

Wij weten nog niet hoe snel het herstel van den band aan Indië in de komende maanden zich ontwikkelen zal. Zeker is dat we groote dingen toegemoet gaan. God geve ons allen getrouwheid en kracht om met onverzwakte liefde onzen arbeid in Indië weer op te vatten.

Namens de synode,

het moderamen,

Dr G. C. BERKOUWER, *praeses.*

Ds W. L. MILO, *assessor.*

Ds N. DUURSEMA, *assessor.*

Dr J. HOEK, *scriba.*

Dr E. D. KRAAN, *scriba.*

BIJLAGE LXXXVIII.
Art. 595.

RAPPORT van commissie V inzake een schrijven van den kerkeraad der Gereformeerde kerk te Scheveningen.

Ten aanzien van het door den raad der gereformeerde kerk van Scheveningen aan uw vergadering gericht schrijven heeft uw commissie u het volgende te rapporteeren.

I. Wat de vraag betreft, hoe te handelen is met degenen, die in een „noodgemeente” in Duitschland belijdenis des geloofs hebben afgelegd, is uw commissie van oordeel, dat het van de grootste beteekenis moet worden geacht, dat zich in de afgelopen jaren in Duitschland noodgemeenten hebben gevormd en dat de kerken den daar verrichten arbeid met waardeering tegemoet hebben te treden. In het algemeen zal er dan ook geen bezwaar tegen bestaan degenen, die in zulk een gemeente belijdenis des geloofs hebben afgelegd en bij hun terugkeer als belijdende leden eener gereformeerde kerk begeeren te worden ingeschreven als zoodanig te aanvaarden. Slechts schijnt het uw commissie noodzakelijk, dat de kerken alvorens zij hiertoe overgaan een onderzoek instellen naar de omstandigheden, waaronder deze belijdenis heeft plaats gehad, met name naar de voorbereiding en den inhoud der afgelegde belijdenis, opdat de kerken de zekerheid verkrijgen, dat aan de voorwaarden, die aan de christelijke geloofsbelijdenis gesteld moeten worden, metterdaad voldaan is. In dien zelfden zin moet naar het oordeel van uw commissie ook gehandeld worden met den broeder, die in het schrijven van de kerk van Scheveningen in 't bijzonder bedoeld wordt.

II. Ten aanzien van de door den kerkeraad van Scheveningen met het bureau Nationale Veiligheid te Scheveningen gevoerde correspondentie is het, naar het oordeel van uw commissie, voor de generale synode moeilijk, zoolang zij over den aard en de noodzakelijkheid van dezen hier bedoelden Zondagsarbeid der N.S.B.-ers niet beter kan oordeelen, daarop nader in te gaan. Wel zou het naar het oordeel der commissie aanbeveling verdienen aan de deputaten, die de geestelijke belangen van N.S.B.-ers e. d. behartigen, op te dragen hun aandacht ook op de kwestie der Zondagsrust te richten en eventueel in het verband van het Interkerkelijk Overleg ter bevoegder plaatse in dezen stappen te doen.

III. Wat tenslotte betreft het ontploffen van mijnen te Scheveningen tijdens de godsdienstoefening, is uw commissie van oordeel, dat gezien het plaatselijk belang van deze zaak, de kerk van Scheveningen bij gebleken noodzakelijkheid, daarin beter zelf kan blijven optreden dan de generale synode.

Concludeerende stelt uw commissie voor:

1° aan de deputaten voor de geestelijke verzorging van politieke gevangenen en dergelijke op te dragen de zaak van den Zondagsarbeid der N.S.B.-ers en dergelijke mede te willen behartigen;

2° aan den raad der gereformeerde kerk van Scheveningen te berichten: [volgt in art. 595].

Namens commissie V:

H. N. RIDDERBOS, *rappporteur.*

BIJLAGE LXXXIX.
Art. 530 en 617.

**ANTWOORD-SCHRIJVEN van de generale synode
aan de Vrijgemaakte Gereformeerde Kerk
te Kampen.**

Utrecht, 13 Augustus 1945.

*Aan de heeren ds F. Kouwenhoven en H. C. de Jager
en hun kerkeraad te Kampen.*

Weleerwaarde heer en eerwaarde broeders!

De generale synode der gereformeerde kerken in Nederland besloot in hare zitting van heden op uw schrijven d.d. 7 Augustus 1945 het volgende te antwoorden.

Met waardeering voor den ernst, die haar uit uwe missive toespreekt, meent de synode evenwel uw „woord van vermaan en oproep tot wederkeer” tot haar gericht met beslistheid te moeten afwijzen.

Zij doet dat niet in een gevoel van hoogmoed, veeleer met dezelfde bewogenheid en droefheid over de geslagen breuk in het gereformeerd kerkelijk leven, als waarvan uw schrijven blijk geeft, maar in de rotsvaste overtuiging, dat, bij alle erkenning van zonde en gebrek, die haar arbeid heeft aangekleefd en waarover de Heere verzoening moge doen, hare besluiten en handelingen, die door degenen, welke van ons zijn heengegaan worden gewraakt en bestreden, zijn geheel in overeenstemming met Gods Woord, de belijdenis der kerk en kerkenordering.

Het is daarom ook allermint zóó, dat de synode de oorzaak zou zijn van de benauwende verdeeldheid in dezen tijd waarin de eenheidsopenbaring der geloovigen zoo zeer noodig is.

In dit opzicht weet zij zich vrij voor God, die de harten kent en rechtvaardig oordeelt. De synode begeert in al haar arbeid niet anders dan den opbouw van Sion, de waarheid, de gerechtigheid en den vrede te dienen.

Zij is dan ook ten allen tijde toegankelijk voor verdere samenspreking en overleg, ja is zelfs bereid terug te komen op den weg dien zij bewandelt indien slechts bewezen wordt, dat die weg niet is naar Gods Woord en afwijkt van de belijdenis der kerk en de kerkenordering.

Zoolang evenwel dat bewijs niet geleverd is, oordeelt de synode geen stap terug te mogen treden en de volle verantwoordelijkheid voor den droeven gang der zaken in ons gereformeerd kerkelijk leven te moeten leggen op hen, die met verbreking van het door God gewilde kerkverband, van ons henengingen.

Met broedergroet,

Namens de generale synode der gereformeerde kerken in Nederland.

BIJLAGE XC.
Art. 625.

VOORSTEL-UTRECHT.

Utrecht, 24 Juli 1945.

Aan de generale synode der gereformeerde kerken.

Geachte broeders,

De kerkeraad van de gereformeerde kerk van Utrecht richt zich bij dezen tot uwe vergadering met het volgende.

Zoals in zoovele kerken was ook in de gereformeerde kerk van Utrecht allerlei moeilijkheid gerezen in verband met de leerbeslissingen van 1942/'43 en de in verband daarmee geschiede schorsingen, afzettingen en weringen uit het ambt.

De bezwaarde leden van den kerkeraad, die reeds eerder hun bedenkingen tegen de leeruitspraken en de schorsingen enz. hadden kenbaar gemaakt, richtten zich in de maand Mei in een brief tot den kerkeraad, waarin ze bij hun volgehouden bezwaar tegen die leeruitspraken en naast hun verklaring dat zij de confessioneele binding der leeruitspraken, gelezen in het licht van Toelichting en Praeadvies niet konden aanvaarden, een positieve uiteenzetting van hun dogmatisch en kerkrechtelijk standpunt boden. (U gelieve dit stuk aan te treffen als bijlage A).

Bij de behandeling van dit stuk plaatste de kerkeraad zich op het standpunt van Schrift, Belijdenis en Kerkenorde en toetste het door de bezwaarde broeders ingezonden schrijven daaraan. En als resultaat van die toetsing besloot de kerkeraad uit te spreken, dat naar zijn oordeel de ingediende verklaring niets bevatte dat in strijd kwam met Schrift, Belijdenis en Kerkenorde. (Zie bijlage B).

Het is goed de bedoeling, die bij den kerkeraad voorzat bij het zóó behandelen van deze aangelegenheid ten volle in het licht te stellen.

Het is uwe vergadering uiteraard bekend welk een groote verwarring en onzekerheid er in onze kerken heerscht ten aanzien van de beteekenis en het gezag der leeruitspraken, speciaal omtrent die welke spreekt over het houden voor wedergeboren enz. van de kinderen des verbonds. Allerlei interpretaties werden en worden daaromtrent opgesteld, die zooals vanzelf spreekt tot een telkens weer andere tuchttoefening aanleiding geven. De kerkeraad acht deze verwarring en onzekerheid in het confesioneele leven en de daaruit voortvloeiende tuchttoefening een zeer ernstig verschijnsel, ja, een bederf voor de kerk en is van oordeel dat daaraan zoo spoedig mogelijk een eind dient gemaakt te worden.

Daarom stelde de kerkeraad zijn beoordeeling van het schrijven der bedoelde broeders niet afhankelijk van Toelichting en Praeadvies. Vervolgens verklaarde hij, dat de bewuste zinsnede omtrent het „houden voor” als practische omschrijving van de wijze waarop men met de kinderen des verbonds kerkelijk te handelen heeft, mag opgevat worden en sprak ten slotte uit, dat in de door de bezwaarde broeders geformuleerde opvattingen omtrent verbond, belofte, doop en kerkregeering niets werd gevonden dat in strijd komt met Schrift, Belijdenis en Kerkenorde.

Nu was de kerkeraad zich van den aanvang af bewust, dat het doel dat de kerkeraad met zijn uitspraak beoogde, n.l. het in den weg van waarheid en recht herstellen van de breuk welke in onze kerken geslagen werd, dan alleen bereikt kan worden, indien zijn standpunt ook door de andere gereformeerde kerken zou worden overgenomen. Dan alleen zou er ten opzichte van de confesioneele en kerkrechtelijke zijde van het conflict klaarheid gekomen zijn en een grondslag zijn gelegd voor het ongedaan maken van schorsingen enz., waardoor de belemmeringen die het herstel van de geslagen breuk verhinderen, uit den weg zouden zijn geruimd.

Dit alles overwegende richt de kerkeraad zich tot uwe vergadering met het verzoek, te willen uitspreken, dat ook naar het oordeel van uwe vergadering broeders, die de bij den kerkeraad van Utrecht ingediende verklaring aanvaardden en daarnaar spreken en handelen, niet in strijd komen met Schrift, Belijdenis en Kerkenorde.

Namens den raad der gereformeerde kerk van Utrecht,

B. SIEMONS, scriba.

Bijlage A.

Wij verklaren dan bij dezen:

1° dat wij de uitspraak, dat volgens de belijdenis der kerken het zaad des verbonds krachtens de belofte Gods te houden is voor wedergeboren en in Christus geheiligd, totdat bij het opwassen uit hun wandel of leer het tegendeel blijkt, kunnen aanvaardden als de practische omschrijving — zooals die van 1905—1942 in de gereformeerde kerken gold —, van den regel waarnaar wij met de kinderen des verbonds, die immers in Gods gemeente begrepen zijn, in de practijk van het kerkelijk leven zullen handelen. Het behandelen van de kinderen des verbonds naar dezen regel *sluit niet uit*, vraagt ook niet als *aanvulling*, maar *sluit volstrekt in zich* den voortdurenden oproep tot geloof en bekeering, de ernstige vermaning om te waken voor afval en de in iedere werkelijke bediening des woords met kracht uitgaande opwekking om zichzelf te beproeven of men in het geloof is,

2° dat de regel om de kinderen des verbonds aldus te behandelen gefundeerd is in het feit, dat hun de belofte des verbonds toekomt. Deze *belofte*, die een toezegging is van alle weldaden des verbonds, dat is dus van Christus en alles wat Hij voor ons verworven heeft en door zijn Geest in ons toepast, is onlosmakelijk verbonden met den *eisch* des verbonds om in de wegen des HEEREN te wandelen, *de toezegging van den zegen* des verbonds, welken God in den weg der geloofsgehoorzaamheid schenken wil en de *dreiging met den vloek* des verbonds indien op zoo groote genade geen acht wordt geslagen. Deze eenheid van belofte, eisch en toezegging van zegen en vloek is zoo innig, dat de belofte indien ze daarvan gescheiden wordt geheel te niet gaat. In dezen onverbreekbaren samenhang komt de belofte des verbonds aan alle kinderen der geloovigen toe,

3° dat de doop is de verzegeling van deze verbondsbelofte. In overeenstemming met de uitspraak van de generale synode 1863 en met prof. Lindeboom en degenen wier conscientie in 1905 moest worden gerust gesteld en ook inderdaad gerust gesteld werd, gelooven wij dat „volgens de belijdenisschriften de Heilige Doop wezenlijk één is met de besnijdenis. Hij beteekent en verzegelt niet wat IN den doopeling AANWEZIG is, of VOORONDERSTELD WORDT aanwezig te zijn, maar de beloften van het genadeverbond, in het evangelie geopenbaard”,

4° dat de doop, die in overeenstemming met 's HEEREN ordinantiën, dat wil dus zeggen, door van zijnentwege aangewezen ambtsdragers, met de door Hem zelf vastgestelde doopsformule, aan de door Hem zelf aangewezen personen wordt bediend, steeds is een *waarachtige en werkdadige* doop;

5° dat het aanvaarden van den in 1° genoemden regel voor het kerkelijk handelen met de kinderen des verbonds niet insluit de noodzakelijkheid van het veronderstellen, dus van het aanvaarden met een hypothetisch oordeel, dat de Heilige Geest in het hart van elk kind des verbonds, op het moment van diens doop, het onvernietigbare werk zijner wederbarende genade begonnen heeft. Wij kunnen deze veronderstelling niet aanvaarden. Vooreerst niet omdat God ons volkomen onkundig gehouden heeft omtrent het tijdstip van den aanvang zijner wederbarende werking in de harten der uitverkoren kinderen en het ons daarom niet past daaromtrent veronderstellingen te maken. En vervolgens niet, omdat naar het woord van prof. Bavinck het verbond aan de weldaden des verbonds en dus ook aan de wedergeboorte voorafgaat en het ontvangen van den doop, die de verzegeling is van de *opneming* in het verbond, niet noodzakelijkerwijs insluit het reeds ontvangen hebben van de weldaden, die God in den weg des verbonds op zijn, voor ons verborgen, tijd schenken wil,

6° dat — ten aanzien van de kerkrechtelijke kwestie — wij met de tijdens de Doleantie *bewust en metterdaad* en *rechtens* aanvaarde kerkrechtelijke beginselen nog ten volle vasthouden:

dat de macht van den kerkeraad naar haar aard *hooger* is dan die der meerdere vergaderingen, omdat zij door Christus zelf rechtstreeks gegeven en alzoo een *oorspronkelijke, volledige* en *duurzame* macht is, terwijl de macht van de meerdere vergaderingen een door Christus via de kerken verleende en alzoo een *afgeleide, beperkte* en *tijdelijke* is;

dat in de bepaling van artikel XXXI K.O. welke voorschrijft dat de besluiten der meerdere vergaderingen voor vast en bondig zullen gehouden worden, tenzij dat het bewezen worde te strijden tegen het Woord Gods of tegen de artikelen in deze generale synode besloten enz. met het „bewezen worde” bedoeld wordt een „voor zichzelf bewezen achten, dat Gods Woord de naleving van hetgeen goed gevonden is, verbiedt”, waarbij men uiteraard verplicht is althans te pogen dit bewijs voor de betrokken kerkelijke vergadering te leveren, omdat anders, naar het oordeel van prof. Rutgers, deze bepaling *onzin* zou zijn;

en dat het in strijd is met de kerkenorde een ambtsdrager te schorsen met volkomen *negeering* van den in eerste instantie bij die schorsing betrokken kerkeraad.

w.g. Ds C. VEENHOF.
Ds M. DE GOEDE,
en 28 ouderlingen.

Bijlage B.

De kerkeraad, gehoord het rapport van zijn commissie, constateert tot zijn groote vreugde en Gode dankbaar:

dat de verklaring van gevoelen, ingediend door ds M. de Goede en ds C. Veenhof en 28 ouderlingen, betreffende de bekende leergeschillen, niets bevat wat in strijd is met de belijdenisschriften en de kerkenordering;

is van oordeel,

dat hierdoor de mogelijkheid geopend wordt tot behoud en herstel der gebroken eenheid zoowel in eigen kring als in de gemeenschap der kerken;

besluit

contact te zoeken met de andere kerken, opdat mede daardoor, onder den zegen des Heeren, broeders en zusters, die toch principieel één zijn, in één kerkverband en aan één Avondmaalstafel blijven of weer vergaderd worden.

BIJLAGE XCI.
Art. 629.

RAPPORT van de commissie voor zwarigheden inzake verschillende bezwaarschriften, verzoeken, voorstellen enz. omtrent de dogmatische en kerkrechtelijke beslissingen der generale synode.

Weleerwaarde en eerwaarde broeders.

Aan uw commissie werd de opdracht gegeven om de synode te adviseeren omtrent niet minder dan zestig brieven met voorstellen, verzoeken, bezwaren enz. van onderscheidene leden der gereformeerde kerken, kerkeraden, classes en particuliere synoden, welke alle betrekking hebben op de dogmatische en kerkrechtelijke beslissingen dezer synode en de daarmee verbonden gebeurtenissen in ons kerkelijk leven. Het zal uw vergadering terstond duidelijk zijn, dat het voor uw commissie niet doenlijk is uitvoerig den inhoud van al deze missives in dit rapport te vermelden en zij wil dan ook

volstaan met een korte vermelding van de onderwerpen, waarover een meening ten beste werd gegeven of een voorstel gedaan of een wensch geuit en de namen van de personen en kerkelijke instanties, die zich tot de generale synode hebben gericht. Deze onderwerpen en punten zijn:

1° in de eerste plaats zijn er verschillende bezwaren ingediend tegen de dogmatische beslissingen en kerkrechtelijke besluiten en verdere handelingen der synode, met een uitvoerige en in uitnemenden toon gehouden argumentatie nl. van *dr J. Schelhaas* te Tzummarum, *ds G. J. v. d. Vegte* emeritus predikant te Haren en *br J. Dijkstra* te Groningen;

2° ten tweede hebben enkele kerkleden een antwoord gegeven op het synodaal schrijven van 24 Augustus 1944 en met name op de in dit schrijven gestelde vragen, nl *br C. de Vries* te Nijkerk (Veluwe) en *G. de Lange* te Rotterdam;

3° in de derde plaats zijn door de onderscheidene kerkleden ontboezemingen ten beste gegeven met verschillende bezwaren tegen de decisies der synode, zonder echter daarvoor deugdelijke gronden aan te voeren, nl. *br S. Knoester* te 's Gravenhage, *br B. van der Wal* te Rotterdam, *zr A. J. Davidse* te St. Laurens, enkele leden van de gereformeerde kerk van Zwolle, *P. H. Bouwman* en *G. Renes* te Rotterdam;

4° ten vierde is het verzoek gedaan, om alle misverstand af te snijden, dat de synode nogmaals uitspreke, dat zij met de door haar met algemeene stemmen aangevaarde leerspraak van 1942 alléén bedoeld heeft: te herhalen de uitspraak van 1905 in haar geheel, nl. de particuliere synode van Gelderland, de classes Middelburg en Tiel, de kerkeraden van Dordrecht, Almkerk, Helpman, Bussum, Lutten a. d. Dedemsvaart, Marrum, Oudega, Scharnegoutem en Zutphen en *ds Masselink* en vele andere leden van de gereformeerde kerk van Helmond, Kommerzijl en 's Gravenzande;

5° ten vijfde is door dezelfde adressanten verzocht, dat de synode tevens de nadrukkelijke uitspraak van November 1943 nog eens in de herinnering der kerken bringe en verklare dat 1905 in dit licht moet worden gezien;

6° in de zesde plaats is de ernstige wensch uitgesproken, dat de synode aan bovengenoemde verklaringen toevoege, dat zij *Toelichting* en *Praeadvies* niet bindend acht, zoodat deze twee stukken noch direct noch indirect in onze kerken toetssteen zijn voor de zuiverheid der leer, nl. door de brs *P. Mijderwijk* te Landsmeer, *J. Kleyn* te Hoogeveen, *R. Reinders* te Kommerzijl, *L. Dijk* te Lemelerveld, *ds R. Hamming* emeritus predikant te Nijverdal, *ds N. J. Trenning* te Zutphen, *A. G. Bax* en *ds H. J. Heida* emeritus predikant te Vlaardingen, de kerkeraden van Almkerk, Bussum, Dalflen, Dordrecht, Lutten, Marrum, Oudega, Helpman, Nijverdal, Scharnegoutem, Zutphen, de classes Middelburg en Tiel en de particuliere synoden van Gelderland en van Noord-Brabant-Limburg en Zeeland (gecombineerd);

7° ten zevende is gevraagd, dat de synode uitspreke, dat in de uitspraak van 1905 en 1942 geen nieuw belijdenisschrift aan de drie bestaande is toegevoegd, maar een nadere verklaring in verband met wat Gods Woord en de drie formulieren van eenigheid ons leeren, die als zoodanig reeds door ieder moeten worden aanvaard, zoodat elke ambtsdrager daaraan geacht wordt gebonden te zijn; dat derhalve geen afzonderlijke bindendverklaring noodig is, nl. door de kerken van Dordrecht, Almkerk, Oudega, Lutten, Marrum, Scharnegoutem en Zutphen, de classes Middelburg en Tiel, de particuliere synode van Gelderland, terwijl de kerkeraad van Helpman de laatste zinsnede aldus wenschte te lezen: „... welke verklaring als zoodanig, in voege zooals dat door de K.O. wordt bepaald, door ieder moet worden aanvaard, zoodat derhalve geen afzonderlijke bindendverklaring noodig is”;

8° in de achtste plaats is ook het voorstel gedaan, dat de synode uitspreke, dat allen, wie ook, die door bezwaren tegen *Toelichting* en *Praeadvies* of (en) door bezwaren tegen de apart geëischte bindendverklaring, voorwerpen van kerkelijke tucht zijn geworden, of onze kerk metterdaad hebben verlaten, hoewel deze overigens geen bezwaar hadden tegen den inhoud der leerbeslissingen van 1905, herhaald in 1942, tot onze kerkelijke gemeenschap en in hun ambten kunnen terugtreden, zonder dat schuldbelijdenis van hen geëischt wordt, nl. door sub 4—7 genoemde adressanten en de kerk van Oldeboorn, terwijl de kerkeraad van Helpman in de laatste zinsneden de woorden: *hoewel tot 1942 wil weglaten*;

9° ten negende is wat de z.g.n. binding betreft door *ds R. Hamming* emeritus predikant te Nijverdal en *ds N. J. Trenning* emeritus predikant te Zutphen voorgesteld de bindendverklaring in den „strengen zin” van de beslissing dezer synode terug te nemen; door *br A. G. Bax* en *ds H. J. Heida* emeritus predikant te Vlaardingen is verzocht de binding alleen te betrekken op de uitspraak van 1942 inzake het genadeverbond sub 5° en 6°; door de brs *G. Kok* te Drachten en *O. v. d. Ouden* te Deventer gevraagd om een algeheele opheffing, of, wat de eerste betreft, in alle geval een tijdelijke opschorting van de binding;

10° ten tiende is door *br P. Mijderwijk* te Landsmeer gevraagd of er ten opzichte van de verbondsopvattingen niet meer „ruimte” in de kerken kan worden toegelaten; of het „in Christus geheiligd zijn” ook niet mag worden opgevat als een *uitwendige* heiligheid en of niet de geheele *Toelichting* kan worden teruggenomen;

11° voorts is ook aan de synode de vraag voorgelegd of het niet noodzakelijk is de beslissing van 1905 in haar geheel te herzien, van deze nieuwe uitspraak een nieuwe Toelichting te geven en op die basis alle uitgetredenene terug te nemen, — nl. door br *P. Mijderwijk* te Landsmeer; — of: zulk een formule of uitspraak te geven, waaruit elk spoor van een bepaalde theologische constructie is weggenomen, nl. door den kerkeraad van Dalfsen, terwijl de kerkeraad van Huizum verzocht te willen bevorderen, dat de generale synode van 1946 het als haar bijzondere taak zal beschouwen om uitgaande van de verklaring van 23 November 1943 te trachten nog een oplossing te vinden in de moeilijkheden betreffende de handhaving en de interpretatie van de beslissingen van 1905 zoo mogelijk met de medewerking van de gereformeerde kerken van Noord-Amerika en Zuid-Afrika;

12° in de twaalfde plaats is door den kerkeraad van Eernewoude de vraag gedaan, of het wel goed is, dat de synode zich zoo verdiept in de onderdeelen der leer als nu geschiedt en het niet noodzakelijk wordt alle besluiten dezer synode te reviseeren;

13° ten dertiende zijn er bezwaren ingekomen tegen het beleid van de synode, met name inzake de schorsing van *prof. dr S. Greijdanus* en de schorsing en afzetting van *prof. dr K. Schilder* en tegen enkele leeruitspraken, nl. van de kerkeraden van Lutten en Hilleegersberg-Terbregge, terwijl deze laatste bezwaar maakt tegen de door de synode geadviseerde uitsluiting van de „bezwaarden” van de afvaardiging naar de meerdere vergaderingen;

14° in de veertiende plaats is er een mededeeling van den kerkeraad van Stads-kanaal-Pekelderweg, dat hij van de ambtsdragers geen instemming vraagt met de in 1942 aangenomen leer van de veronderstelde wedergeboorte;

15° vervolgens verzoekt de classis Almelo, en de kerkeraad van Hilleegersberg-Terbregge deed een soortgelijke vraag, dat de synode uitspreke, dat men in de binding niet gebonden is aan de veronderstelling omtrent het tijdstip der wedergeboorte, in casu een bij den doop van de kinderen der geloovigen reeds aanwezige wedergeboorte, terwijl de particuliere synode van Gelderland voorstelt nog eens uit te spreken, dat de doop niet geschiedt op grond van de veronderstelde wedergeboorte;

16° voorts doet *ds H. de Zwart* te Warffum, met opgave van tal van verkeerde voorstellingen omtrent de besluiten der synode het dringend verzoek, dat de synode zich hieromtrent duidelijk zal uitspreken om tal van misverstanden weg te nemen;

17° ten zeventiende, en hier volgen achter elkaar enkele ondergeschikte punten, heeft de kerkeraad van Lutten bezwaar, dat met de behandeling van het voorstel *Berkouwer* inzake de losmaking van de „binding” aan Toelichting en Praeadvies gewacht is op het herstel van *prof. Ridderbos Sr*; meent br *E. H. Timmerman* te Ommen, dat de synode besluiten moet, dat alle polemiek gestaakt worde om de eenheid te bevorderen; en vragen enkele broeders uit 's Gravenzande, dat de continuatie der vorige synode geen precedent worde voor de toekomst;

18° in de achttiende plaats dringen de brs *P. Mijderwijk* te Landsmeer, *ds E. Masselink* e.a. te 's Gravenzande, de kerk van Deventer, de classis Tiel en de particuliere synode van Gelderland er op aan, dat de synode een commissie zal benoemen ter nadere bestudeering van art. XXXI K.O. c.a., en wordt door de in de tweede plaats genoemde zelfs aangedrongen op revisie van nog andere artikelen der K.O.;

19° vervolgens stelt de kerkeraad van *Kornhorn* aan de synode de vraag, of het geoorloofd is, dat de bezwaarden lectuur verspreiden om hun gevoelens tegen het gevoel der synode te stellen met de mededeeling, dat, indien dit niet wordt toegestaan, deze bezwaarden met de kerk zullen breken;

20° ten twintigste verzoekt de classis Almelo aan de synode maatregelen te nemen, dat elk gebruik van den naam gereformeerde kerken door kerken buiten ons verband worde geweerd;

21° ten een-en-twintigste verzoeken br *J. C. Botterweg* te Amsterdam en de classes Assen en Zaandam, dat de synode al het mogelijke doe om zoo spoedig mogelijk te komen tot een buitengewone of vervroegde generale synode ter beoordeeling van de hangende kwesties, van welke adressanten de eerstgenoemde voorstelt de hoogleeraren alleen bij toerbeurt ter synode te roepen;

22° ten twee-en-twintigste dringt de kerkeraad van Deventer aan op een nadere verklaring vanwege de synode, waarin in het bijzonder den nadruk zal gelegd worden op de libertas prophetandi, die ook nu ten volle gehandhaafd is gebleven;

23° voorts heeft de kerkeraad van Bedum enkele vragen gesteld, die betrekking hebben op de zaak van de kerkelijke goederen;

24° en tenslotte roepen de kerkeraden van Aduard en Hoogeveen met grooten aandrang de synode toe, welke stem in bijna alle stukken vernomen wordt, stel alle pogingen in het werk om onder den zegen Gods te komen tot het herstel van de eenheid met degenen, die zich van ons hebben losgemaakt.

Uw commissie heeft deze verzoeken en voorstellen ernstig overwogen; zij acht het niet noodig aan haar conclusies een breedvoerig rapport te laten voorafgaan en neemt deswege de vrijheid terstond aan uw vergadering de volgende voorstellen voor te leggen: [volgt in art. 629].

BIJLAGE XCII.

CONCEPT-SCHRIJVEN van de generale synode.

Art. 629.

Geliefde broeders en zusters,

De generale synode, heden te Utrecht vergaderd, gevoelt zich gedrongen, zich nogmaals met een enkel woord tot u te richten. Zij wil in de eerste plaats haar groote droefheid uitspreken over het feit, dat de scheuring, die op 11 Augustus 1944 voor het eerst openlijk werd gepropageerd, hoe langer hoe verder is voortgegaan en velen misleid zijn geworden door het optreden van hen, die zich niet ontzien het lichaam des Heeren op onverantwoordelijke wijze te verbreken. Dit bedroeft haar des te meer omdat van de handelingen en besluiten der synode voorstellingen worden gegeven, welke niet in overeenstemming met de waarheid zijn en misverstanden zijn gewekt, die voor velen aanleiding waren om de gemeenschap met onze kerken los te laten. Zij acht het daarom noodzakelijk tegenover deze onjuiste voorstellingen op bepaalde punten te verduidelijken wat door haar uitgesproken werd en waaraan de kerken zich te houden hebben en zij hoopt van harte, dat door deze korte uitspraken vele misverstanden mogen worden opgeheven en veler bezwaren, die vaak door onzuivere voorlichting gewekt zijn, zullen vervallen. Zij voldoet daardoor tevens aan den wensch van vele kerken, die om zulke resoluties nadrukkelijk gevraagd hebben, opdat hierdoor voor menigeen het struikelblok, dat nu nog verhindert met de besluiten der synode in te stemmen, uit den weg worde geruimd.

De synode wil daarom met nadruk verklaren:

1° dat de met algemeene stemmen aanvaarde leeruitspraak van 1942 over het zaad des verbonds allerminst de bedoeling heeft de aangehaalde woorden uit de uitspraak van 1905 los te maken van het overige gedeelte van dit laatste besluit, hetwelk dus in zijn geheel door de synode wordt gehandhaafd;

2° dat zij nog altijd ten volle voor haar rekening neemt wat zij ter geruststelling van velen op 23 November 1943 heeft uitgesproken en welke uitspraak over het verbond der genade naar zijn twee zijden zij nogmaals onder de aandacht van alle kerken en haar leden brengt. Daarin wordt o.m. gezegd:

„Een andere tot uiting gekomen gedachte is deze, dat de vorige synode door haar leeruitspraak en de tegenwoordige door haar afwijzing der gravamina afbreuk zou hebben gedaan aan een zekere vrijheid, die ten aanzien van de verbondsbeschouwing door de synode van 1905 zou zijn gelaten. Hiertegenover zij opgemerkt, dat genoemde synoden zakelijk niet anders hebben gedaan dan handhaven van hetgeen in 1905 is uitgesproken en waarvan toen werd verklaard, dat het de leer onzer belijdenis is. Het spreekt vanzelf, dat volgens de synode van 1905 alle leering, ook die aangaande het genadeverbond, zich dus hieraan had te houden en daarvan niet kon afwijken zonder met de belijdenis zelve in strijd te komen. En daaraan is door de vorige synode niets toegevoegd; wel hebben zij er opnieuw nadruk op gelegd.

Natuurlijk is dit allerminst in zulk een zin bedoeld, dat hiermede aangaande de leer des verbonds *alles* zou zijn gezegd. De synode erkent tenvolle, dat in de leer des verbonds tweëerlei tot zijn recht moet komen: eenerzijds Gods vrijmachtige verkiezing, de krachtadige werking Zijner genade en de onwankelbare vastheid van het eeuwige verbond der genade en der verzoening; anderzijds de roeping tot geloof en bekeering, die in den kring des verbonds uitgaat met een geheel eigen klem en niet slechts sommigen, maar *allen* kinderen der geloovigen als kinderen des verbonds voorhoudt zowel den rijkdom van het hun geschonken voorrecht als ook de zwaarte hunner verantwoordelijkheid, indien zij op zoo groote zaligheid geen acht nemen.

De synode is er verder van doordrongen, dat de vraag, hoe deze beide lijnen zijn bijeen te brengen, ons plaatst voor een mysterie, dat ons menschelijk denken niet kan doorgronden. Ook erkent zij, dat er ten aanzien van de wijze, waarop de onderscheiden Schriftgegevens tot een uitgewerkte leer des verbonds zullen worden saamgevoegd, binnen de grenzen der gereformeerde belijdenis mogelijkheid voor onderscheiden nuanceeringen bestaat en noch deze noch de vorige synode heeft er dan ook naar gestaan, zelve zulk een uitgewerkte leer op te stellen en deze voor allen bindend te verklaren. Beide synodes hebben niet anders nagestreefd dan de richtlijnen, die door de synode van 1905 waren opgesteld „om alle eenzijdigheid te voorkomen”, ook voor het heden te handhaven; en gelijk de vorige synode hiernaar enkele opgekomen opvattingen heeft gecorrigeerd, zoo acht de synode het noodig, dat ook in het vervolg allen zich door deze richtlijnen laten leiden, opdat de eenigheid der leer en de vrede der kerken, waarmede Gods genade ons na 1905 in dezen weg heeft willen zegenen, ook in de toekomst ons deel mogen zijn”;

3° dat inderdaad in het licht van deze uitspraak de beslissing van de synode van 1942 kan en mag gezien worden, evenals deze nadere verklaring van November 1943 al zakelijk overeenstemt met wat reeds in 1905 werd uitgesproken;

4° dat *alleen* de besluiten van de synode, zowel in 1905 als 1942 bindende autoriteit hebben, welk gezag noch aan de Toelichting van 1942 noch aan het Praeadvies van

1943 toekomt, welke beide geschriften nimmer bedoeld zijn als toetssteen voor de zuiverheid der leer;

5° dat in de uitspraken van 1905 en 1942 op geen enkele wijze een nieuw belijdenis-schrift aan de bestaande is toegevoegd, zooals in den hedendaagschen strijd ten onrechte van een vierde formulier wordt gesproken, maar een nadere verklaring op grond van wat Gods Woord en de drie formulieren van eenigheid ons leeren;

6° dat uit het karakter der leeruitspraken, waarin de synode met haar door Christus verleende profetische autoriteit, optreedt, als vanzelf voortvloeit, dat inzonderheid de ambtsdragers aan haar gebonden zijn, zoodat een afzonderlijke, opzettelijke eisch van instemming in den regel niet noodzakelijk en zelfs overbodig is, maar dat onder bijzondere omstandigheden het stellen van zulk een specialen eisch geboden kan zijn;

7° dat de synode geen enkelen bezwaarde, enkel en alleen omdat hij bezwaard is, wil uitsluiten van de afvaardiging naar de meerdere vergaderingen, doch dat in haar resolutie van 27 Juli 1944 ligt opgesloten, dat deze „uitsluiting” alleen geldt hen, die met hun bezwaren den kerkelijken weg *niet* willen bewandelen;

8° dat in de uitspraken van 1905 met nadruk is verklaard, dat het minder juist is te leeren, dat de bediening van den doop geschiedt op grond van de z.g.n. veronderstelde wedergeboorte, welke leeruitspraak door de synode ten volle wordt aanvaard, zoodat ieder, die haar de leer ten laste zou leggen, dat dit de grond van den kinderdoop is, haar ten onrechte beschuldigt van iets, dat zij, evenals de synode van 1905, verwerpt;

9° dat dezelfde uitspraken van 1905 zich ook uitdrukkelijk verklaard hebben tegen de preciese vaststelling van het tijdstip der wedergeboorte, toen in deze besluiten de woorden werden opgenomen, dat deze wondere weldaad Gods door den Geest „vóór, tijdens en na den doop” kan geschieden, van welke nadrukkelijke verklaring deze synode niets heeft afgedaan en ook niets wil afdoen;

10° dat zoowel de uitspraken van 1905 als die van 1942 nadrukkelijk hieraan vasthouden, dat *niet* alle gedoopte kinderen wedergeboren *zijn* en de zaligheid beërven, waarom ook elke beschuldiging als zou de synode dit leeren of dit bedoelen als onwaar moet worden afgewezen;

11° dat de synode de gedachte verre van zich werpt, als zou de doop bij elken doopeling de aanwezigheid van inwendige genade vaststellen, daar alleen voor de geloovigen geldt wat onze Nederlandsche geloofsbelijdenis in artikel 33 zegt: „want het zijn zichtbare waarteekenen en zegelen van een *inwendige* en onzienlijke zaak, door middel waarvan God *in ons* werkt door de kracht des Heiligen Geestes”;

12° dat naar het oordeel der synode de doop, die bediend is aan hen, die later in ongeloof het sacrament verwerpen, nimmer als schijndoop mag worden aangemerkt, omdat de doop, op Gods souverain bevel in Christus' kerk bediend, nimmer ledig en ijdel kan zijn;

13° dat in de uitspraken van 1905 en 1942 allerminst ligt opgesloten, dat elke gedoopte zichzelf voor wedergeboren mag houden, daar juist integendeel deze leerbesluiten met nadruk de noodzakelijkheid hebben uitgesproken, dat een ieder zichzelf ernstig heeft te onderzoeken of hij wel is, waarvoor de kerk hem houdt;

14° dat de beslissing van 1905 geen „compromis-formule” genoemd mag worden in dezen zin, dat zij verschillende met elkaar strijdende deelen zou bevatten, of dat het eene kerklid zich met dit en een ander zich met dat stuk der formule kan vereenigen, zonder de geheele uitspraak te aanvaarden, doch zóó, dat de onderscheidene nuances elkaar in deze uitspraak, *en dan in haar geheel*, gevonden hebben en zij dus het vredes-pact is, dat allen bevredigde en waaraan allen zich gebonden wisten;

15° dat op de basis van deze uitspraak beide voorstellingen mogelijk zijn, waarvan de eene meer nadruk legt op het verbond in zijn betrekking tot de uitverkorenen en de ander op het verbond in zijn relatie tot *alle* kinderen der geloovigen, zonder dat een van beide betrekkingen mag losgelaten of ook maar verwaarloosd worden;

16° dat juist op deze wijze de synode, evenals die van 1905 dit deed, de libertas prophetandi, de vrijheid van onderzoek en spreken, voorzover die binnen het kader van de confessie mogelijk is, niet heeft losgelaten doch ten volle handhaaft; op de basis van haar beslissingen blijft er voor de ontwikkeling van het dogmatisch denken en het theologisch gesprek volle ruimte over, zooals dit ook het geval geweest is in den tijd na 1905.

De synode zou nog op tal van onware voorstellingen en ongegronde beschuldigingen kunnen ingaan; zij wil dit echter niet doen; zij vertrouwt, dat het bovenstaande voor u voldoende is om u te sterken in, of te brengen tot de overtuiging, dat zij in niets is afgeweken van de lijn, welke altijd in onze gereformeerde kerken is gevolgd. Daarom heeft zij ook de vrijmoedigheid om in den naam des Heeren en om den vrede van Zijn Huis u te waarschuwen tegen alle misleidende actie, welke bedoelt de gemeente van Christus te scheuren en u, die van ons heengingt, met sterken aandrang en hartelijke liefde toe te roepen terug te keeren van den verkeerden weg, waarop gij u

bevindt. De synode harezijds verklaarde zich in haar zitting van 14 Augustus j.l. tot samenspreking bereid. Zij benoemde een zevental deputaten, n.l. prof. dr G. Ch. Aalders te Heemstede, prof. dr G. C. Berkouwer te Amsterdam, ds G. Bouwmeester te Rotterdam, ds N. Duursema te Nieuw-Amsterdam, prof. dr H. N. Ridderbos te Kampen, ds P. van Strien te Groningen en ds C. van der Woude te Leeuwarden, aan wie de opdracht werd gegeven om als het verlangen tot een samenspreking door u hetzij afzonderlijk, hetzij in gemeenschap met anderen geuit werd, deze te houden. Broeders en zusters, wij zullen allen hiervan overtuigd zijn, dat de gedeeldheid zonde is voor God; Hij roept ons tot eenheid en waar deze eenheid wel mogelijk was vóór 1942, waarom zou zij thans, nu, — en de synode wil dit nog eens met grooten nadruk verklaren — er in confessioneelen zin niets veranderd of toegevoegd of afgedaan is aan de uitspraak van 1905, — een onmogelijkheid zijn? De Geest der genade en der gebeden wekke in onze harten de gedurige, ootmoedige smeeking om het herstel der eenheid en Hij geve ons te doen, wat onze hand vindt om te doen, om deze hereeniging te bevorderen.

Namens de generale synode,

het moderamen:

Dr G. C. Berkouwer, *praeses.*

Ds W. L. MILO, *assessor.*

Ds N. DUURSEMA, *assessor.*

Dr J. HOEK, *scriba.*

Dr E. D. KRAAN, *scriba.*

Utrecht, Augustus 1945.

BIJLAGE XCIII.

Art. 632.

VOORSTEL van de particuliere synode van Overijssel inzake andere formulering der uitspraken van 1942 aangaande het genadeverbond.

Aan de generale synode van de gereformeerde kerken in Nederland.

Weleerwaarde en eerwaarde broeders,

Ter vergadering van de particuliere synode van Overijssel op 4 Juli 1945 werd besloten het volgende schrijven tot u te richten:

I. De particuliere synode van de gereformeerde kerken in Overijssel stelt aan de generale synode voor, uit te spreken, dat het toegelaten zal zijn, in plaats van aan de conclusies 2° en 3° van de leerbeslissingen der generale synode van 1942 aangaande het genadeverbond, zich te binden aan de volgende formule:

1° dat naar onze belijdenis de God des Verbonds aan de kinderen der geloovigen den Heiligen Geest, die het geloof werkt, heeft toegezegd (Heidelbergsche Catechismus antwoord 74); dat echter niet al deze kinderen de gave des geloofs ontvangen (Rom. 9 : 6 vv.) en dat de Heere, als Hij ze schenkt, zulks doet op den tijd, die Hem behaagt;

2° dat toch de kerk krachtens de belofte Gods de kinderen der geloovigen als geloovige kinderen te beschouwen en te behandelen heeft, zooals wel blijkt uit het voorbeeld der Heilige Schrift zelve, in welke kinderen der geloovigen tot de gemeente der geloovigen gerekend worden (Joël 2 : 16, Matth. 19 : 14, Hand. 16 : 31, 34, Ef. 6 : 1).

II. De particuliere synode, van oordeel, dat bij aanneming van bovengenoemd voorstel een weg geopend zal zijn, die er toe leiden kan, dat de breuk in ons kerkelijk leven geheeld wordt, dringt er bij de generale synode op aan, na aanvaarding van dit voorstel alles te doen, wat zij vermag, tot herstel van de kerkelijke eenheid.

Ook besloot de particuliere synode voornoemd in ditzelfde verband aan u door te zenden en zulks met betuiging van adhaesie, het getuigenis van de classis Hardenberg, dat als bijlage hiernevens gaat.

De Heere leide uwe vergaderingen door Zijnen Geest!

De particuliere synode voornoemd:

J. BAVINCK, *h. t. praeses.*

J. H. MEULEMAN, *h. t. scriba.*

Gramsbergen, Den Ham (O.), Juli 1945.

BIJLAGE XCIV.
Art. 642.

ANTWOORD van de synode aan den kerkeraad
van Wapenveld.

Naar aanleiding van een schrijven van den kerkeraad der gereformeerde kerk van Wapenveld, waarvan met waardeering voor den toon der hartelijke liefde wordt kennis genomen, besluit de synode, onder verwijzing naar de verschillende, door haar en haar voorgangster aan de kerken toegezonden en nog toe te zenden stukken:

1° te antwoorden

a. dat de lange zittingsduur van deze en de vorige synode en het gebrekkig contact van haar met de afzonderlijke kerken alleen te wijten is aan zoodanige abnormale omstandigheden, als onze kerken nimmer tevoren hebben beleefd;

b. dat de kerken, in synode bijeen, met onveranderden afkeer van alle hiërarchie naar beste weten de Kerkenordering hebben gehandhaafd en toegepast;

c. dat de zelfstandigheid der plaatselijke kerk, die met het gezag der meerdere vergaderingen tot de grondzuilen van het gereformeerd kerkrecht behoort, steeds ook dáár-in te eerbiedigen is, dat bij tuchtmaatregelen der meerdere vergaderingen zooveel mogelijk aansluiting moet worden gezocht bij het gezonde deel van kerkeraad en gemeente;

d. dat nooit iemand, die een besluit van een kerkelijke vergadering niet voor vast en bondig houdt, „onmiddellijk uit het kerkverband gestooten” mag „worden”;

dat in verschillende gevallen een „afwijkend gevoelen” gedragen kan worden; dat evenwel bestrijding door ambtsdragers van hetgeen door de kerken als leer der waarheid naar Schrift en belijdenis is gehandhaafd en metterdaad ingaan tegen besluiten van kerkelijke vergaderingen, met het oog op de zuiverheid der leer en op de goede orde, die naar Christus' bevel in Zijn gemeente moeten worden onderhouden, niet kan toegelaten worden;

dat ook in al deze dingen de regel geldt, dat elk geval op zichzelf moet worden beschouwd;

2° aan deputaten voor zwaarigheden op te dragen eenigen uit hun midden aan te wijzen om met den kerkeraad der gereformeerde kerk van Wapenveld een samenspreking te houden.

BIJLAGE XCV.
Art. 645.

RAPPORT van commissie V inzake een vraag van
ds Kerssies.

Aan commissie V is opgedragen de synode van rapport te dienen inzake een vraag gesteld door ds Kerssies, afgevaardigde ter generale synode door de particuliere synode van Groningen, of een emeritus-predikant, -weduwe of -wees nog recht heeft op emeritaatsgelden, -weduwe- of -weezenpensioen, als zij het kerkverband verbreken, vooral wanneer de predikant veertig dienstjaren heeft, of langen tijd de kerken in het ambt heeft gediend.

Vervolgens hoe de finantieele positie te regelen is van een emeritus-predikant, -weduwe of -wees, als de kerk, die verplicht was voor de verzorging daarvan, zich van het kerkverband heeft losgemaakt en de emeritus-predikant, -weduwe of -wees daarin blijft.

Bij de beantwoording van de eerste vraag moet wel in het oog gehouden worden, dat een emeritus-predikant geen pensioen ontvangt zooals b.v. een ambtenaar, die zelf voor het pensioen betaalde en daarop later in elk opzicht het recht blijft behouden, als uitgesteld tractement.

Als een predikant door zijn kerk wordt geëmeriteerd volgens art. XIII K.O. behoudt hij den naam en de eere van dienaar des Woords en is de kerk verplicht hem eerlijk in zijn nooddrift te verzorgen. Hetzelfde geldt voor de predikants-weduw en -weezen. Hieruit volgt, dat deze verplichting vervalt, als de predikant, -weduwe of -wees het verband met de gereformeerde kerken verbreekt, omdat daardoor de predikant den naam en de eere van dienaar des Woords verliest, met inachtneming echter van de bepaling van de generale synode van Middelburg 1933, dat, wanneer een emeritus-predikant ophoudt tot een van de gereformeerde kerken in Nederland of in Nederlandsch-Indië te behooren, de kerkeraad en de classis, eventueel de particuliere of generale synode zullen beslissen of en in hoeverre het recht op pensioen zal blijven.

Over buitengewone gevallen b.v. verdeeldheid in de gezinnen in dat opzicht moet afzonderlijk worden gehandeld.

Als de kerk, die een emeritus-predikant, -weduwe of -weezen heeft, het kerkverband verbreekt en de emeritus-predikant, -weduwe of -weezen blijven binnen het verband, dan blijft die kerk, indien de ambten weer kunnen worden ingesteld, tot de verzorging verplicht.

Heeft de kerk als gereformeerde kerk opgehouden te bestaan, dan wijze de classis een kerk binnen haar ressort aan, die zich belast met de finantieele verzorging.

BIJLAGE XCVI.
Art. I.**RAPPORT van deputaten tot oefening van het verband van de Gereformeerde Kerken in Nederland met de theologische faculteit der Vrije Universiteit.***Aan de generale synode van de gereformeerde kerken in Nederland, vergaderd te Utrecht 1943.**Weleerwaarde en eerwaarde broeders,*

Het college van deputaten tot oefening van het verband tusschen de gereformeerde kerken in Nederland en de theologische faculteit der Vrije Universiteit heeft sinds de vorige synode velerlei verandering moeten ondergaan door diep-betreurde sterf- en ziektegevallen.

In 1939 werden tot deputaten herbenoemd: ds W. Breukelaar, emeritus predikant te Santpoort, dr H. Kaajan te Utrecht, ds W. W. Meynen te Dordrecht, ds J. L. Schouten te Amsterdam, dr J. Thijs te Zwolle en dr J. W. van den Bosch te Harderwijk.

Genoemde deputaten werden door ds W. Breukelaar, dien de synode met de samenroeping had belast, op 13 October 1939 ter vergadering opgeroepen.

Tot voorzitter werd gekozen ds W. Breukelaar, tot secretaris dr J. Thijs en tot penningmeester dr H. Kaajan.

Spoedig daarop nam de Heere uit den kring der deputaten door den dood weg dr H. Kaajan op 22 April 1940; ds J. L. Schouten op 12 Mei 1940 en ds W. Breukelaar op 3 Juni 1940.

In de samenkomst van 25 Juni 1940, waarin dr J. Thijs als tijdelijk praeses vooring, werd een gevoelvol woord gewijd aan het diep betreurde heengaan dezer broeders tot hun eeuwig huis en werd in herinnering gebracht hun trouwe arbeid voor de gereformeerde kerken en hun groote liefde voor de zuivere oefening van het verband der kerken met de theologische faculteit der Vrije Universiteit, waaraan zij (dr Kaajan sinds 1934; ds Schouten sinds 1933 en ds W. Breukelaar zelfs sinds 1909) hun beste krachten hadden gewijd.

Uw deputaten, die door de gunst van God met den arbeid konden voortgaan, zagen de ledig geworden plaatsen spoedig door de generale synode vervuld en wel door de benoeming in 1940 van de secundi-deputaten ds J. de Vries te Tilburg, ds T. J. Hagen te Delft en dr L. van der Zanden te Groningen tot primi.

In nieuwe samenstelling kwam het college van deputaten op 11 October 1940 bijeen. Tot praeses werd toen benoemd dr J. Thijs; tot penningmeester ds W. W. Meynen, die de nagelaten gelden en finantieele bescheiden der synode ten dienste van het „verband" in overleg met mevr. de wed. dr Kaajan zou overnemen en tot secretaris dr J. W. van den Bosch.

Aan de generale synode is daarop verzocht nieuwe secundi-deputaten te willen benoemen, aan welk verzoek onmiddellijk is voldaan door de aanwijzing van dr G. Keizer te Rheden-De Steeg, dr W. G. Harrenstein te Weesp en dr C. Bouma te 's Gravenhage (O.).

Een nieuwe slag trof het college uwer deputaten door de aanhoudende ongesteldheid van ds T. J. Hagen, welke hen in den loop van 1941 noodzaakte, aan de generale synode ontheffing van zijn deputaatschap, dat hij nog maar zoo kort had kunnen waarnemen, te verzoeken.

En kort daarop, in hetzelfde jaar, moest helaas ook dr J. Thijs door ernstige ziekte afstand doen van zijn reeds sinds 1930 met liefde en bekwaamheid volbrachte werk, ten dienste van het „verband".

De generale synode benoemde daarop in 1942 uit de secundi-deputaten: dr G. Keizer te Rheden-De Steeg in de vacature dr J. Thijs en dr W. G. Harrenstein te Weesp en dr C. Bouma te 's Gravenhage (O.) in de vacature ds T. J. Hagen, één meer dan de opengevallen plaats eischte.

Tot nieuwe secundi-deputaten werden door haar aangewezen ds F. C. Meyster te Rotterdam, dr J. Hoek te 's Gravenhage (W.), ds R. E. van Arkel te Utrecht, ds J. Douma te Britsum en ds C. van der Woude te Leeuwarden.

In de vergadering van 16 September 1942, waarin deputaten samenkwamen, werd ds W. W. Meynen tot praeses gekozen, met voorloopig behoud van zijn penningmeesterschap en dr J. W. van den Bosch bleef tot secretaris aangewezen.

Helaas werd dr G. Keizer spoedig na de aanvaarding van zijn deputaatschap op 5 Maart 1943 door den Heere van zijn aardsche werk afgelost. Zijn nagedachtenis blijft tot rijke zegening.

Op dit oogenblik bestaat het college uwer deputaten uit de zes broeders: ds W. W. Meynen te Dordrecht; ds J. de Vries te Tilburg; dr L. van der Zanden te Groningen; dr W. G. Harrenstein te Weesp; dr C. Bouma te 's Gravenhage (O.) en dr J. W. van den Bosch te Harderwijk.

Deputaten zouden aan uw vergadering willen voorstellen, bij de benoeming van nieuwe deputaten, met een zestal deputaten voor de oefening van het „verband” te willen volstaan.

De werkzaamheden uwer deputaten voor elk cursusjaar der Vrije Universiteit bestaande in het bezoeken van college's, examina, promoties en publieke plechtigheden van den senaat der Vrije Universiteit hebben, ondanks allerlei belemmeringen, die uit de snelle wisseling van het college van deputaten en uit den nood dezer tijden voortvloeiden, zoo getrouw mogelijk plaats gehad. Dit was niet het minst te danken aan de medewerking, die uw deputaten op allerlei wijze ondervonden van de theologische faculteit der Vrije Universiteit.

Helaas kan door het onverwacht sterven van dr Kaajan, ds Schouten en ds Breukeelaar niet meer opgegeven worden, voor wat het cursusjaar 1939/1940 betreft, wat deze broeders aan bezoeken der college's enz. hebben volbracht. De gegevens hunner gedane werkzaamheden zijn zoekgeraakt. Alleen is bekend, dat de inaugureele oratie van prof. dr J. H. Bavinck op 13 October 1939 door hen is bijgewoond.

Beter kan worden medegedeeld, wat in de volgende cursusjaren is verricht.

Na bijwoning door alle deputaten van de inaugureele oratie van prof. dr G. C. Berkouwer op 11 October 1940 (om van vertegenwoordiging bij andere publieke plechtigheden der Vrije Universiteit te zwijgen) werden in den loop van 1940/1941 veertien college's bezocht, twee candidaatsexamens in de theologie en één promotie.

In den cursus 1941/1942 namen uw deputaten kennis van zestien college's, één candidaatsexamen, twee doctorale examens en zeven promoties.

Het laatste cursusjaar 1942/1943 moest om bijzondere oorzaken, die algemeen bekend zijn en daarom niet afzonderlijk in herinnering gebracht behoeven te worden, slechts kort zijn. Reeds 10 December 1942 werden de college's aan de Vrije Universiteit voorloopig stilgezet. En al scheen ook, na de op 19 Januari 1943 geëindigde kerstvacantie, het onderwijs aan de Vrije Universiteit zijn gewonen gang te kunnen gaan, toch bleek dit niet mogelijk te zijn, want op 8 Februari 1943 kwam plotseling het bericht bij uw deputaten in, dat de college's tot nader order niet zouden gehouden worden, al konden blijkens de ingezonden mededeelingen over de te houden examens, deze laatste nog blijven doorgaan.

Daarop werd 9 April 1943 door directeuren en curatoren der Vrije Universiteit aan uw deputaten bericht, dat van 12 April af tot nader order geen college's gehouden en geen examens zouden afgenomen worden.

Practisch kwam dit alles hierop neer, dat alleen de maanden September tot December 1942 in aanmerking konden komen voor bezoek.

In dien tijd werden enkele publieke zittingen van den senaat der Vrije Universiteit bijgewoond en werd kennis genomen van negen college's.

Na terugblik op alles, wat met het theologisch onderwijs aan de Vrije Universiteit in verband staat, mag door uw deputaten met groote waardeering getuigd worden, dat het geheel in overeenstemming was met de gereformeerde belijdenis en in elk opzicht geschikt voor de opleiding tot den dienst des Woords in de gereformeerde kerken.

Overeenkomstig artikel vier van hun instructie hebben uw deputaten zich elk jaar tot de particuliere synoden gewend met het verzoek, aan haar deputaten op te dragen eventuele klachten over de examens, afgelegd door kandidaten van de Vrije Universiteit, te hunner kennis te willen brengen.

Dit is in den loop der jaren 1939 tot 1943 nimmer voorgekomen.

Nog wordt uw vergadering medegedeeld, dat deputaten aan de tot hen gerichte opdracht der synode hebben voldaan en dat één hunner is aangewezen als het adres, waar voortaan de kerkelijke collecten voor de theologische faculteit der Vrije Universiteit zullen gestort worden. Daartoe zal een aparte giro-rekening geopend worden onder den naam: „Penningmeester van deputaten voor het „verband” van de gereformeerde kerken”. En aan classes en kerken zal van deze wijziging ten spoedigste worden kennis gegeven.

Als bijlage bij dit rapport wordt een rekening en verantwoording gevoegd van de uitgaven, door uw deputaten gedaan. Daaruit moge blijken, dat het door de generale synode gevoteerde bedrag voor de vervulling der werkzaamheden wel noodig was. Daarom wordt aan uw vergadering voorgesteld voor de nieuw te benoemen deputaten niet beneden dit bedrag te willen gaan.

We eindigen dit verslag met de innige bede, dat de Heere onze God ook Zijn werk in de theologische faculteit der Vrije Universiteit in het leven moge houden, vooral in het midden dezer donkere jaren, tot een blijvenden zegen voor onze gereformeerde kerken.

Uw vergadering de leiding des Heiligen Geestes toebiddende in al haar gewichtigen arbeid,

namens deputaten voornoemd

J. W. VAN DEN BOSCH, *rappporteur.*

BIJLAGE XCVII.

Art. V.

RAPPORT van commissie III inzake het verzoek van de hoogleeraren aan de theologische faculteit der Vrije Universiteit aangaande a. een door de deputaten voor het verband met deze faculteit aan te leggen album studiosorum, en b. de examinatie van een vrouwelijke student naar de bepalingen van 1920 (kerkelijk kandidaats-examen).

Weleerwaarde en eerwaarde broeders,

Aan uw commissie werd opgedragen zich te beraden op en de synode te dienen met een advies en voorstel inzake twee verzoeken van de hoogleeraren aan de theologische faculteit der Vrije Universiteit, waarvan het eerste is:

„De generale synode draagt aan de deputaten voor het verband van de gereformeerde kerken met de theologische faculteit der Vrije Universiteit op, een album aan te leggen, waarin kunnen worden ingeschreven alle theologische studenten in de genoemde faculteit, die zich voorbereiden voor het ambt van dienaar des Woords in een van de gereformeerde kerken, en deze deputaten te machtigen van deze inschrijving, desverlangd, een getuigenis af te geven”.

In een samenspreking met prof. Grosheide is uw commissie gebleken en heeft zij overwogen: a. dat dit album *niet* bedoeld wordt als een album van de Vrije Universiteit, en dan bijzonder haar theologische faculteit, maar zeer bepaald als een album van de kerken, waarin alleen worden opgenomen de namen van hen, die zich voorbereiden voor den ambtelijken dienst in een van die kerken; bij de inschrijving zou dan ook moeten overgelegd worden een bewijs van lidmaatschap van een dier kerken (dooplid of belijdend lid), terwijl alle niet-kerkelijk-gereformeerde studenten, en dus ook alle buitenlanders, die aan de Vrije Universiteit studeeren, worden buitengesloten; b. dat het aanleggen en bezitten van zulk een album te beschouwen is als een uitvloeisel van het nauwe verband tusschen de kerken en de bovenvermelde faculteit, welk verband niet alleen blijkt uit het daarvoor ingestelde deputaatschap maar ook uit het feit, dat het kandidaatsexamen aan de Vrije Universiteit toegang geeft tot het praeparatoir examen der kerken en de theologische faculteit voor de toelating tot dit examen een bewijs uitreikt van onbesprokenheid in leer en leven; c. dat dit album geen enkele nauwere relatie van de kerken tot de theologische faculteit der Vrije Universiteit involveert evenmin als hieruit eenige conclusie mag getrokken worden ten opzichte van een min of meer kerkelijk karakter der theologische faculteit; dit album gaat eigenlijk buiten deze faculteit om en de inschrijving geschiedt door de deputaten voor het verband in opdracht aan de generale synode; d. dat de hoofdreden voor de aan de synode gedane vraag hierin gelegen is, dat aan de theologische studenten van de Vrije Universiteit de gelegenheid geboden wordt om in deze bijzondere omstandigheden, ten einde te ontkomen aan den meldingsplicht voor den z.g.n. „Arbeidsinzet”, van welke melding naar het oordeel der kerken ook de aanstaande predikanten zijn vrijgesteld, zich te laten inschrijven als aanstaande dienaren des Woords van de gereformeerde kerken in haar voor dit doel speciaal aangelegd album; e. dat derhalve heel deze aangelegenheid een *tijdelijk* karakter draagt en niet mag beschouwd worden als een uitbreiding van het gewone mandaat der deputaten; f. dat echter dit tijdelijk karakter niet uitsluit, dat de deputaten nauwkeurig toezicht houden of de ingeschreven studenten nog ongerepte leden zijn van de gereformeerde kerken, welk toezicht door de synode hun dient te worden opgedragen, zelfs met dien verstande, dat, indien deze oorlogstoestand onverhoopt nog zeer lang mocht duren, jaarlijks door hen een recensie gehouden wordt, en g. dat alleen kunnen worden ingeschreven zij, die reeds theologische studenten aan de V.U. zijn, omdat deze Universiteit geen nieuwe inschrijving kan houden met het oog op de verplichting tot den Arbeidsdienst en uit andere oorzaken.

Op grond van al deze overwegingen meent uw commissie dat er geen overwegende bezwaren zijn om aan het verzoek van de theologische faculteit der Vrije Universiteit te voldoen en stelt ze voor te besluiten: [volgt in art. V].

Het tweede verzoek van de genoemde hoogleeraren hield in:

„De generale synode sta den hoogleeraren aan de theologische faculteit der Vrije Universiteit toe, Mej. *Schreuder* te Heemstede, theologisch studente aan de Vrije Universiteit het zgn. kerkelijk kandidaatsexamen af te nemen naar de bepalingen van de synode van Leeuwarden 1920, om haar in de gelegenheid te stellen zich verder voor te bereiden in de bestudeering der zendingvakken bij prof. Bavinck, tot den zendingarbeid, voor welke voorbereiding de kerk van Amsterdam den eisch stelt van een met gunstig gevolg afgelegd kandidaats-examen in de theologie”.

Uw commissie heeft zich op dit verzoek ernstig bezonnen doch heeft geen weg gevonden om te ontkomen aan het principieele bezwaar, dat een zuster der gemeente, die niet tot het ambt van dienaar des Woords kan worden toegelaten, namens de

kerken zou worden geëxamineerd in een examen, dat enkel en alleen ten doel heeft den toegang te openen tot het praeparatoir examen; uw commissie is van oordeel, dat ook in deze tijdsomstandigheden en ten opzichte van *Mej. Schreuder*, die zich aan den zendingsarbeid wenscht te wijden een exceptie niet mogelijk is. Zij heeft echter overwogen of er niet een ander middel is om den hoogleeraren aan de theologische faculteit der Vrije Universiteit en ook *Mej. Schreuder* ter wille te zijn; zij meent, en dit in overleg en met goedvinden van prof. Grosheide, dit middel gevonden te hebben in het volgende voorstel, dat zij u aanbiedt: [volgt in art. V].

De commissie voornoemd,

K. DIJK, rapporteur.

BIJLAGE XCVIII.
Art. VI.

RAPPORT van deputaten der generale synode van Sneek/Utrecht 1939 voor de correspondentie met de Hooge Overheid, uitgebracht aan de generale synode van Utrecht Juni 1943.

Weleerwaarde en eerwaarde broeders,

Samenstelling en opdracht.

De generale synode van Sneek heeft in hare zitting van 6 October 1939 tot deputaten voor de correspondentie met de Hooge Overheid benoemd prof. dr H. H. Kuyper, prof. dr J. Ridderbos en mr S. Baron van Heemstra, terwijl als secundi werden aangewezen mr dr J. Donner, prof. dr K. Dijk en prof. dr A. A. van Schelven.

In hare zitting van 6 Augustus 1940, te Utrecht gehouden, is met het oog op de veranderde omstandigheden, het mandaat van deputaten belangrijk uitgebreid. Dit mandaat beperkte zich tot de bevestiging namens de gereformeerde kerken van veranderingen in de officiële lijst bij de Regeering berustende van de gereformeerde kerken in Nederland; tot het overbrengen van gelukwensen of betuiging van deelneming in gevallen van vreugde of rouw het Koninklijk huis betreffende en tot het antwoord geven aan de Hooge Overheid op eventuele vragen naar het gevoelen der kerken over bepaalde zaken, voorzoover onze kerken zich over deze zaken in generale synode hadden uitgesproken (Dordrecht 1893 artikel 138, Amsterdam 1908 artikel 52). Inzake het contact met de Hooge Overheid besloot de synode, naar aanleiding van eenige mededeelingen van prof. dr H. H. Kuyper, aan den voorzitter van deputaten voor de correspondentie met de Hooge Overheid mandaat te verleen om in alle voorkomende gevallen te vergaderen met het Convent van afgevaardigden der Protestansche Kerken, op voorstel der algemeene synodale commissie der Nederlandsche hervormde kerk saamgekomen, om gemeenschappelijk verzoeken en de belangen der kerken in verband met het nieuwe bewind te bespreken. De kerken kunnen in alle zaken rakende de verhouding tot de Overheid, zich tot den voorzitter van deputaten wenden. Eindelijk werd het moderamen der synode gemachtigd om met de deputaten voor de correspondentie met de Hooge Overheid beslissingen te nemen, wanneer er geen synode kan samenkomen.

De samenstelling van het college van deputaten onderging herhaaldelijk veranderingen. In de bovengenoemde zitting van 6 Augustus 1940 werd mr dr J. Donner, secundus-deputaat, tot primus-deputaat benoemd. Op 1 Juli 1942 fungeerden als primi-deputaten: dr J. J. C. van Dijk, voorzitter, prof. dr D. Nauta, prof. mr V. H. Rutgers, mr dr S. de Vries Czn, mr J. J. Hangelbroek, prof. dr G. M. den Hartogh en mr H. Bos Kzn. Op 1 Juni 1943 waren na verschillende mutaties als zoodanig in functie: dr A. A. L. Rutgers, voorzitter, mr dr J. Donner, prof. dr K. Dijk, prof. dr D. Nauta, mr H. Bos Kzn, mr J. A. de Wilde en mr dr S. de Vries Czn. Door ingrijpen der bezettende macht werden gedurende langer of korter tijd aan hun werkzaamheden onttrokken: mr dr J. Donner, dr A. A. L. Rutgers, prof. dr K. Dijk, mr J. A. de Wilde, prof. dr J. Ridderbos, mr J. J. Hangelbroek, dr J. J. C. van Dijk en prof. mr V. H. Rutgers, waarvan de laatstgenoemde twee in Juni 1943 zich nog in gevangenschap bevonden.

Samenstelling van het rapport.

De telkens herhaalde mutaties, speciaal met betrekking tot den voorzitter en den vertegenwoordiger van deputaten bij het interkerkelijk overleg, leverden groote moeilijkheden op voor den geregelden voortgang der werkzaamheden. Ook de samenstelling van dit rapport onderging daarvan den invloed, daar geen der oorspronkelijk in 1939 benoemde primi-deputaten meer in functie is en derhalve de tegenwoordige deputaten ten deele rapport moeten uitbrengen over hetgeen door hunne voorgangers verricht is.

Intusschen hebben deputaten reeds tweemaal een uitgebreid schriftelijk rapport uitgebracht aan de synode van Sneek/Utrecht 1939, n.l. 3—7 Maart 1941 en 9 December

1941 en hebben zij in latere zittingen der synode uitvoerige mondelinge mededeeling gedaan. Het schijnt onnoodig en ongewenscht, al hetgeen reeds in deze vroegere rapporten is neergelegd, nogmaals uitvoerig in dit rapport op te nemen. In het volgende hebben deputaten zich er daarom toe bepaald, voortbouwende op de genoemde rapporten in hoofdzaak alleen die werkzaamheden te vermelden, welke na December 1941 plaats vonden en waarover voldoende gegevens in hun archief aanwezig waren, terwijl zij zich veroorloven voor het overige naar de vorige rapporten te verwijzen. Als bijlage 1 is aan dit rapport een inhoudsopgave toegevoegd van de bovengenoemde tusschentijdsche rapporten van Maart en December 1941.

Wat den arbeid aangaat van deputaten, zoo mogen zij opmerken, dat deze in hoofdzaak ten laste kwam van hen, die in Den Haag als regel wonen, meer speciaal van de opeenvolgende voorzitters, die tevens de correspondentie voerden en deelnamen aan het interkerkelijk overleg. De buiten Den Haag wonende deputaten werden zoo goed mogelijk schriftelijk op de hoogte gehouden, terwijl enkele tientallen keeren de deputaten in vergadering samenkwamen, waarvan eenige keeren gezamenlijk met het moderamen der generale synode 1939.

Alvorens in alfabetische volgorde nader in te gaan op de verschillende zaken, welke door uwe deputaten in deze vier jaren behandeld zijn, mogen eenige opmerkingen van meer algemeenen aard een plaats vinden.

Algemeene gedragslijn.

De eerste betreft de algemeene gedragslijn door deputaten onder de bijzondere omstandigheden der bezetting gevolgd, zooals deze ook reeds in het rapport van Maart 1941 is neergelegd. Deputaten hadden er, na de bezetting van ons land door Duitschland, rekening mede te houden, dat deze bezettende macht in feite het bewind voert en dat onze kerken zich te houden hadden aan de verordeningen en besluiten dezer bezettende macht, tenzij deze in strijd waren met de gehoorzaamheid, die wij aan God schuldig zijn, of de vrijheid, die de kerken noodig hebben om Christus' Koningschap te handhaven, door deze verordeningen wordt aangerand.

Voorts stelden deputaten zich op het standpunt, dat de bezettende macht rechtens gebonden is door de bepalingen van het Landoorlogsreglement in de Haagsche Conventie van 1907 vastgesteld, waarin vrijheid van religie en eeredienst zonder voorbehoud werd gewaarborgd en door de verklaring, welke de rijkscommissaris bij zijn optreden had afgelegd, dat onze Nederlandsche wetten zouden blijven gelden, voorzover geen afwijking noodig was in het belang van de bezettende macht of voor de handhaving der openbare orde, weshalve het niet alleen hun recht maar ook hun roeping was om op te komen, zoowel voor de vrijheid van den eeredienst als voor de rechten, die in onze wetten aan de kerken zijn geschonken of erkend en gewaarborgd.

Wat betreft de wijze, waarop deputaten bezwaren tegen overheidsmaatregelen ter kennis hadden te brengen, werd aanvankelijk steeds gebruik gemaakt van de bemiddeling der Nederlandsche autoriteiten, wier roeping het is voor de rechten der bevolking op te komen, en die deze hulp ook steeds bereidwillig verleenden. In een later stadium, toen de oorspronkelijke Nederlandsche autoriteiten steeds meer vervangen werden door nieuwe functionarissen en het in vele gevallen vruchtdragender bleek zelf de belangen der kerken bij de Duitse instanties te bepleiten, richtten deputaten evenals het interkerkelijk overleg zich meer en meer rechtstreeks tot de Duitse autoriteiten.

Deze onderhandelingen hadden niet altijd een even vlot verloop. Wanneer het de vrijheid en zelfstandigheid der kerken betrof, meenden deputaten voet bij stuk te moeten houden, ook toen het meer dan eens tot een openlijke breuk tusschen de kerken en de bezettende macht dreigde te komen. In verband met de toen hangende kwesties werd het tegen het einde der driejarige zittingsperiode van de vorige synode door deputaten zeer gewenscht geacht deze zittingsperiode te verlengen, zoodat de wisseling van synode zou kunnen plaats vinden in een minder spannende periode in de verhouding tusschen kerk en overheid.

Arbeidsterrein van deputaten.

Zooals reeds in het 9 December 1941 uitgebrachte rapport van deputaten werd uiteengezet, hebben deze trouw aan het mandaat door de synode hun verleend, de belangen der kerken in overleg met andere kerken bij de regeeringsinstanties behartigd en voorzover noodig de kerken, die dit vroegen, van adviezen gediend in zake verordeningen, die de kerken aangingen, zooals zij ook reeds in hun eerste rapport van Maart 1941, dat door de synode werd goedgekeurd, als hun taak hadden uiteengezet.

Terwijl echter in de eerste periode die taak voornamelijk bestaan heeft in het opkomen voor de vrijheid, zelfstandigheid en rechten der kerken, waar deze door overheidsmaatregelen bedreigd werden, zooals het subsumeeren van kerken en diaconieën onder de vereenigingen zonder economisch doel, de beperkingen van het recht van vergaderen, het inleveren van collectielijsten enz., hebben zij in deze nieuwe

periode te dien opzichte veel minder stappen behoeven te doen bij de regeeringsinstanties, omdat vrijwel geen nieuwe maatregelen door deze instanties zijn genomen, waardoor de vrijheid der kerken bedreigd werd. Thans traden veel meer op den voorgrond allerlei verordeningen, die de bezettende macht of de regeeringsinstanties uitvaardigden, of maatregelen door hen genomen, om een nieuwe „orde” onder ons volk in te voeren en de nationaal-socialistische beginselen in praktijk te brengen of te propageeren, zooals het journalistenbesluit, de arbeidsdienst, de volksdienst, de vakorganisatie, de regelingen in zake het onderwijs, de reglementeering der prostitutie, de nieuwe rechtsorde en de steeds scherper wordende maatregelen tegen de Joden. Hoewel deze verordeningen en maatregelen niet rechtstreeks de kerken, hare rechten en vrijheden aantastten, zooals met de vroeger genoemde het geval was en hun mandaat in strikten zin genomen alleen gold voor de belangen der kerken, om deze bij de overheid te behartigen, hebben deputaten toch gemeend, waar het de roeping der kerk steeds is geweest, om bij de overheid op te komen tegen zedelijke gevaren die het volksleven bedreigen, om tegen zoodanige maatregelen uit naam der kerk bij de regeeringsinstanties protest te doen hooren. En al stelden zij zich op het standpunt, dat ten opzichte van de organisaties, die een zelfstandig karakter dragen en noch van de kerk uitgaan, noch onder haar toezicht staan, het de roeping was van de besturen dezer organisaties, om zelfstandig te beslissen, hoe gehandeld moest worden, hebben zij het belang, dat de kerken daarbij hebben, voorzoover hare leden tot deze organisaties behooren, niet uit het oog verloren.

Interkerkelijk overleg.

Aan het interkerkelijk overleg, — welke naam in de plaats getreden is van den naam convent — hebben de daartoe aangewezen deputaten overeenkomstig de opdracht geregeld deelgenomen, eerst prof. dr H. H. Kuyper en daarna, toen bleek, dat deze wegens zijn hardhoorigheid moeilijk de discussies kon volgen, mr dr J. Donner, die, toen dezen zijn vrijheid benomen was, vervangen werd door dr A. A. L. Rutgers. Al spoedig werd ook deze gijzelaar, waarna dr J. J. C. van Dijk als voorzitter van deputaten gedurende bijna twee jaren aan het interkerkelijk overleg deelnam en daarvan ook geruimen tijd voorzitter was. Op 1 April 1943 werd ook deze aan zijn werkzaamheden onttrokken, waarna dr A. A. L. Rutgers, die inmiddels zijn vrijheid herkrege had, als voorzitter van deputaten optrad en onze kerken vertegenwoordigde in het interkerkelijk overleg.

Wat den arbeid betreft, die door het interkerkelijk overleg in het belang der kerken verricht is en de onderwerpen, die daar behandeld zijn, mogen deputaten opmerken, dat deze vrijwel geheel hetzelfde terrein omvatten als de arbeid van deputaten zelve. Zooveel mogelijk is er naar gestreefd, alle zaken, die meer dan één kerkformatie betroffen, vooraf in het interkerkelijk overleg ter sprake te brengen. Deze samenwerking is den deputaten van groot nut gebleken, niet alleen voor uitwisseling van gedachten en feitelijke gegevens, maar ook om een eenparige actie der kerken te bevorderen. De ervaring der deputaten is daarbij geweest, dat een eenparig optreden der kerken alom in den lande op hoogen prijs wordt gesteld.

Adressen aan den rijkscommissaris.

Deputaten hebben in den loop der vier jaren, waarover dit rapport gaat, in tal van zaken zich met adressen tot de autoriteiten gewend. Voorzooveel noodig zijn deze adressen vermeld bij de verschillende onderwerpen, welke hierachter in dit rapport behandeld worden. Daarnaast zijn er eenige brieven van meer algemeene strekking van de gezamenlijke vertegenwoordigers der kerken uitgegaan, welke hier afzonderlijk vermelding mogen vinden.

Nadat reeds vroeger (op 5 Maart 1941) een gezamenlijk adres gericht was aan het college van secretarissen-generaal der departementen van algemeen bestuur (bijlage 2), werden eind 1941 audiënties aangevraagd en verkregen bij mr Schrieke, secretaris-generaal van het departement van justitie en daarna bij den rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied. De audiëntie bij den secretaris-generaal had plaats op 5 Januari 1942, die bij den rijkscommissaris op 17 Februari 1942. Een kort verslag van hetgeen daarbij van de zijde der kerken werd te berde gebracht, is onder de bijlagen van dit rapport opgenomen (bijlage 3).

In October 1942 hebben de gezamenlijke Nederlandsche kerken zich wederom tot den rijkscommissaris gewend met een schrijven, dat als bijlage 4 hierbij gaat.

Tenslotte werd op 22 Februari 1943 opnieuw in een adres van de gezamenlijke kerken aan den rijkscommissaris krachtig geprotesteerd tegen de aantasting van de christelijke grondslagen van ons volksleven, gerechtigheid, barmhartigheid en vrijheid van levensovertuiging (bijlage 5).

Arbeiders naar Duitschland.

De uitzending van arbeiders naar het buitenland blijft in velerlei opzicht een belemmend vraagstuk, aldus besloot het voorloopig rapport van Maart 1941 de over dit onderwerp aldaar gemaakte opmerkingen.

Sedertdien is deze beklemming van maand tot maand drukkender geworden om in de laatste maanden door de gedwongen deportatie van geheele jaarklassen van de Nederlandsche bevolking een hoogtepunt te bereiken.

Deputaten moeten met groot leedwezen constateeren, dat zij terzake niets hebben kunnen bereiken, noch ten aanzien van de wegvoering zelve, noch ook met betrekking tot de geestelijke verzorging van de weggevoerden, waarover de bijzondere deputaten voor de behartiging van dit belang zich met hen in verbinding gesteld hebben.

Tot tweemaal toe hebben de vertegenwoordigers der protestantsche kerken en van de roomsch-katholieke kerk deze zaak in een schrijven aan den rijkscommissaris behandeld; in het schrijven van 20 October 1942 en in dat van 22 Februari 1943, waarin naast andere onderwerpen geïnteresseerd werd tegen „het als slaven opjagen, grijpen en wegvoeren van duizenden jonge menschen”.

Avondmaalsbrood en avondmaalswijn.

In het voorloopig rapport van Maart 1941 konden deputaten reeds mededeelen, dat een bevredigende regeling getroffen was om te voorzien in de behoefte der kerken aan brood voor de viering van het heilig avondmaal.

In den loop van 1942 kwam met medewerking van de Nederlandsche Meelcentrale als monopoliehouderster voor den invoer van wijn op aandringen van den wijnhandel een regeling tot stand, waarbij een partij wijn in verdeling gebracht werd, uitsluitend ten behoeve van kerkelijk gebruik. Op basis van deze regeling konden enkele moeilijkheden, welke zich later nog voordeden, tot oplossing gebracht worden.

Beroepen naar het buitenland.

In den loop van 1941 en 1942 werd enkele malen de hulp van deputaten ingeroepen tot het verkrijgen van het voor de reis vereischte visum door in het buitenland beroepen predikanten. Ondanks de pogingen door dr J. J. C. van Dijk persoonlijk in het werk gesteld, is het niet mogen gelukken, de noodige medewerking van de Deutsche autoriteiten te verkrijgen, zoodat de betrokkenen niet naar hunne nieuwe standplaatsen hebben kunnen vertrekken.

Bijbelgenootschap.

Naar aanleiding van de opheffing van het Nederlandsch Bijbelgenootschap door de Sicherheitspolizei te Amsterdam hebben de bij het interkerkelijk overleg betrokken protestantsche kerken den 24sten November 1942 een bezwaarschrift tot den Befehlshaber der S.P. und S.D. gericht, in aansluiting aan een bezwaarschrift van het Nederlandsch Bijbelgenootschap zelf, waarin met nadruk gewezen werd op de betekenis van het Nederlandsch Bijbelgenootschap voor het leven en den arbeid der protestantsche kerken in Nederland en daarom met klem werd aangedrongen op intrekking van dezen maatregel.

Einde Januari 1943 werd bedoelde maatregel inderdaad weder ingetrokken.

Echtscheidingsontwerp.

Door den secretaris-generaal van het departement van justitie werd eind 1942 het advies der kerken gevraagd betreffende een ontwerp tot wijziging van de huwelijks-wetgeving.

Daarbij werd medegedeeld, dat de rijkscommissaris toestemming gegeven had tot dit verzoek aan de kerken op voorwaarde, dat

a. hieruit niet mag worden afgeleid, dat het de bedoeling zou zijn de kerken te beschouwen als adviseerende colleges in kerkelijke zaken; het verzoek om advies moet als incidenteel worden beschouwd;

b. dat men in geen enkel opzicht zich aan de adviezen gebonden acht.

Onder dagteekening van 13 Februari 1943 hebben de protestantsche kerken, na gepleegd interkerkelijk overleg, een gezamenlijk schrijven aan den secretaris-generaal van het departement van justitie gericht, waarin zij uitspraken:

a. dat een wijziging van de huwelijkswetgeving niet behoort tot de onderwerpen, welke door de bezettende macht geregeld mogen worden;

b. dat de huidige omstandigheden, waarbij vorming en uiting van een volksovertuiging niet mogelijk is, eveneens moeten nopen tot onthouding;

c. dat, hoewel een zakelijke behandeling van het ontwerp dus achterwege moet blijven, de kerken ernstig waarschuwen tegen elke aantasting van de christelijke grondslagen van ons volksleven; zoodanige aantasting komt tot uiting in de hoofdzaken van het voorgelegde ontwerp, waaraan een naturalistische levensbeschouwing ten grondslag is gelegd, die ten eenenmale de heiligheid van het huwelijk, zooals die in de

Heilige Schrift wordt geleerd, miskent en die de christelijke volksovertuiging geweld aandoet.

Genoemd schrijven is als bijlage 6 bij dit rapport gevoegd.

Gevangenneming van ambtsdragers der kerken.

De pogingen van deputaten om de vrijlating van gevangen genomen ambtsdragers te verkrijgen, hebben slechts gedeeltelijk resultaat gehad. Zooals reeds in het voorloopig rapport van Maart 1941 werd uiteengezet, school de moeilijkheid voor deputaten vooral hierin, dat een officieele mededeeling, waarom de gevangenneming geschied was, vrijwel nooit was te verkrijgen, zoodat deputaten op vermoedens en geruchten moesten afgaan en geen voldoende grond hadden om te beoordeelen welke pleitgronden daarvoor konden worden aangevoerd.

Het overgrootste deel der gevangen ambtsdragers is na korter of langer tijd weder losgelaten. In hoeverre de vertoogen van de zijde der deputaten daartoe hebben medegewerkt, valt niet na te gaan. Ondanks deze onzekerheid hebben zij hunne pogingen mondeling en schriftelijk telkens herhaald. Nog onlangs zijn de namen der predikanten, welke zich nog in gevangenschap bevinden, weder onder de aandacht der Deutsche autoriteiten gebracht.

Institueering van kerken.

In de jaren 1939—1942 verleenden deputaten 15 maal hunne bemiddeling voor het plaatsen van nieuw geïnstitueerde kerken op de lijst van bij de regeering bekende gereformeerde kerken. Onder de nummers 1006—1019 werden ingeschreven de kerken te Drijber, Noordbergum, Valkenburg, Breskens, Zoutespui, Doezum, Pesse, Eemdijk, Roosendaal, Wassenaar-Zuid, Elim, Zwaagwesteinde, Den Andel en Overveen. De kerk van Lobith schijnt nagelaten te hebben, de vereischte mededeeling in te zenden en staat dus nog niet onder een nummer bij de regeering bekend.

Helaas moesten deputaten begin 1943 ook hunne medewerking verleenen om de gereformeerde kerk van Poederoyen, welke uit het kerkverband getreden is, van de lijst af te voeren.

Interventie bij executies.

Een en andermaal hebben de vertegenwoordigers der gezamenlijke kerken zich tot den rijkscommissaris en den Wehrmachtbefehlshaber gewend met adressen in verband met voorgenomen executies.

Werd daarbij in het algemeen een beroep gedaan op de barmhartigheid, in Augustus 1942, toen het voornemen aangekondigd was om gijzelaars ter dood te brengen, verhieven de kerken hun stem tegen het voorgenomen onrecht, onschuldigen te doen boeten voor een daad waaraan zij part noch deel konden hebben.

De Joden.

In het tusschentijdsche rapport van Maart 1941 was nog slechts sprake van de voorschriften, waarbij benoeming of bevordering van Joden in openbaren dienst werd verboden. De gezamenlijke kerken hebben reeds toen daartegen bij den rijkscommissaris een schriftelijk protest ingediend.

De toenemende vervolging van onze joodsche medeburgers heeft den deputaten herhaaldelijk aanleiding gegeven met de vertegenwoordigers van andere protestantsche kerken en met het episcopaat der roomsch-katholieke kerk, zoowel bij de secretarissen-generaal als bij den rijkscommissaris in naam der kerken schriftelijk protest aan te teekenen. Zoo werd op 11 Juli 1942 een telegram aan de Deutsche autoriteiten gericht door de gezamenlijke kerken, waarin met nadruk er op gewezen werd, dat de voorgenomen maatregelen tegen het diepste zedelijk besef van het Nederlandsche volk strijden, en bovenal indruischen tegen hetgeen van Godswege als eisch van gerechtigheid en barmhartigheid gesteld wordt. Daarnaast zijn namens het interkerkelijk overleg langdurige en telkens weer teleurstellende besprekingen gehouden met lagere Deutsche autoriteiten om te voorkomen, dat de maatregelen tegen de Joden in alle gestrengheid ook op de christenen uit de Joden werden toegepast.

Aan de kerkeraden werd een en andermaal per circulaire mededeeling gedaan van de door deputaten ondernomen stappen en van de bereikte resultaten. Helaas bleven deze resultaten verre beneden hetgeen deputaten gewenscht hadden. Het principiële standpunt, door de vertegenwoordigers der kerken ingenomen, waarbij het anti-semietisme uit beginsel als onchristelijk verworpen werd, werd van Deutsche zijde even principiëel afgewezen. Ook de eisch van gerechtigheid en barmhartigheid, in Christus' naam door de kerken gesteld, werd voor de Joden niet aanvaard. Het eenige, wat tenslotte bereikt werd, was een tegemoetkoming ten aanzien van de christenen uit de Joden, die in een afzonderlijk christenjodenkamp in Nederland zouden worden bijeengebracht. Dit afzonderlijke christenjodenkamp is intusschen in Westerbork in werking gekomen. In dit kamp zijn twee personen belast met de geestelijke leiding, aldaar kan Zondagsmorgens godsdienstoefening gehouden worden en een vertegenwoordiger der

protestantsche kerken zal zich door geregelde bezoeken aan het kamp mogen overtuigen van de deugdelijkheid der lichamelijke en geestelijke verzorging. De tijd zal moeten leeren, in hoeverre voor deze groep hiermede een bevredigende regeling verkregen is en behouden blijft.

Deze korte mededeelingen geven slechts een zwakken indruk van de langdurige en onvermoeide pogingen, door het interkerkelijk overleg in het werk gesteld om het lot der Joden te verzachten en van de vele teleurstellingen, waaraan de gevoerde onderhandelingen zoo rijk waren.

Als bijlagen 7 en 8 zijn aan dit rapport toegevoegd de laatste beide brieven — van 12 Mei 1943 aan commissaris-generaal Schmidt en van 20 Mei 1943 aan den rijkscommissaris — welke over de Jodenkwestie van het interkerkelijk overleg zijn uitgegaan.

Kerkelijke bibliotheken.

Enkele evangelisatiebibliotheken ondervonden moeilijkheden, omdat de autoriteiten het standpunt innamen, dat deze bibliotheken onder den aanmeldingsplicht van niet-commerciële boekerijen vielen.

Deputaten hebben na gepleegd interkerkelijk overleg geadviseerd, vast te houden aan het standpunt, dat „kerkelijke boekerijen”, als behoorende tot de middelen, met behulp waarvan de kerk haar geestelijke roeping nastreeft, *niet* kunnen worden aangemerkt als te behooren tot de niet-commerciële bibliotheken, waarvan aanmelding verplicht is gesteld en dat tot die „kerkelijke boekerijen” uiteraard ook de evangelisatiebibliotheken moeten worden gerekend. Voorzover zulks nog niet geschied mocht zijn, achten deputaten het gewenscht zoodanige regelen te stellen, dat de kerkeraad rechtstreeks met deze zaak bemoeienis heeft, zoodat onomstootelijk komt vast te staan, dat het een kerkelijke zaak is.

In dezen weg schijnen alle moeilijkheden overwonnen te zijn, althans er hebben deputaten geen klachten ter zake meer bereikt.

Kerkelijke collecten.

In het eerste voorloopige rapport van deputaten van Maart 1941 werd reeds uitvoerig gehandeld over de moeilijkheden, gerezen door de verordening van den rijkscommissaris betreffende het houden van openbare geld- en goedereninzamelingen (verordening 109/1940), laatstelijk opgenomen onder de artikelen 32—39 van de verordening openbare orde van 1943.

Zooals in genoemd rapport werd uiteengezet, hebben deputaten, in overleg met het moderamen der synode en gesteund door het interkerkelijk overleg, met kracht het standpunt verdedigd, dat het houden van collecten in de kerken en de arbeid der diaconie een integreerend deel uitmaken van de uitoefening van den godsdienst, zoodat daarvoor noch rechtstreeks noch indirect toestemming gevraagd mocht worden. Vandaar dat ook het opstellen en indienen van een z.g. collecteplan — waarmede men bereid was van Deutsche zijde genoeg te nemen — moest worden afgewezen, nu men door de inzending zou geacht worden stilzwijgend toestemming tot de collecten te hebben verkregen en dus de inzending als een vragen om toestemming was te beschouwen.

In dit standpunt is door de Deutsche autoriteiten berust, ja het vond zelfs daarna uitdrukkelijk erkenning, doordat in de verordening tot handhaving van de openbare orde van 25 Juli 1941 in artikel 29 (thans artikel 33 van de verordening 1943) een uitzondering werd gemaakt voor de inzamelingen georganiseerd door een christelijk kerkgenootschap in kerken of in kerkelijke vergaderruimten gedurende de godsdienst-oefening of in onmiddellijke aansluiting daaraan.

Nadat aldus een betrekkelijke rust was ingetreden, deden zich in 1943 opnieuw moeilijkheden voor na de bekendmaking, dat geld- en goedereninzamelingen voor de door een bombardement getroffen inwoners van Rotterdam alleen door den Volksdienst mochten plaats hebben, op grond waarvan van de zijde der politie aanmerking gemaakt werd op diaconale inzamelingen voor dit doel.

Met voorbijgaan van andere bijzonderheden wordt hier verder alleen vermeld, welke bepalingen thans deze materie beheerschen en hoe gehandeld moet worden om daaraan te voldoen.

Deze bepalingen zijn thans te vinden in de verordening openbare orde 1943 (verordening 1 van 1943), artikelen 32 en 33, aldus luidende:

Artikel 32. 1. Openbare geld- of goedereninzamelingen (hierna kortweg genaamd: inzamelingen) van elken aard mogen, ongeacht voor welk doel, niet dan met voorafgaande toestemming van het ingevolge artikel 34 bevoegde gezag worden gehouden.

Artikel 33. Het bepaalde in artikel 32, lid 1, is niet van toepassing op inzamelingen, welke worden georganiseerd:

1. ...., 2. ...., 3. door een christelijk kerkgenootschap in kerken of in kerkelijke vergaderruimten gedurende de godsdienst-oefening of in onmiddellijke aansluiting daaraan.

Een collecte in de kerken of in de kerkelijke vergaderruimten gedurende de godsdienstoefening of in onmiddellijke aansluiting daaraan, valt dus niet onder het verbod. Evenmin een goedereninzameling in deze localiteiten in onmiddellijke aansluiting aan de godsdienstoefening. Inning van contributies en vaste bijdragen bij gemeentelieden valt niet onder het begrip openbare inzameling.

Kerkelijke pers.

Zoals in de desbetreffende mededeelingen in het voorloopig rapport van Maart 1941 reeds uiteengezet is, zijn de moeilijkheden voor de kerkelijke pers begonnen onmiddellijk na de bezetting. Zoals begrijpelijk is, werd de hulp van deputaten daarbij van den aanvang af ingeroepen.

Deze moeilijkheden zijn in den loop der bezettingsjaren voortdurend toegenomen en de bemoeienissen van de deputaten op dit gebied zijn zoo omvangrijk geweest, dat het niet wel doenlijk is deze in dit rapport uitvoerig weer te geven. Volstaan moge worden met het weergeven van de gedragslijn, welke deputaten zich gesteld hebben, van de hoofdpunten waarover gestreden moest worden en van de tenslotte bereikte resultaten.

De gedragslijn, welke deputaten gevolgd hebben, ging uit van de overtuiging, dat de kerken in hare eigene officiële organen geen zeggenschap aan anderen kunnen toekennen ten aanzien van hetgeen door de kerken gepubliceerd wordt; dat daarnaast nimmer aanvaard kan worden, dat de kerkelijke pers, ook voorzoover deze niet van de kerken zelve uitgaat, gebruikt wordt voor nationaal-socialistische propaganda; dat, mocht dit toch worden afgedwongen, de kerkelijke pers beter doet te verdwijnen; en tenslotte, dat gestreefd moet worden naar behoud van de mogelijkheid of het publiceren van kerkelijke berichten en tot het bereiken van de jeugd.

In Mei 1941 werd op grond van het „Journalistenbesluit” (verordening 18/1941) aan uitgevers en redacteuren van kerkelijke bladen de eisch gesteld, aan de bepalingen van dit besluit te voldoen, waardoor onder meer eenige honderden predikanten lid van het Verbond van Nederlandsche journalisten zouden moeten worden. Deputaten hebben daartegenover volgehouden, dat de kerkelijke pers niet onder deze verordening viel. Het verloop van deze zaak is uitvoerig weergegeven in het tweede tusschentijdsche rapport van December 1941. Van de zijde der kerken is het standpunt gehandhaafd, dat de redacteuren der kerkelijke pers niet onder het Journalistenbesluit vallen, waarin van de zijde der autoriteiten berust is. Wel werd nog eens in Mei 1943 de hoofdredacteur van „De Heraut” gesommeerd zich op te geven als lid van het Journalistenverbond en mede te deelen waarom hij reeds twee jaren dienaangaande in verzuim was, maar aangenomen moet worden dat hier een vergissing in het spel was door onbekendheid met de voorgeschiedenis op dit gebied.

De kerkelijke pers is er in geslaagd zich vrij te houden van de plaatsing van artikelen ten behoeve van de nationaal-socialistische propaganda. Toch is ook op dit punt de strijd nog niet ten einde, want in April 1943 is van Duitsche zijde een redactioneel artikel ter opwekking tot den strijd tegen het bolsjewisme ter plaatsing toegezonden aan „De Heraut” en aan een doopsgezind mededeelingenblad. Namens het interkerkelijk overleg en ook door de redacties van deze bladen zelve is toen uiteengezet, dat hier blijkbaar een vergissing in het spel was, daar kerkelijke bladen op kerkelijk terrein moesten blijven en de kerken bovendien niet konden toelaten, dat de kerkelijke pers werd ingeschakeld in de nationaal-socialistische propaganda. Volgens mondelinge mededeeling van duitsche zijde kon deze zaak verder blijven rusten.

Deputaten hebben zeer tot hun leedwezen niet kunnen voorkomen, dat de kerkelijke pers, en de christelijke pers in het algemeen, voor het overgrootste deel is opgeheven, waardoor de voorlichting op grond van Gods Woord, waaraan in dezen tijd meer dan ooit behoefte bestaat, tot een minimum beperkt werd. Alle kerkbodes, bijna alle kerkelijke weekbladen en andere christelijke periodieken zijn opgeheven, waarbij de paperschaarschte in een later stadium als hoofdargument werd gebruikt. Ondanks de voortdurende energieke pogingen van dr J. J. C. van Dijk en prof. dr D. Nauta is tenslotte niet meer bereikt dan dat toestemming verleend werd voor de uitgifte van 50 Mededeelingenbladen van klein formaat (uitsluitend voor zakelijke mededeelingen met verbod van artikelen en advertenties) en een zestal meer algemeene bladen (Heraut, Wachter, Diaconaal Corr.blad, Zendingsblad, Goede Tijding¹⁾, Chr. Schippersblad), terwijl daarnaast vergunning verleend werd voor de uitgifte van Kerk en Jeugd, het sedert April 1943 verschijnend jeugdblad der gereformeerde kerken, waarvoor de synode 1939/43 bijzondere deputaten benoemde.

Kerkelijke vergaderingen.

De vraag, in hoeverre de kerkelijke samenkomsten en kerkelijke vergaderingen gedurende den bezettingstijd ongehinderd voortgang kunnen hebben, is reeds medio 1940

¹⁾ Volgens een bericht in het Mededeelingenblad van 's Gravenhage van Juni 1943 mag de Goede Tijding niet meer verschijnen.

aan de orde gekomen naar aanleiding van Verordening 24 van 1940, zooals reeds in het voorloopig rapport van Maart 1941 werd medegedeeld.

Sedertdien is deze materie herhaaldelijk opnieuw bij verordening geregeld, laatstelijk in lid 3 van artikel 28 der Verordening Openbare Orde 1943, dat een uitzonderingsbepaling bevat voor vergaderingen van zuiver godsdienstigen aard.

Nadat geruimen tijd practisch geen moeilijkheden door onze kerken ondervonden waren, bereikten den deputaten eind 1942 plotseling van allerlei zijden berichten, dat niet alleen voor kerkeraadvergaderingen, maar ook voor evangelisatie-bijeenkomsten en catechisaties de eisch gesteld werd van voorafgaande toestemming door de politie-autoriteiten. Dit was van te meer beteekenis, omdat het aanvankelijke onderscheid tusschen vergaderingen, waarvoor „toestemming” of „mededeeling” vereischt werd, intusschen was komen te vervallen, en in alle gevallen „toestemming” vereischt werd.

Het interkerkelijk overleg wendde zich tot den secretaris-generaal van het departement van Justitie, teneinde een algemeen geldende, redelijke interpretatie der bovenbedoelde uitzonderingsbepaling te verkrijgen.

Het ter zake aan den secretaris-generaal toegezonden memorandum van 21 December 1942 en het antwoord daarop van mr Schrieke van 22 Maart 1943 zijn als bijlagen 9 en 10 aan dit rapport toegevoegd. Daaruit blijkt, „dat de bestaande toestand voorloopig wordt gehandhaafd in dien zin, dat zonder toestemming gehouden bijeenkomsten van zuiver godsdienstigen aard, niet zijnde godsdiensttoefeningen, zooals b.v. evangelisatiebijeenkomsten, bijbellezingen en -cursussen, catechisaties, vergaderingen van kerkelijke besturen, zullen worden getolereerd enz.”

Kerkziekenstelefoon.

Door tal van kerkeraden werd de hulp van deputaten ingeroepen, toen begin Maart 1943 alle kerktelefonen, welke dienden om zieken en ouden van dagen in staat te stellen de godsdiensttoefeningen in hunne huizen te volgen, over het geheele land werden afgesneden.

Deputaten hebben zich onmiddellijk in verbinding gesteld met den hoofdgenieur-directeur der telegrafie en telefonie, maar moeten vernemen, dat deze maatregel door de Duitsche autoriteiten voor het geheele land was bevolen. Op het daarna ingezonden schriftelijk verzoek om stappen te willen doen, welke zouden kunnen leiden tot opheffing van den genomen maatregel, ontvingen deputaten bericht, dat door den genoemden directeur reeds pogingen waren gedaan van dezelfde strekking onder aanvoering van dezelfde argumenten als door deputaten waren gebruikt. Daarop was een antwoord ontvangen van dien aard, dat het opnieuw aanhangig maken van de zaak niet mogelijk was.

Hoe smartelijk deze maatregel is voor velen die daardoor beroofd zijn van de gelegenheid mede te leven met de kerkdiensten, en hoezeer deputaten het betreuren ten deze niets te hebben kunnen bereiken, er bleef geen andere mogelijkheid dan in de afwijzing te berusten.

Opheffing christelijke organisaties.

De zorg voor het christelijk vereenigingsleven behoort in normale tijden niet tot de taak van deputaten, daar deze niet in de eerste plaats op de kerk rust maar op de betrokken besturen. De vernietiging door overheidsmaatregelen in korten tijd van wat in den loop van tientallen jaren met groote toewijding en opofferingen op dit gebied was opgebouwd, liet de kerken niet onberoerd, daar het christelijke vereenigingsleven een bijna onmisbare aanvullende taak verrichtte naast den arbeid der kerk. Deputaten hebben dan ook gemeend, zoowel bij de opheffing van het Christelijk Nationaal Vakverbond als bij de bedreiging van het christelijk onderwijs de kerken te moeten opwekken, degenen die daardoor voor ernstige gewetensconflicten kwamen te staan, in het bijzonder in het gebed te gedenken. Daarnaast is in September 1942 door dr J. J. C. van Dijk als voorzitter van het convent namens de gezamenlijke kerken bij den secretaris-generaal van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming een zeer beslist getuigenis afgelegd over de taak en roeping der kerk bij de opvoeding der jeugd, die in de christelijke leer moet worden opgevoed, waartoe de ouders zich bij de doopbelofte verplicht hebben. Daarbij is er op gewezen, dat bij verdere doorvoering der voorgenomen maatregelen een schoolstrijd te wachten stond, waarin van de zijde van het christelijk onderwijs en van de kerken van geen toegeven sprake zou kunnen zijn, omdat het hier een beginselkwestie gold.

Ten aanzien van de opheffing van de organisaties konden deputaten uiteraard geen stappen doen; hoewel noode, hadden zij daarin te berusten.

Stichtingen van barmhartigheid.

De moeilijkheden, eind 1942 en begin 1943 door verschillende ziekenhuizen en andere christelijke instellingen van barmhartigheid ondervonden, hebben den gezamenlijken protestantschen kerken met de roomsch-katholieke kerk aanleiding gegeven op 21

April 1943 een adres te richten tot den rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied, waarin uiting gegeven werd aan de groote bezorgdheid voor dezen tak van christelijken arbeid (zie bijlage 11).

Na er op gewezen te hebben, dat de bemoeienis met de ziekenverpleging voor de christelijke kerk een essentieel bestanddeel vormt van de opdracht en roeping, welke zij van Godswege te vervullen heeft gekregen, en dat ernstige bezorgdheid voor dezen arbeid gewekt was door voorvallen van den laatsten tijd, werd door de kerken het ernstig en dringend verzoek tot den rijkscommissaris gericht, dat van zoodanige inbreuk in de toekomst geen sprake meer zou mogen zijn.

Tegelijk met dit schrijven werd aan het rijkscommissariaat een pakket brieven aangeboden van dezelfde strekking, geteekend namens besturen en directies van ongeveer 160 confessioneele ziekenhuizen en inrichtingen voor zielszieken.

Tewerkstelling in Duitschland en vrijstellingen daarvan voor de kerken.

In de beschikking nr 43/1943 van den rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied betreffende de aanmelding voor gedwongen tewerkstelling in Duitschland, worden onder meer „geestelijken” vrijgesteld.

Het interkerkelijk overleg heeft zich beraden over de vraag, welke categorieën precies onder deze uitzondering moesten vallen. Tevens werd de vraag onder het oog gezien, of de kerken gerekend moeten worden te vallen onder de „overige publiekrechtelijke lichamen”, wier personeel van aanmelding is vrijgesteld.

Het resultaat van deze overwegingen is aan alle kerkeraden medegedeeld in een rondschrjven, gedagteekend 29 Mei 1943 (zie bijlage 12), naar welke circulaire hier verwezen moge worden.

Verblijfsvergunning spergebied.

Een en andermaal werd de hulp van deputaten ingeroepen voor het verkrijgen van verblijfs- en vestigingsvergunningen voor het spergebied met het oog op het vervullen van preekbeurten, met name in vacante gemeenten, of voor vestiging van beroepen predikanten in hun nieuwe gemeente.

Hoewel een gunstige en spoedige afdoening voor een zeer groot deel afhangt van het advies van den burgemeester ter plaatse, konden deputaten eenige keeren de vol-doening smaken, door hunne tusschenkomst in Den Haag, een aanvankelijk niet verleende vergunning alsnog toegewezen te zien.

Vordering kerkgebouwen en pastorieën.

In een aantal gevallen werd de medewerking van deputaten ingeroepen, teneinde de vordering van kerkgebouwen of pastorieën te voorkomen of ongedaan te maken.

Hoewel deze vorderingskwesties niet in Den Haag geregeld worden, maar in het algemeen geheel ter beoordeeling staan van de plaatselijke autoriteiten, heeft de hulp of voorlichting van deputaten toch in verschillende gevallen ten gevolge gehad, dat van de voorgenomen vordering werd afgezien dan wel een vordering alsnog ongedaan werd gemaakt.

„Voor Joden verboden” vergaderlokalen.

In Maart en April 1942 bereikten deputaten een reeks van klachten, dat tengevolge van de door den procureur-generaal voor de noordelijke provinciën gegeven voorschriften de mogelijkheid tot het houden van vergaderingen door christelijke vereenigingen in kerkelijke localiteiten was uitgesloten wanneer daarin niet blijvend werd opgehangen een bord „Voor Joden verboden”.

Deputaten hebben van meet af het standpunt ingenomen, dat in gebouwen en localiteiten, waar de kerk zeggenschap heeft en die gebruikt worden voor doeleinden, welke liggen op het terrein van de roeping der kerk, dergelijke borden niet kunnen worden toegelaten. De kerk mag niet dulden, dat op haar terrein geweld wordt aangedaan aan het beginsel van de toelating van allen, die krachtens het Evangelie van Jezus Christus die toelating begeeren.

Door mondelinge en schriftelijke behandeling van deze zaak met den secretaris-generaal van het departement van Justitie is het gelukt een wijziging van het bovengenoemde voorschrift te verkrijgen, waardoor dit een zoodanige begrenzing verkreeg, dat de grootste bezwaren van de zijde der kerken ondervangen werden.

Aan de kerken in Friesland, Groningen en Drenthe werd door deputaten hiervan kennis gegeven, welke kennisgeving als bijlage 13 aan dit rapport is toegevoegd.

Zondagsrust.

Herhaaldelijk bereikten deputaten klachten over inbreuken op de Zondagsrust. In 1940 betrof het den arbeid op de vliegvelden, in 1941 en 1942 arbeid bij de spoorwegen, in 1943 de gedwongen aflevering op Zondag van melk door de boeren.

Over hetgeen ter zake van den Zondagsarbeid op de vliegvelden verricht werd, is in het eerste tusschentijdsche rapport reeds uitvoerig gehandeld. Dit punt bleek met

de plaatselijke commandanten behandeld te moeten worden en werd dus door deputaten aan de plaatselijke kerken overgelaten.

Op welke wijze aan de bezwaren tegen lossen en laden van spoorwagens is tegemoetgekomen, is uit de aantekeningen der afgetreden deputaten niet met zekerheid op te maken. Voorzover dit is na te gaan, kon door betaling van staangeld de Zondagsarbeid vermeden worden.

De voor den zomer van 1943 vastgestelde regeling, dat de boeren ook des Zondags de melk aan de fabriek moesten afleveren, kon door onderhandsche bespreking zoodanig aangevuld worden, dat voor degenen, die gewetensbezwaren hadden, de gelegenheid geopend werd, de Zaterdagavondmelk nog op Zaterdag af te leveren, terwijl de Zondagmelk, mits koel en goed bewaard, des Maandags mocht worden afgeleverd.

Deputaten meenen met deze opzettelijk beknopt gehouden mededeelingen uwe vergadering een voldoende beeld gegeven te hebben van hunne werkzaamheden in deze ook voor onze kerken zoo onrustige oorlogsjaren. Zooals uit deze mededeelingen blijkt, is hunne moeite dikwijls vergeefs geweest en werd het gestelde doel veelal niet bereikt. Daartegenover staan echter gelukkig een aantal gevallen, waarin God hunnen arbeid voorspoedig heeft doen gelukken, waarin zij met succes de rechten van Christus' kerk konden verdedigen, of ook de stem der kerk aan de overheid konden doen hooren. Zij zijn dankbaar, dat zij, ondanks veelvuldige personeelwisselingen en moeilijkheden van allerlei aard dezen arbeid voor de kerken mochten verrichten.

Bij de aanbieding van dit rapport bidden deputaten uwe vergadering de leiding des Heiligen Geestes toe bij uwe beraadslagingen, opdat de arbeid der synode onder Gods zegen moge strekken tot heil der gereformeerde kerken in ons vaderland.

De deputaten voor de correspondentie met de Hooge Overheid,

RUTGERS, voorzitter.

Wassenaar, 21 Juni 1943.

Rapport deputaten corr. H. O.
Juni 1943.

Bijlage 1.

INHOUDSOPGAVE der tusschentijdsche rapporten der deputaten voor de correspondentie met de Hooge Overheid aan de generale synode van 3—7 Maart en 9 December 1941.

Rapport van 3—7 Maart 1941.

Samenstelling deputaten. Convent der kerken. Gedraglijn. Oorlogsschade. Zondagsrust. Gevangen ambtsdragers. Joden in openbaren dienst. Voorbede voor de Koningin. Kerkelijke pers. Kerkelijke vergaderingen. Opgave van vereenigingen en stichtingen zonder economisch doel. Collecten en inzamelingen. Arbeiders naar Duitschland. Geestelijke verzorging bij den opbouw- en arbeidsdienst. Kinderbijslagwet. Loonbelasting. Radio. Avondmaalsbrood. Kolendistributie. Benzinedistributie. Krankenbezoek na 22 uur. Verduisteringsmaatregelen. Kennisgeving van geïnstitueerde kerken. Ontslag van kerkelijke beampten. Predikanten in Den Helder. Krabbendam. Contactcommissie. Kerkelijk verband voor christelijke gymnastiekvereeniging. Bezetting van kerkelijke gebouwen door militairen. Betreden van Zeeland. Oudejaarsdienst. Adres aan secretarissen-generaal.

Rapport 9 December 1941.

Samenstelling deputaten. Convent der kerken. Taak van deputaten. Gevangen ambtsdragers. Arbeidsdienst. Christelijke vakbeweging. Kerkelijke pers. Voorbede voor de Koningin. Adressen aan regeeringsinstanties. Volksdienst. Zondagsrust. Kerkelijke vergaderingen. Avondmaalsbrood. Collecteverbod. Loonbelasting en Vereveningsheffing. Jodenkwestie. Handelingen inzake ambtsdragers en adviezen.

Rapport deputaten corr. H. O.
Juni 1943.

Bijlage 2.

's Gravenhage, 5 Maart 1941.

Aan het college van secretarissen-generaal der departementen van algemeen bestuur te 's Gravenhage.

Hoogedelgestrenge heeren,

De ondergeteekenden, vertegenwoordigende de navolgende protestantsche kerken in Nederland in zaken betreffende de verhouding dezer kerkgenootschappen tot de Hooge Overheid, te weten:

De Nederlandsche Hervormde Kerk;
De Gereformeerde Kerken;
De Christelijke Gereformeerde Kerk;
De Gereformeerde Kerken in Nederland in Hersteld Verband;
De Remonstrantsche Broederschap;
De Algemeene Doopsgezinde Sociëteit;
De Evangelisch Luthersche Kerk,

gevoelen zich gedrongen zich tot u te wenden met het navolgende.

De kerken zijn ten zeerste verontrust door de ontwikkeling der gebeurtenissen, gelijk deze zich meer en meer afteekent.

De haar door God opgedragen verkondiging van Zijn Woord legt haar de dure roeping op om op te komen voor recht en gerechtigheid, voor waarheid en liefde.

Zij moet ook haar stem doen hooren waar in het openbare leven deze hooge waarden worden bedreigd of aangetast.

Dat deze waarden ernstig gevaar loopen kan door hem, die den toestand van ons volksleven gadeslaat moeilijk worden ontkend.

Zoo zijn in het beeld, dat de openbare straat meer en meer gaat vertoonen, — in de behandeling, welke in steeds toenemende mate aan het Joodsche deel van de Nederlandsche bevolking ten deel valt, — in de groeiende rechtsonzekerheid, — in de voortgaande aantasting van vrijheden, welke de noodwendige voorwaarden zijn voor vervulling van Christenplichten, even zoovele duidelijke symptomen te zien van een toestand, die niet alleen een klem legt op het geweten van onze landgenooten, maar ook naar de diepste overtuiging der kerken indruischt tegen den eisch van Gods Woord.

Het is om die reden, dat de kerken zich genoopt gevoelen, zich tot uw college te wenden, met de dringende bede zooveel in uw vermogen ligt, te bevorderen, dat recht, waarheid en barmhartigheid ook in het huidige tijdsbestel de richtsnoeren zullen zijn voor het beleid der Overheid.

Harerzijds erkennen de kerken gaarne in ootmoed hare dure roeping het volksleven zoodanig te bearbeiten en te beïnvloeden, dat daarin die geestelijke waarden metterdaad worden beleefd.

Wij vertrouwen, dat gij de stem der kerken, zooals zij in dit adres tot uiting is gebracht op de wijze, die U daartoe dienstig zal voorkomen, mede zult willen doen doorklinken tot hen, die tijdens den huidigen bezettingstoestand de uiteindelijke verantwoordelijkheid dragen voor den gang van zaken in ons vaderland.

Met volledig begrip voor de hoogst moeilijke taak, waarvoor uw college zich in dit tijdsgewricht gesteld ziet smeeken zij God, dat Hij u Zijn licht en bijstand moge schenken.

Voor eensluidend afschrift.

De secretaris van de algemeene synode
der Nederlandsche hervormde kerk,

K. H. E. GRAVEMEIJER.

Rapport deputaten corr H. O.
Juni 1943.

Bijlage 3.

's Gravenhage, 21 April 1942.

Mededeeling aan de kerkeraden.

N.B. Uitsluitend bestemd voor interne voorlichting van de kerkeraadsleden!

Teneinde bij de bevoegde Nederlandsche en Duitsche instanties hare bezwaren in te brengen tegen en hare bekommering uit te spreken over den gang van zaken in ons land hebben de protestantsche kerken in Nederland met het episcopaat der roomsch-

katholieke kerk in Nederland audiënties aangevraagd en verkregen bij mr Schrieke, secretaris-generaal van het departement van justitie en daarna bij den rijkscommissaris, dr Seyss Inquart.

De audiëntie bij den secretaris-generaal van justitie had plaats op 5 Januari 1942 en werd verleend aan de gevolmachtigde vertegenwoordigers van alle kerkengroepen; deze hebben bij het einde van de audiëntie uitgesproken, dat de kerken zich in de eerste plaats hebben gewend tot den secretaris-generaal van *justitie* als thans verantwoordelijk zijnde tegenover het nederlandsche volk voor de handhaving van het recht, maar verzochten hem tevens aan de andere secretarissen-generaal over te brengen, wat de kerken zoozeer bezwaarde.

De audiëntie bij den rijkscommissaris, waartoe mr Schrieke zijne tusschenkomst had verleend, vond plaats op 17 Februari 1942. De rijkscommissaris ontving toen op zijn aanwijzing vertegenwoordigers van de grootste drie kerkengroepen: de Nederlandsche hervormde kerk, de gereformeerde kerken in Nederland en de roomsch-katholieke kerk.

Aangezien in beide audiënties van de zijde der kerken een betoog in denzelfden zin is gehouden, worde in een kort verslag dat betoog samengevat.

In herinnering werd gebracht dat de protestantsche kerken in Maart 1941 door middel van een adres aan het college van secretarissen-generaal reeds uiting hebben gegeven aan haar groote bezorgdheid met verzoek dit aan de duitsche autoriteiten over te brengen, terwijl ook de bisschoppen der roomsch-katholieke kerk hunnerzijds hun zorg herhaaldelijk hebben uitgesproken.

De kerken gevoelden zich thans andermaal gedrongen met den meesten nadruk aandacht te vragen voor de zeer ernstige bedenkingen die zij koesteren tegen de ontwikkeling der gebeurtenissen, gelijk die zich in steeds scherperen vorm heeft afgeteekend.

De kerken zijn daarbij niet getreden in beschouwingen van volkenrechtelijken of staatkundigen aard; zij hebben erop gewezen, dat zij krachtens de haar van Christus' wege opgelegde taak haar stem moesten verheffen, ook wanneer in het openbare leven de in het Evangelie verankerde beginselen van gerechtigheid, barmhartigheid en vrijheid van geweten en overtuiging worden miskend. Zij moeten dat doen krachtens de trouw aan haar roeping.

Bovendien achten zij dit haar plicht tegenover de organen van de bezettende macht. Het zielental van de kerken gezamenlijk omvat het overgrootste deel van de bevolking van het land; de kerken moeten wel uiting geven aan de gevoelens van de spanning, die de hierboven bedoelde ontwikkeling in steeds voortschrijdende mate gewekt heeft in breede lagen des volks.

De kerken hebben zich daarbij bepaald tot drie verschijnselen.

Vooreerst de schier volslagen *rechteloosheid*. Zij hebben erop gewezen, dat een ieder bloot staat aan gevangenneming, zonder eenige bepaalde beschuldiging, gevangenhouding zonder eenig verhoor, vrijheidsbeneming van onbepaalden duur in kampen of elders zonder rechtsingang of veroordeeling.

In de tweede plaats is genoemd de *behandeling van hen, die van Joodsche afstamming zijn*. De kerken hebben verklaard, dat zij op christelijken grondslag het antisemitisme principieel verwerpen, maar zij hebben niet gevraagd daarover in discussie te treden. Zij hebben zich ten aanzien van de maatregelen tegen de Joden bepaald tot het feit, dat in den loop van 1941 talrijke Joden zijn gevangen genomen en naar elders vervoerd, terwijl sedertdien officieel mededeeling omtrent ontstellend hooge sterftecijfers onder deze gedeporteerden is ingekomen. De kerken hebben verklaard, dat zij schromelijk zouden tekort schieten, indien zij niet haar verlangen zouden uitspreken, dat aan deze maatregelen paal en perk werden gesteld. Dat is een onvoorwaardelijke eisch der christelijke barmhartigheid.

Ten derde hebben de kerken de aandacht gevraagd voor het feit, dat de *nationaal-socialistische levens- en wereldbeschouwing*, door slechts een klein deel van het Nederlandsche volk aangehangen, aan het volk in zijn geheel van boven wordt *opgedrongen*. De kerken wijzen deze levensbeschouwing, krachtens haar grondslag, in Christus af. Zij begrijpen, dat ook daarover thans geen discussie mogelijk is, maar wel mogen zij met nadruk vragen, dat deze levensbeschouwing niet zal worden *opgedrongen*. Dat blijkt, zoo werd betoogd, om slechts enkele zaken te noemen, ten aanzien van rechtsbedeeling en onderwijs, van arbeidsdienst, vereenigingswezen en pers. Verschillende punten werden gedocumenteerd toegelicht. Er is met nadruk op gewezen, dat het den christen steeds moeilijker wordt naar zijn overtuiging te leven, telkens wordt hij voor het gewetensconflict gesteld, of mede te werken aan dingen, die hij in goed geweten niet mag doen, of zijn gezin en zichzelf aan de ernstigste gevolgen bloot te stellen.

Bij geen van beide audiënties is vooraf een schriftelijke uiteenzetting ingediend, maar bij beide is een korte samenvatting van het inleidend betoog der kerken achtergelaten. Bij de audiëntie bij den rijkscommissaris is hieraan een bijzondere toelichting ten aanzien van den arbeidsdienst toegevoegd.

De kerk voelt geen vrijheid om hetgeen door den secretaris-generaal en later door den rijkscommissaris is geantwoord, publiek te maken. Slechts zij vermeld, dat de

audiëntie bij dr Seyss Inquart omstreeks 2 uur duurde en op het antwoord van dezen nog een discussie is gevolgd.

Sinds deze audienties heeft zich het opdringen der nationaal-socialistische levens- en wereldbeschouwing nog meer toegespitst.

Vooreerst op het gebied van het christelijke onderwijs. Daarover werd ter audiëntie bij den rijkscommissaris gesproken, naar aanleiding van de verordeningen, die in de gezagsbevoegdheid van de besturen (o. a. in het benoemingsrecht en in het ontslagrecht) ingrijpen en wel op zoodanige ontoelaatbare wijze, dat het handhaven van het christelijk karakter der scholen, d. w. z. haar levensbeginsel, wordt aangetast. Scherpere maatregelen werden daarna genomen; immers, de organen voor dat onderwijs: de Schoolraad voor de scholen met den bijbel en de Vereeniging voor christelijk volks- onderwijs werden opgeheven en bestuurders en leiders van beide organen werden genomen en zijn thans nog in gevangenschap.

Voorts worde gewezen op de verplichting met betrekking tot den arbeidsdienst, waardoor hetgeen in dit opzicht reeds dreigde, werkelijkheid is geworden. De kerken hebben het nadrukkelijk tegenover den rijkscommissaris uitgesproken, dat deze arbeidsdienst, als zijnde opvoedingsinstituut in nationaal-socialistischen zin, als zoodanig onaanvaardbaar is. De christen-ouders mogen krachtens hun doopbelofte hunne kinderen niet toevertrouwen aan een instituut, dat naar de uitgesproken beginselen in onverzoenlijke tegenstelling staat tot het Evangelie van Jezus Christus. Ook de jonge menschen van christelijken huize, die reeds zelfstandig hebben te oordeelen, hebben zich krachtens hun belijdenis te onthouden van het intreden in zoodanig instituut. Een en ander ongeacht de maatschappelijke gevolgen, die aan het niet-deelnemen aan dezen arbeidsdienst werden verbonden.

Als laatste voorbeeld noemen wij hetgeen in den jongsten tijd is geschied met het christelijk gesticht voor lijdens aan vallende ziekte „Meer en Bosch” — „Bethesda-Sarepta” te Heemstede. Dit gesticht, dat tevens een wetenschappelijk centrum van Europeesche vermaardheid was geworden op dit terrein der christelijke barmhartigheid, werd in het najaar van 1941 door den commissaris voor de niet-commercieele vereenigingen en stichtingen voor den eisch gesteld, een paar broeders, behorende tot de N.S.B., die 1½ jaar tevoren wegens ongeschiktheid waren ontslagen, terug te nemen. Het bestuur weigerde. In de daarop volgende besprekingen is gebleken, dat de gestelde eisch slechts de voorbode was van het brengen van het gesticht onder nationaal-socialistisch regiem. Wat dit voor de behandeling van lijdens als daar verpleegd en van zielszieken in het algemeen inhoudt, kan ieder nagaan die kennis neemt van de toespraak van den leider van de N.S.B. voor het medisch front, waarbij zeer uitdrukkelijk stelling werd genomen tegen de christelijke leer van barmhartigheid jegens deze ongelukkigen.

Toen het bestuur ondanks bedreigingen in zijn houding volhardde, is het afgezet. Hetzelfde lot trof den geneesheer-directeur. Een nieuw bestuur en een nieuwe geneesheer-directeur werden benoemd, allen behorende tot de N.S.B. De verplegers zoowel als de aan het gesticht verbonden medici hebben unaniem geweigerd in dienst te treden van het nieuwe bestuur en den nieuwen directeur. Met bewonderenswaardige standvastigheid hebben bestuur, directie, medici en verplegend personeel, ondanks voortdurende bedreiging, pal gestaan voor hun gewetensovertuiging. Zij gevoelden zich geroepen door Christus en wilden niet toegeven. Zij allen — zoowel als het meerendeel der patiënten — hebben het gesticht verlaten. Zoo is een christelijk philanthropische arbeid, die gedurende 60 jaar met de uiterste zorg, gedragen door de liefde van duizenden en met kennelijken zegen, was voortgezet, met één slag vernietigd. Leden van het bestuur, waaronder twee predikanten, de medicus-directeur en een hoofd-broeder zijn gearresteerd. Zij zijn thans — voorzoover bekend — nog in de gevangenis.

Al deze feiten wijzen erop, aan welken zwaren strijd de arbeid onder ons volk op den grondslag van het Evangelie van Jezus Christus is en wordt onderworpen, waarbij door velen, die om des gewetens wil zich niet kunnen en willen onderwerpen aan de tegen het Evangelie ingaande eischen, het offer van hun vrijheid wordt gebracht.

Het voortdurend gebed van de gemeente des Heeren wordt gevraagd om eene aan het christendom vijandige levens- en wereldbeschouwing te kunnen weerstaan.

Rapport deputaten corr. H. O.
Juni 1943.

Bijlage 4.

20 October 1942.

Aan den heer rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied.

De protestantsche kerken en de Rooms-Katholieke kerk in Nederland veroorloven zich enkele belangrijke aangelegenheden, ter zake waarvan zij zich ernstig bezwaard gevoelen, aan uwe excellentie voor te dragen.

A. Op 17 Februari 1942 mochten een drietal vertegenwoordigers van genoemde kerken in een door u toegestaan gehoor uiting geven aan haar groote bezorgdheid over de ontwikkeling der gebeurtenissen in ons land.

De kerken gevoelen zich gedrongen thans opnieuw uwe aandacht te vragen voor één der onderwerpen, die bij het gehoor ter sprake werden gebracht en waarover zij u eene afzonderlijke nota ter hand mochten stellen, n.l. over den Nederlandschen arbeidsdienst, die toen bij uwe verordening van 23 Mei 1941, no. 97, in beginsel reeds verplicht was gesteld, maar als zoodanig nog niet tot uitvoering was gekomen.

Nu sedertdien bij het uitvoeringsbesluit de verplichting eerst in indirecten vorm, thans in directen vorm is opgelegd, achten de kerken zich geroepen nog een laatste poging te doen om u te overtuigen, dat een arbeidsdienst, die beoogt de Nederlandsche jeugd van staatswege op te voeden in nationaal-socialistischen zin, voor de kerken onaanvaardbaar is en geweld aandoet aan de levensovertuiging van het overgrootste deel van het Nederlandsche volk.

Zij voegen aanstonds hieraan toe, om elk misverstand uit te sluiten, dat de bezwaren der kerken *niet* gericht zijn tegen den arbeidsdienst als zoodanig, maar alleen tegen het feit, dat *deze* arbeidsdienst mede dienst moet doen om de nationaal-socialistische levens- en wereldbeschouwing aan de jeugd van het Nederlandsche volk op te dringen.

Gijzelf, excellentie, hebt bij de aanvaarding van uw ambt verklaard, dat de grondslagen van het Nederlandsche volksleven niet zouden worden aangetast en dat aan dat volk geen andere overtuiging zou worden opgedrongen. Daarop doen de kerken een beroep.

Het gaat hier om de diepste levensovertuiging, zooals uitvoerig in de u overgelegde nota werd uiteengezet. De kerken meenen niet in herhaling te moeten vallen, wenschen het nogmaals echter uit te spreken, dat naar de christelijke overtuiging de opvoeding ten principale de taak is van de ouders, waarvoor zij voor God verantwoordelijk zijn, zooals zij mede door de doopbelofte bevestigen, waarin zij tegenover God uitspreken, dat zij die taak op zich nemen en beloven hunne kinderen in het christelijk geloof en in de christelijke leer als de eenige waarachtige en volkomen leer der zaligheid te onderwijzen en te doen onderwijzen.

Uit dien hoofde mogen de ouders er niet toe medewerken, dat hun kinderen worden opgevoed in een levens- en wereldbeschouwing, die tegenover de hunne staat. Zoodra niet meer God en die geopenbaard in Jezus Christus, maar de staat of het volk of welke andere grootheid ook het centrale punt der opvoeding is, zoodra volledige overgave van den geheelen persoon daaraan van de jeugd wordt geëischt, moet de kerk deze opvoeding als onchristelijk afwijzen, omdat aantasting van het christelijk geloof dan onafwendbaar is.

Het spreekt wel vanzelf, dat jonge leden der kerk, die reeds belijdenis des geloofs hebben afgelegd en die hun christelijke belijdenis gestand willen doen, op dezelfde gronden eene nationaal-socialistische opvoeding in den arbeidsdienst niet kunnen aanvaarden.

De kerken hebben dan ook reeds in de door hen overgelegde nota met diepen ernst gevraagd, dat — in het bijzonder in een land als Nederland, waar de christelijke levens- en wereldbeschouwing sinds eeuwen de grondslag van het volksleven is geweest en diep in het volk is geworteld — aantasting van wat dat volk ten hoogste dierbaar is, achterwege worde gelaten.

En nu hebben de kerken met bekommernis ervaren, dat hun ernstig beroep tot nu toe bij u geen weerklank heeft gevonden. Moge dan hun bij dezen herhaald beroep ertoe leiden, dat voldaan worde aan hetgeen als eerste eisch van zedelijkheid en recht dient te gelden, ook ten opzichte van de bewoners van bezet gebied, dat hun godsdienstige overtuiging niet gekrenkt maar geëerbiedigd worde.

B. Het tweede onderwerp waarvoor de kerken uwe aandacht vragen, betreft het wegvoeren van Nederlandsche arbeiders naar Duitschland.

Met ontroering hebben zij moeten constateeren, dat groote aantallen Nederlandsche — veelal jonge — arbeiders worden weggevoerd van gezin en familie, worden losgerukt uit levenssfeer en kerkelijk verband om buiten het vaderland gedwongen arbeid te verrichten. De kerken zullen zich niet begeven in beschouwingen van nationale strekking, al gevoelen zij, als deel uitmakende van het nationale leven het pijnlijke van het verrichten van deze persoonlijke diensten. Zij zouden echter ontrouw zijn aan haar roeping, wanneer zij ook niet in dezen nood — den opgelegden dwang — zouden spreken, een nood, die voor de arbeiders persoonlijk en voor hunne gezinnen dikwijls een ramp voor hun leven is.

Zij vragen dan ook met aandrang, dat deze dwang niet worde uitgeoefend, dat het feit der bezetting, waardoor de Nederlandsche arbeiders hebben te bukken voor de macht, hen niet rechteloos make. Ook temidden van de stormen van den oorlog, mag de plaats der gerechtigheid niet ledig worden gelaten.

De kerken voegen hieraan toe, dat ten behoeve van de in Duitschland tewerk gestelde arbeiders zelfs voor geestelijke verzorging blijkbaar geen plaats is; op de verzoeken

en voorstellen, die zij dienaangaande mondeling en schriftelijk hebben gedaan, mocht zelfs geen antwoord worden ontvangen.

C. In de derde plaats doen de kerken een beroep op u, in het bijzonder ten behoeve van de predikanten en priesters, ambtsdragers der kerken, die met vele andere leden der kerken door gevangenneming of gijzeling van hun vrijheid zijn beroofd.

Vele van deze ambtsdragers zijn het offer geworden van hun ambtelijk werk, dat zij verrichten in naam van de kerken, daarmede vervullend de roeping, die zij van Godswege ontvingen.

Groote schade wordt hierdoor toegebracht aan den geestelijken arbeid der kerken.

De kerken vragen dan ook voor deze ontwrichting van haar werk, als ook voor het persoonlijke lijden van deze ambtsdragers, uw bijzondere aandacht.

Ontstellend is het aantal sterfgevallen, waarvan de droeve tijding de nabestaanden bereikte, in het bijzonder uit het gevangenkamp van Dachau.

Excellentie, de kerken stellen de gewetensvraag of deze toestand mag blijven voortduren?

Rapport deputaten corr. H. O.
Juni 1943.

Bijlage 5.

's Gravenhage, 24 Februari 1943.

Mededeeling aan de kerkeraden.

Ter kennis van de kerkeraden wordt gebracht, dat het navolgende adres op 22 Februari j.l. is aangeboden aan den rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied.

„De protestantsche kerken en de roomsch-katholieke kerk in Nederland gevoelen zicht genoopt zich nog eenmaal met diepen ernst tot u te richten, heer rijkscommissaris.

Zij hebben zich meermalen tot u gewend met ernstig beklag over de voortschrijding van het onrecht tegenover het Nederlandsche volk, waardoor ook de kerken zich diep getroffen gevoelen. Zooals zij het tegenover u uitspraken, hebben zij, krachtens de haar van Christus' wege opgelegde roeping, haar stem te doen hooren, ook wanneer in het openbare leven de in het Evangelie verankerde beginselen worden aangetast. Zij noemen in het bijzonder die beginselen, welke de grondslagen uitmaken van ons christelijk volksleven: gerechtigheid, barmhartigheid en vrijheid van levensovertuiging. Zij moeten getuigen, dat ook de machthebbers onderworpen zijn aan de Goddelijke wet en zich hebben te onthouden van daden, welke door die wet worden veroordeeld. De kerken staan schuldig, wanneer zij in gebreke zouden blijven de machthebbers te wijzen op de door hen bij hun machtsuitoefening begane zonden en zouden nalaten te waarschuwen voor het oordeel Gods.

De kerken hebben reeds gewezen op:

- de toenemende rechteloosheid;
- het ten doode vervolgen van Joodsche medeburgers;
- het opdringen van eene levens- en wereldbeschouwing, die lijnrecht in strijd is met het Evangelie van Jezus Christus;
- den verplichten arbeidsdienst als nationaal-socialistisch opvoedings-instituut;
- het aantasten van de vrijheid van het christelijk onderwijs;
- het gedwongen tewerkstellen van Nederlandsche arbeiders in Duitschland;
- het ter dood brengen van gijzelaars;
- het gevangennemen en het gevangen houden van velen, o. a. van kerkelijke ambtsdragers onder zoodanige omstandigheden, dat reeds een ontstellend aantal in de concentratiekampen het offer van hun leven moest brengen.

Thans is daarbij gekomen het als slaven opjagen, grijpen en wegvoeren van duizenden jonge menschen.

Door al deze handelingen is in toenemende mate het recht Gods geschonden.

De kerken prediken tegen haat en wraakzucht in het hart van ons volk en verheffen hun stem tegen de uitingen daarvan. Niemand mag, naar het Woord Gods, eigen rechter zijn. Maar evenzeer hebben zij de roeping ook dit Woord van God te prediken: „Gij zult Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen”.

Dit Woord geldt als richtsnoer bij alle gewetensconflicten, ook bij die welke door de genomen maatregelen zijn opgeroepen.

Om der wille van het recht Gods mag door niemand eenige medewerking worden verleend aan daden van onrecht, omdat men zich daardoor aan dat onrecht medeschuldig maakt.

Heer rijkscommissaris, het is in gehoorzaamheid aan haren Heer, dat de kerken dit woord tot U moeten richten; zij bidden God, dat Hij U in Zijn weg moge leiden tot herstel van het zoo ernstig geschonden recht in de uitoefening van de macht.

Onderteekend door de vertegenwoordigers der verschillende kerken.

Rapport deputaten corr. H. O.
Juni 1943.

Bijlage 6.

's Gravenhage, 13 Februari 1943.

Aan den heer secretaris-generaal van het departement
van justitie, alhier.

Naar aanleiding van uw verzoek van 3 December j.l., gericht tot de hieronder genoemde kerken, waarbij door u werd gevraagd haar oordeel te mogen hooren over een bij uw departement aanhangig ontwerp, houdende wijziging in het geldende recht betreffende de echtscheiding, deelen deze kerken u het volgende mede als haar inzicht te dezer zake.

De kerken spreken vooreerst als hare meening uit, dat eene wijziging van de huwelijkswetgeving, als in het voorliggende ontwerp-besluit wordt beoogd, behoort tot de onderwerpen, welke niet liggen op het terrein, dat betreden mag worden krachtens de in den aanhef van het ontwerp-besluit aangehaalde verordeningen van den rijks-commissaris voor het bezette Nederlandsche gebied.

Immers, par. 2 van de verordening no. 3/1940 bepaalt, dat het tot nu toe geldende Nederlandsche recht *van kracht blijft* „voorzoover het vereenigbaar is met het decreet van den Führer van het Deutsche rijk betreffende de uitoefening van de regeerings-bevoegdheid in Nederland”. En voorts bepaalt par. 1 van de verordening no. 23/1940, dat de secretarissen-generaal van de nederlandsche departementen van algemeen bestuur gemachtigd zijn om binnen de grenzen van hunne bevoegdheid de maatregelen te nemen „noodig voor de handhaving der openbare orde en de veiligheid van het openbare leven” — dus niet meer. Nu mag ongetwijfeld onbetwistbaar worden geacht, dat er geen enkele grond is om de in bovenaangehaalde voorschriften gegeven waarborgen aan te tasten.

Temeer achten de kerken deze uitspraak gewettigd, omdat in art. 43 van het „Reglement betreffende wetten en gebruiken van den oorlog te land” evenzeer de waarborg is neergelegd, dat de in het land geldende wetten zullen worden geëerbiedigd, behoudens in geval van volstrekke noodzaak tot het herstellen en verzekeren van de openbare orde en het openbare leven. Deze volstrekke noodzaak ontbreekt ten eenenmale inzake de huwelijkswetgeving.

Moge het voorgaande reeds voldoende zijn om aan te toonen, dat onthouding hier plicht is, de kerken wenschen — zij het ten overvloede — erop te wijzen, dat de huidige omstandigheden, waaronder geen vorming en uiting van een volksovertuiging mogelijk is, evenzeer moeten nopen tot onthouding van het in behandeling nemen van een zoo principieel geestelijk-zedelijk en zoo diep in het volksleven ingrijpend vraagstuk als dat van de echtscheiding, welks oplossing dan ook onder zulke omstandigheden niet behoort te worden nagestreefd.

Hoewel om voornoemde redenen eene zakelijke behandeling van het ontwerp achterwege moet blijven, achten de kerken het hare roeping naar aanleiding van uw verzoek om voorlichting ernstig te waarschuwen tegen elke aantasting van de christelijke grondslagen van ons volksleven; zoodanige aantasting komt tot uiting in de hoofdzaken van het voorgelegde ontwerp, waaraan een naturalistische levensbeschouwing ten grondslag is gelegd, die ten eenenmale de heiligheid van het huwelijk, zooals die in de Heilige Schrift wordt geleerd, miskent, eene aantasting die ook de christelijke volksovertuiging geweld aandoet en waarvan mitsdien te verwachten is, dat zij den tegenstand van het grootste deel van ons volk, waarin die overtuiging leeft, zal oproepen.

De Nederlandsche hervormde kerk,

(w.g.) P. DE BRUIJN, *president*.

W. J. DE WILDE, *wnd.-secretaris*.

De gereformeerde kerken in Nederland,

(w.g.) J. J. C. VAN DIJK.

De gereformeerde kerken in Nederland in

hersteld verband,

(w.g.) J. J. BUSKES.

De christelijke gereformeerde kerk,

(w.g.) H. JANSSEN.

De evangelisch-luthersche kerk,

(w.g.) J. P. VAN HEEST.

De hersteld evangelisch-luthersche kerk,

(w.g.) W. F. TEN ROUWELAAR.

De remonstrantsche broederschap,

(w.g.) F. KLEIJN.

De algemeene doopsgezinde sociëteit,

(w.g.) S. N. B. HALBERTSMA.

Rapport deputaten corr. H. O.
Juni 1943.

Bijlage 7.

's Gravenhage, 12. Mai 1943.

Herrn Generalkommissar Dr Schmidt.

Die christlichen Kirchen wenden sich nochmals an Sie in der Angelegenheit der Christen-Juden.

Bekanntlich ist von den Kirchen ein Ausschuss ernannt worden, indem Ihrerseits Herr Dr Schröder, der Beauftragte des Reichskommissaris für die Stadt Amsterdam, mit der Weiterführung der Besprechungen beauftragt wurde.

Am 31. März d. J. fand eine Besprechung statt: alle Angehörigen der christlichen Kirchen sollten in Vught in eine besondere Abteilung des dortigen Lagers untergebracht werden, und von den Kirchen in völliger Freiheit seelsorgerlich betreut werden können.

Am 6. April fragte Dr Schröder, welche Möglichkeiten den Kirchen zur Verfügung ständen für ein Sonderlager ausserhalb des Lagers in Vught. Diese wurden ihm an demselben Tag angegeben. Später erfolgte seine Mitteilung, dass nur ein Sonderlager innerhalb einer bürgerlichen Gemeinde in Frage käme. Am 6. April wurde Herrn Schröder auch diese Möglichkeit mitgeteilt.

Ein Gesuch um Aufenthaltsgenehmigung für die Angehörigen christlicher Kirchen ausserhalb Amsterdam bis zur endgültigen Regelung der Angelegenheit des Sonderlagers wurde ohne Weiteres abgelehnt.

Am 21. April berichtete der Ausschuss Herrn Dr Schröder, dass er jetzt seit einiger Zeit verfügte über sämtliche Auskünfte kirchlicherseits, und bat ihn, die Angelegenheit möglichst beschleunigen zu wollen. Seitens der Kirchen ist also alles Mögliche getan worden, und wir warten seit dem 21. April auf die deutsche Antwort.

Die Kirchen können nicht umhin Ihnen mitzuteilen, dass sie enttäuscht sind über dieses unendliche Hinausschieben der Verhandlungen. Sie halten eine solche Behandlung für nicht in Uebereinstimmung mit der Würde der christlichen Kirchen. Die Massnahmen und die Deportation gehen unaufhaltsam weiter, und den Kirchen ist nicht einmal die Möglichkeit eröffnet zu einer Besprechung der Angelegenheit. Seit Wochen warten wir auf den endgültigen deutschen Vorschlag inbetreff der Christen-juden. Die Christen in Vught wohnen gar nicht gesondert und nicht einmal beisamen; die Kirchen sind keineswegs in der Lage ihre sich im Lager befindlichen Mitglieder seelsorgerlich zu betreuen; sodass wir fragen müssen, was denn eigentlich das ursprüngliche Versprechen noch bedeutet.

Die Kirchen bitten also jetzt, dass ihr Vorschlag uns möglichst bald bekannt gegeben werde. Wenn das unverhofft vor dem 24. Mai 1943 nicht geschehen sein sollte, werden die Kirchen sich gezwungen sehen zu der Folgerung, dass Sie nicht mehr in der Lage sind ihr ursprüngliches Versprechen einzulösen und dass Sie also auf weitere Verhandlungen keinen Wert mehr legen.

(onderteekend door de gezamenlijke
vertegenwoordigers der kerken).

Rapport deputaten corr. H.O.
Juni 1943.

Bijlage 8.

Niet voor publicatie of mededeeling van den kansel. Geheimhouding overigens niet vereischt.

's Gravenhage, 20. Mai 1943.

Herrn Reichskommissar für das besetzte niederländische Gebiet. Haag.

Nach allem, worüber die christlichen Kirchen in den Niederlanden sich in den Jahren der Besatzung schon genötigt gesehen haben sich bei euer Exzellenz zu beschweren, namentlich in der Angelegenheit der jüdischen Bürger unseres Landes, geschieht im Augenblick etwas so fürchterliches, dass wir unmöglich umhin können ein Wort im Namen unseres Herrn an Eure Excellenz zu richten.

Schon beklagten wir ons über verschiedene Taten der Besatzungsmacht, welche in Widerspruch stehen zu den geistigen Grundlagen unseres Volkes, dass seit seiner Entstehung wenigstens versucht hat mit seiner Regierung unter Gotte Wort zu leben.

Jetzt hat man in den letzten Wochen einen Anfang gemacht mit der Sterilisierung in sogenannter Mischehe Verheirateter. Gott aber, der Himmel und Erde erschaffen

hat, und dessen Gebot allen Menschen gilt, dem auch Eure Excellenz einmal Rechenschaft ablegen muss, hat den Menschen gesagt: Seid fruchtbar und vermehret euch (Gen. 1 : 28). Die Sterilisierung bedeutet eine körperliche und seelische Verstümmelung, welche unmittelbar im Widerspruch steht zu dem göttlichen Gebot, dass wir den Nächsten nicht „entehren, hassen, verwunden oder töten“ sollen. Die Sterilisierung bedeutet eine Schändung sowohl göttlicher Gebote wie menschliches Rechtes. Sie ist die letzte Konsequenz einer antichristlichen und volksverheerenden Rassenlehre, einer Selbstüberhebung ohne Massen, einer Welt- und Lebensanschauung, welche ein wahrlich christliches und menschliches Leben untergräbt und endlich unmöglich macht.

Sie, Excellenz, sind im Augenblick in den Niederlanden praktisch die höchste politische Autorität. Ihnen ist es, wie die Dinge jetzt liegen, anvertraut Recht und Ordnung in diesem Lande zu erhalten — anvertraut nicht nur von dem Führer des Deutschen Reiches, sondern durch eine unergründliche Fügung auch von dem Gott, den die christliche Kirche auf Erden verkündigt. Ihnen gelten, ganz wie allen anderen Menschen, und dazu im Besonderen weil Sie nun einmal diese hohe Stellung einnehmen, die Gebote dieses Herrn und Richters der ganzen Erde.

Darum sagen in Euer Excellenz die christlichen Kirchen in den Niederlanden in Auftrage Gottes und auf Grund seines Wortes: es ist die Pflicht Eurer Excellenz dem schändlichen Vorgehen der Sterilisierung vorzubeugen.

Wir machen uns keine Illusionen. Wir sind uns wohl bewusst, dass wir kaum erwarten können, dass Eure Excellenz auf die Stimme der Kirche, dass heisst auf die Stimme des Evangeliums, das heisst auf die Stimme Gottes hören wird. Aber was man menschlicherweise nicht erwarten kann, das dürfen wir im christlichen Glauben hoffen. Der lebendige Gott hat die Macht auch das Herz Eurer Excellenz zur Bekehrung und zum Gehorsam zu neigen. Das also bitten wir von Gott, Eurer Excellenz und unserem leidenden Volke zum Guten.

- Die Nederlandsche hervormde kerk,
(w.g.) P. DE BRUIJN, *president*.
" H. J. DIJCKMEESTER, *wnd.-secr.*
- Die Roomsch-katholieke kerk,
(w.g.) Dr J. DE JONG.
- Die Gereformeerde kerken in Nederland,
(w.g.) A. A. L. RUTGERS.
- Die Gereformeerde kerken in Nederland
in hersteld verband,
(w.g.) G. W. VAN DETH.
- Die Christelijke gereformeerde kerk,
(w.g.) H. JANSSEN.
- Die Evangelisch-luthersche kerk,
(w.g.) H. GROTTENDIECK.
- Die Hersteld evangelisch-luthersche kerk,
(w.g.) W. J. F. MEINERS.
- Die Remonstrantsche broederschap,
(w.g.) F. KLEIJN.
- Die Algemeene doopsgezinde sociëteit,
(w.g.) S. N. B. HALBERTSMA.

Rapport deputaten corr. H.O.
Juni 1943.

Bijlage 9.

*MEMORANDUM, gezonden aan den secretaris-generaal
van Justitie op 23/12 1942.*

Vergaderingen ten behoeve van den kerkelijken arbeid.

De uitzonderingsbepaling, opgenomen in het 3e lid, no. 2 van artikel 24 der Verordening no. 138/1941, schrijft voor, dat vergaderingen van „zuiver godsdienstigen aard“ niet onderworpen zijn aan de bepaling, dat daarvoor toestemming dient te worden gevraagd. Blijkbaar heeft deze uitzondering ten doel de vrije uitoefening van den kerkelijken arbeid te vrijwaren voor belemmeringen (al beperkt de tekst van deze bepaling zich niet tot den *kerkelijken* arbeid).

Ons bepalende tot den kerkelijken arbeid, valt te constateeren, dat interpretatieve voorschriften worden gegeven, die niet door den tekst der bepaling worden gedekt en blijkbaar het doel nastreven de vrijheid van beweging der kerken, voor wat betreft haar geestelijken arbeid, tot de engst mogelijke grenzen te beperken, waardoor tekort wordt gedaan aan het recht der kerken, krachtens haar roeping van Godswege.

Acta G. S.

28*

De interpretatieve bepalingen zijn van verschillenden aard. Vooreerst wordt een beperking ingevoerd in plaatselijken zin, n.l. door vergaderingen als hier bedoeld slechts als zuiver godsdienstige samenkomsten te beschouwen, indien zij worden gehouden in kerken (zooals de eene interpretatie luidt) of tot kerken behorende gebouwen (zooals een ruimere interpretatie daaraan toevoegt).

Voorts betreffen de beperkingen het karakter van de vergaderingen, waarbij allerlei bijeenkomsten worden opgesomd, waaraan willekeurig het karakter van godsdienstige bijeenkomsten wordt ontzegd, zooals: evangelisatie-bijeenkomsten, z.g. gemeente-avonden, bijbellezingen of -cursussen, catechisaties, vergaderingen van kerkeraden en andere kerkelijke commissies enz., zelfs wanneer die in een kerkgebouw worden gehouden.

Te dien aanzien moge het volgende worden aangeteekend:

a. *Evangelisatie-bijeenkomsten.*

Ontegenzeggelijk liggen uit- en inwendige zending op het terrein van de roeping der kerk.

Het is het uitdragen van het evangelie naar buiten, in opdracht van den Heer der kerk, aan welke opdracht de kerk moet gehoorzamen.

Niet altijd is het kerkgebouw daarvoor beschikbaar, maar de plaats der samenkomst verandert niets aan haar karakter.

b. *Gemeente-avonden, bijbellezingen of -cursussen (onder de laatste vallen ook de voortgezette catechisaties).*

Het is niet te begrijpen, hoe in het algemeen aan deze het karakter van zuiver godsdienstige samenkomsten kan worden ontzegd. In het bijzonder spreekt dat ten aanzien van bijbellezingen en -cursussen, die gehouden worden onder leiding van kerkelijke ambdragers en uitsluitend ten doel hebben de verdieping van de kennis van Gods Woord. Ten aanzien van de z.g. gemeente-avonden ware de zaak aldus te stellen, dat deze mede het karakter dragen van zuiver godsdienstige samenkomsten, wanneer zij het karakter dragen van bijbellezingen; in andere gevallen zouden zij aan eene goedkeuring kunnen worden gebonden.

c. *Catechisaties.*

Als onder b voor wat betreft bijbellezingen en bijbelcursussen.

d. *Vergaderingen van kerkeraden en andere kerkelijke commissies.*

Hier dient onderscheid te worden gemaakt. „Andere kerkelijke commissies”, wier leden slechts zelden het getal van 20 overschrijden en een ander terrein bestrijken dan dat der kerkeraden, zouden zonder overwegend bezwaar gebonden kunnen worden aan eene te verlenen goedkeuring krachtens de bepaling der verordening.

Ten aanzien van de „kerkeraden” staat de zaak anders. De kerkeraden worden gevormd door de predikanten, de ouderlingen en c.q. de diakenen; zij vormen de kerkregering van de plaatselijke gemeente. Zij behandelen in het bijzonder de geestelijke belangen van de kerkelijke gemeente, terwijl de materiele belangen althans in de grootere kerkelijke gemeenten in den regel opgedragen zijn aan de kerkvoogdijen of kerkelijke commissies.

In de kleinere kerkelijke gemeenten komt die splitsing niet steeds voor, maar dan overschrijdt het aantal de 20 niet.

Aan de kerkeraden kan het karakter van zuiver godsdienstige samenkomsten niet worden ontzegd, omdat al hetgeen zij doen het doel heeft de kerkelijke gemeente te bevestigen en op te bouwen.

Hierin komt uit het karakter van kerkregering. De plicht tot het vragen van toestemming tot het houden van vergaderingen zou inbreuk maken op he recht der kerken. Het vragen van toestemming onderstelt de mogelijkheid van weigering, d. w. z. dat de kerkregering buiten werking zou worden gesteld, waarmede de kerk van Christus in haar wezen zou worden aangetast.

Uit deze verschillende overwegingen moge worden afgeleid, dat de vergaderingen van de kerkeraden dienen te worden vrijgelaten.

Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de classicale en synodale vergaderingen, zooals geen nader betoog behoeft.

Waar gemeend wordt, dat het gaat om eene redelijke interpretatie van hetgeen te dezer zake als uitzonderingsbepaling met een ruime formule in de verordening no. 138/1941 is opgenomen, moge het volgende worden voorgesteld:

Als vergaderingen van zuiver godsdienstigen aard, waarvoor geen toestemming behoeft te worden gevraagd, worden beschouwd: kerkdiensten, evangelisatie-bijeenkomsten, bijbellezingen en -cursussen, catechisaties, kerkeraadsvergaderingen, classicale vergaderingen, synodale vergaderingen, gehouden in kerkgebouwen of in gebouwen of lokaliteiten bij de kerk permanent of tijdelijk in gebruik, met bestemming voor bedoelde bijeenkomsten.

Naar ons ter oore kwam, is ons op verschillende plaatsen mededeeling gedaan, dat geen Zondagsscholen mochten worden gehouden, zonder daarvoor goedkeuring te

hebben ontvangen. Deze mededeeling kwam ons bijna ongelooflijk voor; echter meenen wij goed te doen ook dit te uwer kennis te brengen in het vertrouwen, dat bevestigd zal worden, dat het vragen van goedkeuring voor Zondagsscholen niet verplicht is.

Rapport deputaten corr. H. O.
Juni 1943.

Bijlage 10.

DEPARTEMENT VAN JUSTITIE.
2e afdeling A.
No. 1176.

Apeldoorn, den 22 Maart 1943.

Betreffende bijeenkomsten van
zuiver godsdienstigen aard.

Onder verwijzing naar uw schrijven van 21 December 1942 no. 1798, betreffende lid 3 van artikel 24 der verordening no. 138/1941 — thans lid 3 van artikel 28 der Verordening openbare orde 1943 —, heb ik de eer u het navolgende te berichten, met verzoek dit ook ter kennis te willen brengen van den mede-onderteekenaar van uw genoemden brief, den voorzitter van de deputaten van de gereformeerde kerken voor de correspondentie met de Hooge Overheid.

Namens den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied is mij, nadat ik de door u te berde gebrachte aangelegenheid onder diens aandacht had gebracht, medegedeeld, dat aangezien artikel 28, lid 3, van genoemde verordening een uitzonderingsbepaling bevat, het begrip „vergadering van zuiver godsdienstigen aard” eng behoort te worden uitgelegd en *in beginsel* voor het houden van alle bijeenkomsten, die niet als eigenlijke godsdienstoefeningen zijn aan te merken, toestemming vereischt is.

Vasthoudende aan dit principieele standpunt heeft het Duitsche bestuur intusschen goedgevonden, dat de bestaande toestand voorloopig wordt gehandhaafd in dien zin, dat zonder toestemming gehouden bijeenkomsten van zuiver godsdienstigen aard, niet zijnde godsdienstoefeningen, zooals b.v. evangelisatiebijeenkomsten, bijbellezingen en cursussen, catechisaties, vergaderingen van kerkelijke besturen, zullen worden getolereerd mits deze bijeenkomsten geen aanleiding geven tot het ontstaan van onrust onder de bevolking, of tot deloyale handelingen tegen de bezettende overheid of het nationaal-socialisme.

Samenvattend is er tenslotte nog eens uitdrukkelijk op gewezen ten eerste, dat volgens de Verordening alleen voor het houden van een godsdienstoefening geen toestemming is vereischt en dat het van de houding der kerken in de toekomst zal afhangen of de Verordening op dit punt in haar volle strengheid zal worden toegepast en ten tweede, dat de arbeid der kerken principieel tot haar eigen terrein — en dat is voor alles dat van den godsdienst — beperkt dient te blijven.

*De secretaris-generaal van het
departement van justitie,*

(w.g.) SCHRIEKE.

*Aan den secretaris van de algemeene synodale
commissie der Nederlandsch hervormde kerk.*

Rapport Deputaten Corr. H. O.
Juni 1943.

Bijlage 11.

's Gravenhage, 21 April 1943.

*Aan den heer rijkscommissaris voor het bezette Neder-
landsche gebied, alhier.*

Onderstaande christelijke kerken zien zich genoodzaakt met het volgende tot u te richten.

Bemoeienis met de ziekenverpleging vormt voor de christelijke kerk een essentieel bestanddeel van de opdracht en roeping, welke zij van Godswege te vervullen gekregen heeft. De kerk zou haren Heer Jezus Christus verloochenen, zoo zij niet in navolging van Hem de verzorging der zieken, zoowel lichamelijk als geestelijk, behartigde en hielp behartigen. Daarom is het de plicht der kerk ervoor te waken, dat de ziekenzorg en met name het ziekenhuiswezen ongestoord kunnen functioneeren. Zij denkt daarbij zoowel aan de rechtstreeks met haar in verband staande instellingen

Acta G. S.

als aan de vele andere, met welke zij indirecte contacten onderhoudt. Op heel dit terrein bestaat thans bezorgdheid, dat door ingrijpen vanwege de bezettende macht of de door haar in het leven geroepen organen, genoemde liefdearbeid ernstige belemmering zou gaan ondervinden. Het wegvoeren van patiënten, het tot anderen dienst oproepen van medisch of verplegend personeel, het opleggen van een met het Evangelie strijdige geestelijke koers of ordening, zouden naar het oordeel der kerken een onaanvaardbare inbreuk maken op de levenseischen van het ziekenhuiswezen.

Het ernstig en dringend verzoek der kerken is diensvolgens, dat zoowel om harentwil als ten behoeve van de reeds zoo zwaar beproefde volksgemeenschap, van zoodanige inbreuk geen sprake meer moge zijn en dat, waar zij heeft plaatsgevonden, hierop alsnog worde teruggekomen.

De Nederlandsche Hervormde Kerk,
(w.g.) P. DE BRUIJN, *president*,
W. J. DE WILDE, *wmd.-secretaris*.
Het Episcopaat der Roomsche-Katholieke Kerk,
(w.g.) Dr J. DE JONG.
De Gereformeerde Kerken in Nederland,
(w.g.) A. A. L. RUTGERS.
De Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband,
(w.g.) J. J. BUSKES Jr.
De Christelijk Gereformeerde Kerk,
(w.g.) H. JANSSEN.
De Evangelisch-Luthersche Kerk,
(w.g.) H. GROTTENDIECK.
De Hersteld-Evangelisch-Luthersche Kerk,
(w.g.) B. E. J. BIK.
De Remonstrantsche Broederschap,
(w.g.) G. DE GRAEFF.
De Algemeene Doopsgezinde Societeit,
(w.g.) S. N. B. HALBERTSMA.

Rapport deputaten corr. H. O.
Juni 1943.

Bijlage 12.

Wassenaar, 29 Mei 1943.
Hertelaan 3.

Aan den kerkeraad op het adres vermeld.

I. Bijgaand doe ik u toekomen afschrift van het adres, onder dagtekening van 20 Mei 1943 door de protestantsche kerken en de roomsche-katholieke kerk in Nederland aan den rijkscommissaris verzonden inzake de sterilisatie.

Dit adres is niet bestemd voor publicatie of voor mededeeling van den kansel; overigens is geheimhouding niet vereischt, maar acht ik het zelfs gewenscht, dat de gemeente kennis draagt van dit adres.

II. In de beschikking nr 43/1943 van den rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de aanmelding voor gedwongen tewerkstelling in Duitschland, worden o. m. geestelijken vrijgesteld.

De vraag, welke gevolgen deze verordening heeft voor de kerken, heeft een punt van overweging uitgemaakt in het interkerkelijk overleg. Het resultaat daarvan is neergelegd in het navolgende advies.

Op grond van de uitzondering, opgenomen in artikel II, lid 1 onder 3, voor de „overige publiekrechtelijke lichamen” kunnen de kerken als zijnde van niet-privaatrechtelijk karakter geacht worden onder deze vrijgestelde lichamen te zijn begrepen.

De vrijstelling van geestelijken, alsmede van personen, die tot een orde behooren, zou trouwens niet tot haar recht komen, zoo het personeel, in dienst van kerkelijke lichamen, niettemin onder de verplichte aanmelding zou vallen.

Bijgevolg mogen naar ons oordeel mede geacht worden onder de vrijstelling van aanmelding te vallen: de kerkelijke beambten als kosters, organisten, amanuenses, boden, alsmede het administratief personeel van kerkelijke bureaux, allen voorzoover zij in vasten dienst zijn.

Daarnaast staat de vraag, wie in dit verband als „geestelijken alsmede personen die tot een orde behooren” moeten worden aangemerkt.

Reeds onder de oude wetgeving werd, in overeenstemming met de in de volksconscientie weerklink vindende overtuiging, vrijstelling van den dienstplicht verleend

wegens het bekleeden van een geestelijk of een godsdienstig-menschlievend ambt, dan wel wegens opleiding tot zoodanig ambt. Deze vrijstelling werd hiermede gemotiveerd, dat dienaren van den godsdienst reeds in normale omstandigheden, doch vooral in moeilijke tijden gelijk b.v. in tijd van oorlog, in hun gemeenten niet kunnen worden gemist, terwijl de uitbreiding tot degenen, die tot een dergelijk ambt worden opgeleid, aanvaard werd, omdat het geen zin zou hebben de zoodanigen te oefenen.

De beschikking van den rijkscommissaris nr 43/1943, welke blijkens haar aanhef de instandhouding van de productie en de verdeeling van stoffelijke goederen beoogt te dienen, zoekt kennelijk aansluiting aan deze gedragslijn, nu daarin van verplichte aanmelding worden uitgezonderd „geestelijken alsmede personen die tot een orde behooren”. Bijgevolg mogen naar ons oordeel geacht worden onder de hierbedoelde vrijstelling te vallen:

- a. zij, die als predikant, predikant-directeur, predikant-leeraar aan de kerk, aan een harer plaatselijke gemeenten, dan wel aan een gestichtsgemeente, aan een evangelisatievereniging of andere corporatie verbonden zijn;
- b. de hulppredikers;
- c. de kandidaten in de theologie;
- d. de godsdienstonderwijzers;
- e. degenen, die het stellig voornemen hebben om tot dienaar des Woords bij de gereformeerde kerken te worden opgeleid en ten blijke daarvan in hare alba zijn ingeschreven;
- f. zendelingen en zendingen in opleiding.

Tervoorcoming van misverstand wijs ik er op, dat de bovenbedoelde vrijstelling den arbeidsinzet geldt, maar geen betrekking heeft op de krijgsgevangenschap.

Namens deputaten,

A. A. L. RUTGERS, *voorzitter.*

Rapport deputaten corr. H. O.
Juni 1943.

Bijlage 13.

GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND.

Deputaten voor de correspondentie
met de Hooge Overheid

's Gravenhage, April 1942.

Aan de kerkeraden der gereformeerde kerken in Friesland, Groningen en Drenthe.

Bij dezen deelen wij u mede dat op de bij den secretaris-generaal van justitie door de kerken ingediende bezwaren tegen het voorschrift van den procureur-generaal voor de noordelijke provinciën, waardoor de mogelijkheid tot het houden van vergaderingen door christelijke verenigingen in consistoriekamers of andere kerkelijke lokalen werd uitgesloten wanneer daarin niet blijvend werd opgehangen een bord „Voor Joden verboden”, genoemde secretaris-generaal zijne tusschenkomst heeft verleend, om dat voorschrift te doen wijzigen. Thans werd mededeeling ontvangen, dat het voorschrift aldus is gewijzigd, dat „aan consistoriekamers en andere vergaderlokalen van kerkelijke gemeenten, alsmede van vergaderlokalen met kerkelijken grondslag, de kaart „Voor Joden verboden” niet meer behoeft te zijn aangebracht”. Reeds aangebrachte kaarten kunnen worden verwijderd. Lokalen, die moesten worden gesloten op grond van het niet-aanbrengen van deze kaarten, kunnen weer voor bovenbedoelde bijeenkomsten worden opengesteld.

Voor andere dan de bovenbedoelde lokalen blijft de verordening betreffende de aanwezigheid van bedoelde kaart onverminderd van kracht.

Er mag worden aangenomen, dat met „vereeningen met kerkenlijken grondslag” bedoeld worden „vereeningen met gelijken grondslag als de kerken”.

Namens deputaten,

Dr J. J. C. VAN DIJK, *voorzitter.*
Mr J. TERPSTRA, *secretaris.*

BIJLAGE XCIX.
Art. X.

RAPPORT van deputaten ter geestelijke verzor-
ging van de tewerkgestelden in Duitschland.

*Aan de generale synode der gereformeerde kerken in
Nederland, saamgeroepen te Utrecht Juni 1943.*

Weleerwaarde en eerwaarde heeren en broeders,

De deputaten door de voortgezette synode van Sneek benoemd ter behartiging van de geestelijke belangen van hen, die in Duitschland vertoeven, hebben de eer u het volgende rapport aan te bieden.

1° In de vergadering van bovengenoemde synode van 7 Augustus 1940 is door haar aan de deputaten, die tot op dat oogenblik namens de classis Arnhem de geestelijke verzorging van hen, die in Rijn-Prusen en Westfalen vertoefden, behartigden een meer uitgebreid mandaat verleend, zoodat hun arbeid alle in Duitschland vertoevende Nederlandsche gereformeerden zou omvatten.

De synode werd nu in plaats van de classis Arnhem opdrachtgeefster.

De deputaten, die namens de classis Arnhem zitting hadden te weten de predikanten: A. J. Boss, J. Douma, G. Keizer, J. H. Koers en H. Z. de Mildt werden door de synode met dit meer uitgebreide deputaatschap namens de synode belast.

Het classicale werk in Rijn-Prusen en Westfalen werd opgesmolten in den arbeid voor geheel Duitschland.

2° Uit den kring van deputaten werd weggenomen de zeer ijverige voorzitter dr G. Keizer, die jarenlang het presidium der deputaten waarnam en geheel in den arbeid leefde.

De sterke toename van den arbeid deed het der synode gewenscht voorkomen het aantal deputaten uit te breiden. Eerst werden aan hen toegevoegd: dr W. G. Harrenstein en ds J. de Waard.

Door de ernstige ziekte van twee der deputaten en de gevangenschap van een hunner werd later nog een aanvulling gedaan, toen toegevoegd werden de predikanten: G. Lugtigheid, W. Schouten en A. van de Weg. Terwijl op voorstel van deputaten ds G. Visee, als ter zake zeer georiënteerd, werd toegevoegd.

Ds Douma werd voorzitter, ds Koers penningmeester, terwijl het scribaat door ds Van de Weg werd waargenomen.

3° Ds J. Boer door de oorlogsomstandigheden niet in staat naar Ruhrort weer te keeren is eerst gedurende eenige maanden als hulpprediker geleend aan de kerk van Bennekom. Door deze gemeente werd hij later als haar tweede predikant beroepen. En aan hem is daarna in overleg met de broederen te Duisburg-Ruhrort met goedvinden van deputaten ontslag verleend.

Cand. Maan, voor den oorlog hulpprediker namens deputaten te Keulen moest eveneens repatriëeren. Wel werd hij elders te hulp geroepen om zijn diensten te geven, maar de deputaten meenden toch in hem een man gevonden te hebben wiens arbeid zeer gewaardeerd kon worden en zeer gewenscht voor Duitschland.

Velerlei bemoeiingen van de deputaten om hem als predikant naar Duisburg te kunnen doen gaan bij de autoriteiten, waarbij zeer veel steun van de deputaten voor de Hooge Overheid en van het Consistorium te Münster werd ondervonden leidden tot geen resultaat. Wel werd als voorgegeven, dat cand. Maan als hij eenmaal beroepen zou zijn, een verlofpas zou kunnen ontvangen om naar zijn arbeid te gaan. De deputaten hebben in overleg met de kerk te Duisburg-Ruhrort het beroep op cand. Maan uitgebracht. Maar het gevraagde verlof bleef uit.

In overleg met de hoogleraren in het kerkrecht is toen besloten cand. Maan in een buitengewone classisvergadering van de classis Arnhem te bevestigen en hem op te dragen het werk onder zijn gemeenteleden, die geregeld van en naar Duitschland varen van Limburg uit.

Dit is gebeurd in de vergadering van 7 Mei 1942.

Sinds dien is ds Maan arbeidende in Limburg, waar een ongedachte mogelijkheid zich bleek voor te doen om den arbeid onder en door de gereformeerden te verrichten. Geregelde godsdienstoefeningen vinden plaats te Born en Maasbracht. Terwijl tevens gecatechiseerd en huisbezoek gedaan wordt. Bijbelbesprekingen vinden plaats. Alle met groeiende belangstelling.

Met de kerk van Lobith werd een overeenkomst aangegaan om den hulpprediker cand. Streefkerk aldaar te beroepen, terwijl hij dan tevens een gedeelte van de week zou kunnen arbeiden onder de Nederlanders in de onmiddellijke omgeving van de grens bij Lobith. Van de overeenkomst gaat een afschrift bij in bijlage 1. Echter is al spoedig aan ds Streefkerk de gelegenheid ontnomen om de grens te passeeren. Wel kon er gearbeid worden onder de veel daar komende schippers. Ds Streefkerk is persoonlijk reeds eenigen tijd niet in de gelegenheid om ook dit werk te doen, waarom ds Maan eens per maand er werkt.

4. De voornaamste werkzaamheden van de deputaten hebben zich gericht tot de

geestelijke verzorging van hen, die in Duitschland te werk zijn gesteld.

De eerste opzet was om te trachten een of meer predikanten naar de tewerkgestelden te zenden. Ds de Waard van Kampen werd daartoe bereid gevonden en welwillend afgestaan door de kerk van Kampen. Alles was reeds gereed, toen er plotseling verandering optrad, die niet meer is opgeheven.

Pogingen van andere zijde om predikanten te zenden, waarvan ook deputaten vernamen zijn niet minder mislukt.

Hoe ongaarne de deputaten de persoonlijke bearbeiding als het meest verkieselijke moesten laten varen door onmacht om menschen naar Duitschland te zenden: zij hebben zich er niet door laten ontmoedigen en zich geworpen op de bearbeiding per brief en lectuur.

Wel zijn er eenige broeders in Duitschland die onze mannen en vrouwen verzorgen. Zoo br Baumann, een buitengewoon ijverig en gewaardeerd werker, die in vele gemeenten van Wanne Eickel uit zijn taak met groote trouw verricht.

Contact is er ook met ds Tuente van Hannover, een predikant die de gereformeerde waarheid zeer na staat en die bijzonder veel voor onze mannen en vrouwen doet, doordat hij op verschillende plaatsen in het Nederlandsch het woord verkondigt en de sacramenten bedient.

De arbeid van deputaten bleef alzoo voornamelijk gericht op schriftelijk contact. Daartoe werd aan ds Schouten van Zuilen opgedragen een bureau te organiseren, waar het mogelijk zou zijn de adressen te ontvangen en te verwerken.

Aan alle kerkeraden werd een en ander maal een vraag gesteld om de adressen van hen die in Duitschland werkzaam waren te zenden.

Dit is van zeer groot gevolg geweest.

Met den dag steeg het aantal adressen. Bij de opstelling van het rapport waren er reeds meer dan 12000 bekend.

Al die adressen werden gerubriceerd en gecatalogiseerd.

Een buitengewoon groot werk, waaraan een betaalde kracht met haar familie veel werk ten koste heeft gelegd en nog legt.

Aan de binnenkomende adressen werd dan een schrijven gezonden, waarin werd meegedeeld wie er nog meer in hun lager als gereformeerd aangekomen was. Zoodat er contacten werden gelegd. Aangedrongen werd op het organiseren van leesdiensten en bijbelkringen of vereenigingen.

Dit heeft er veel toe bijgedragen, dat nu op vele plaatsen onze mannen en vrouwen saamkomen en het evangelie kunnen hooren in hun eigen taal.

De deputaten verschaften preeken en lectuur, die voor studie kon dienen.

Daarnaast werden geregeld brieven gezonden en aan allen geregeld een bewijs van meelevens getoond in den vorm van een brochure, een boek of iets dergelijks.

Daaruit ontstond weer een vrij omvangrijke correspondentie over vele vragen die zich uit den aard der zaak moesten voordoen voor hen, die zich onder geheel gewijzigde kerkelijke en maatschappelijke omstandigheden kwamen te bevinden.

Helaas werd ook aan deze arbeid weer een gevoelige slag toegebracht door het verbod om gedrukte stukken te verzenden naar Duitschland zooals ge weet, dat dit is verordend in de afgelopen maanden.

De moeite, die deputaten voor de Hooge Overheid zich hebben getroost om een uitzondering voor ons werk te verkrijgen is vergeefs geweest.

Deputaten hebben ondertusschen weer alle mogelijkheden overwogen.

En nieuwe mogelijkheden zijn ontdekt om via den boekhandel aan alle in den vreemde vertoevende broeders en zusters een klein dagboekje te zenden, dat in de mobilisatiemaanden aan de militairen is aangeboden nl. de Dagorder. Bereids is met de verzending een aanvang gemaakt. Terwijl ook het nieuwe jeugdblad „Kerk en Jeugd” in 2000 exemplaren voorloopig aan de jongeren zal worden gezonden.

Groote dank mag er gebracht worden aan de kerken die finantiëel dezen arbeid hebben gesteund. Al zal er in de toekomst niet minder maar veeleer meer noodig blijken te zijn.

5. Speciaal mag vermeld, dat bij deputaten inkwam de vraag van hen, die in den vreemde werkten: hoe te handelen bij de viering van het heilig avondmaal wanneer men gelegenheid miste om in een gereformeerde kerk dit te vieren.

In aansluiting bij de kerkelijke gewoonten voor hen, die in het buitenland vertoefden meenden de deputaten als advies te moeten opstellen:

„Dat men het heilig avondmaal alleen zal meevieren in kerken, waar een geordende saamvergadering van de gemeente bijeenkomt. En alleen daar waar de hoofdinhoud van de Heilige Schrift werd gehandhaafd en Jezus Christus erkend als de eenige Zaligmaker”.

Al is in dezen geest reeds met enkele broeders gesproken en geschreven, wij meenden eerst de volle goedkeuring van de synode te moeten afwachten voor wij het als officieel advies zouden publiceren.

6. Over den arbeid te Berlijn hebben deputaten een zeer belangrijke bespreking gevoerd met br Van Ravensteyn en zijn ook in correspondentie getreden met br De

Greef, terwijl ook gebleken is dat de Bethlehemgemeinde in die stad bereid is de Nederlandsche leden als een aparte gemeente te erkennen en zoo het mogelijk is daarvoor een eigen predikant te beroepen.

Zoolang dit nog niet mogelijk is, werd aan br Van Ravensteyn mede namens de kerk van Heemstede en de classis Haarlem een verklaring gegeven, dat hij in naam van de kerken in Nederland in Berlijn kan optreden. Br Van Ravensteyn en De Greef zijn in het consistorium van de Berlijnsche Bethlehemgemeinde opgenomen en hebben daar vandaan macht om te werken onder de Nederlanders zonder moeilijkheden met de Duitsche instanties.

Deputaten hebben de eer u het volgende voor te stellen:

1° a. dat de generale synode goedkeure de handelwijze der deputaten ten aanzien van Lobith en Duisburg-Ruhrort;

b. dat zij het finantieel beheer van hen goedkeure en hen van dat beheer dechargeere;

2° dat de synode deputaten benoeme voor de geestelijke verzorging van alle Nederlanders van gereformeerde origine in Duitschland uit ons land te werk gesteld. Door het verzoek van ds Douma om ontheffing en het overlijden van dr Keizer zijn er twee plaatsen ledig gekomen. Het komt deputaten voor, dat een aanvulling niet meer noodig is en dat met een getal van zeven deputaten het werk voldoende kan behartigd worden;

3° dat aan deze deputaten worde opgedragen bij welomschreven opdracht:

a. om voort te gaan met de behartiging van de geestelijke belangen van Duisburg-Ruhrort en met het werk van Lobith in Duitschland;

b. om uit te zien naar de mogelijkheid om kerken waar dan ook in Duitschland te institueeren;

c. om bovengenoemd advies bij goedkeuring door de synode door te geven aan alle leden der kerken en aan de kerkeraden;

d. om bijaldien een of meer predikanten naar Duitschland mogen vertrekken overeenkomsten aan te gaan met de kerkeraden die hun predikant afstaan om het tijdelijk karakter te regelen;

e. om voort te gaan met de geestelijke verzorging van hen die daar zijn via lectuur en het brengen van contact tot saamkomsten;

f. om geregeld alle kerkeraden van hun arbeid op de hoogte te houden en voor den arbeid noodige inlichtingen van hen te vragen;

g. om aan alle kerken nadrukkelijk te verzoeken elk jaar een volle collecte voor dit doel af te zonderen, waarbij gestipuleerd moge worden, dat de collecte voor Rijn-Pruisen c.a. nu niet meer behoeft gehouden te worden;

h. om de aanwezige gelden en die inkomen te beheeren.

Met br. gr. en heilbede,

namens de deputaten,

A. VAN DE WEG.

Bussum, 9 Juni 1943.
Zeist, Juni 1943.

BIJLAGE C.
Art. XIII.

RAPPORT van de deputaten der generale synode van 1939 voor de zending onder de Joden aan de generale synode van de gereformeerde kerken, die D.V. samenkomt te Utrecht op 21 Juni 1943.

Aan de generale synode der gereformeerde kerken te Utrecht.

Weleerwaarde en eerwaarde broeders!

Wellicht meer dan over eenigen anderen arbeid onzer kerken zijn de schaduwen van den oorlog gevallen over het werk der Jodenzending. Uw deputaten achten het raadzaam u daarvan slechts in het kort schriftelijk rapport te doen, terwijl ze tot verdere mondelinge toelichting zich gaarne bereid verklaren.

In de eerste drie jaren van de achter ons liggende periode hebben deputaten en zendelingen, wat hun personen betreft, hun werk ongestoord kunnen verrichten.

In het laatste jaar kwam daarin verandering, doordat een onzer zendelingen een tijd doorbracht in gijzeling, een ander in gevangenschap. Van uw deputaten ondergingen twee een korte gevangenschap en een van hen tevens een periode van gijzeling.

Met dank aan God mag gerapporteerd, dat allen thans weer in vrijheid zijn en zich in goede gezondheid mogen verheugen.

Ook de zendingsmiddelen ondergingen den invloed van den oorlog. In de eerste oorlogsdagen werden de drukkerijen „Libertas” te Rotterdam en „Vada” te Wageningen beide vernield, terwijl in Rotterdam tevens veel administratief materiaal verloren ging. Het contact met den arbeid in België werd goeddeels verbroken. De zendingsbladen „De Sjofaar” en „De Messiasbode” werden al spoedig verboden, terwijl in dit laatste jaar de uitgave van „Het Zendingsblad” wegens papierschaarste eveneens moest worden gestaakt.

Welken invloed de tijdsomstandigheden op het vóórwerp onzer zending hadden, is u allen bekend. Met name de maatregelen van den allerlaatsten tijd hebben ingrijpenden invloed op het zendingswerk gehad. Uit rapporten onzer zendingen blijkt herhaaldelijk, hoe velen, met wie men contact had gekregen, plotseling werden gedeporteerd en daarmee aan de bewerking der zending onttrokken. Niemand kan nog zeggen, wat de toekomst voor ons zendingswerk brengen, of ook daaraan ontnemen zal.

Naast deze donkere schaduwen mag ook van rijken zegen getuigd. Rijker misschien dan ooit tevoren. In deze onheilvolle jaren is aan tallooze Joden de vertroosting van het Evangelie van Jezus Christus gebracht. En meerderen hebben, in hun nood, hun hart daarvoor geopend. Tijdens de gijzeling van ds Kapteyn heeft dr J. H. Becker als plaatsvervangende kracht in Amsterdam hulpdienst verricht en na den terugkeer van ds Kapteyn, zijn werk saam met dezen nog voortgezet. Aan vele Joden is in den laatsten tijd catechetisch onderricht gegeven en onderscheidene van hen zijn gekomen tot het doen van belijdenis en het ontvangen van den doop. Hoeveel er ook is afgebroken, het werk onzer zendingen is in deze laatste jaren niet ijdel geweest in den Heere.

Uit den kring der kerken zelf is een hartelijk meelevens met ons zendingswerk gebleken. Was aan het begin van dit tijdvak de toestand onzer financiën zorgwekkend, de offervaardigheid der kerken is zoo groot geweest, dat de deputaten in staat waren geheel aan hun verplichtingen te voldoen.

Ten aanzien van de opdracht, die de synode van Sneek aan uw deputaten gaf, kan het volgende gerapporteerd:

De *contracten* met de zendende kerken van Den Haag-Oost, Amsterdam en Rotterdam werden gecontinueerd. De verhouding tot de zendende kerken en haar gecommiteerden was daarbij steeds van aangenamen aard, al duurde een tusschen één der kerken en haar missionaris eenerzijds en uw deputaten anderzijds gerezen meningsverschil helaas nog altijd voort. Het geschil liep over de tractementsregeling van ds Bakker. De kwestie is reeds op de generale synode van Sneek (1939) in behandeling geweest. De synode heeft toen uitgesproken, dat uw deputaten de door hen met de kerk van Rotterdam-C. getroffen regeling aangaande het tractement van ds Bakker zouden blijven toepassen. Toen genoemde kerk zich daarop weer tot de generale synode richtte, werd ons opgedragen te trachten met deze kerk tot overeenstemming te komen. Met een commissie uit den Rotterdamschen kerkeraad kwamen uw deputaten tot een compromis-voorstel. Dit voorstel, waarin deze commissie en uw deputaten elkander hadden gevonden, werd echter tot ons leedwezen door den kerkeraad niet aanvaard. Integendeel berichtte de kerkeraad dat hij de tractementsregeling van ds Bakker opnieuw op de synode ter sprake wilde brengen. Deputaten wachten nu de uitspraak der synode over deze kwestie af.

Emeritaatsregeling. Ten aanzien van dit punt hebben deputaten aan de opdracht der synode voldaan. Alle drie missionarissen zijn nu onder de landelijke samenwerking ad artikel XIII K.O. ondergebracht.

Zendingscomité's. De arbeid der plaatselijke comité's is gesteund. Meerdere van hen ontvingen min of meer regelmatig bezoek van onze zendingen, zoolang dit mogelijk was. Ook zijn in het begin van de afgelopen periode enkele comité's bezocht, om hen in verband met de precairen financiële toestand tot een bijzonder offer te bewegen, welke pogingen met gunstig resultaat werden bekroond.

Zendingsblad. Zoolang mogelijk is van dit blad gebruik gemaakt tot opwekking van de zendingsbelangstelling en ijver der kerken. Na het uitbreken van den oorlog verscheen het blad in half formaat. Bij de opheffing naderde het aantal abonné's de vijftigduizend.

Decentralisatie. De ingetreden oorlogstoestand was oorzaak dat de aanvankelijk begonnen besprekingen over dit punt niet zijn voortgezet. Deputaten zijn eenparig van oordeel dat de totaal veranderde verhoudingen en de telkens onverwacht opduikende moeilijkheden decentralisatie momenteel zeer ongewenscht maken. Ze hebben dien-aangaande dan ook geen voorstel aan de synode te doen.

Collecten. Deputaten hebben de jaarlijksche collecte krachtig bij de kerken aanbevolen. Wegens de aanvankelijk zorgwekkende financiële toestand is ook een extra-collecte bij de kerken aangevraagd. De opbrengst getuigde van een algemeene en bijzondere offervaardigheid.

Beheer der gelden en uitgaven. Als penningmeester trad in deze periode op ds J. C. Sikkel. De boeken en bescheiden werden nagezien en in de beste orde bevonden. Ingevolge synodaal besluit is dit geschied door een accountantsbureau, nl. dat van Steneker te Amsterdam.

Verband met de zedende kerken. Het contact hiermee was steeds goed. De rapporten der missionarissen getuigden van ijver en toewijding en vaak van verrassende contacten en zegen.

Arbeid in België. Tot aan Mei 1940 maakte dit werk goeden voortgang. Vooral in Antwerpen en Brussel breidde het zich uit en kon reeds vrucht worden geoogst. De oorlog heeft dit werk echter tot een minimum teruggebracht. In verband daarmee hebben deputaten de huur van enkele gebouwen in bovengenoemde plaatsen doen beëindigen.

Uiteraard kon over allerlei veel meer gezegd. De toekomst van dit zendingswerk is, van 's menschen kant bezien, zeer onzeker. Doch ook deze toekomst is in Gods hand. Door Zijn genade is dit werk in het verleden niet ongezegd gebleven. Diezelfde genade kan ook in de toekomst nieuwe mogelijkheden ontsluiten.

Geve Hij aan onze zendingsarbeiders ds Van Nes in het ressort Den Haag; ds Bakker in het ressort Rotterdam en ds Kapteyn met dr Becker in het ressort Amsterdam, kracht en gelegenheid om, ook in de toekomst, Israël met zijn Messias bekend te maken.

Voorstellen:

Deputaten stellen het volgende aan uw vergadering voor: [volgt in art. XIII].

Deputaten voornoemd:

J. DOUMA.
C. BOUMA.
J. HOEK.
C. J. SIKKEL, *rapporteur.*
C. VAN DER WOUDE, *rapporteur.*

BIJLAGE CI.
Art. XIV.

RAPPORT omtrent de enquête ingesteld naar den
Arbeidsdienst.

In haar zitting van 29 Juni 1943 besloot de generale synode van Utrecht aan de te benoemen deputaten voor de correspondentie met de Hooge Overheid op te dragen, een zoo volledig mogelijke enquête in te stellen, indien mogelijk in samenwerking met het Interkerkelijk Overleg, ter zake van de ervaringen, opgedaan bij de geestelijke bearbeiding der jonge menschen, die onverhoopt in de kampen van den N.A.D. ver-
toeven, en dit ter kennis te brengen van de kerken.

Deputaten hebben aan deze opdracht gevolg gegeven. Het bleek echter niet mogelijk het onderzoek in samenwerking met het Interkerkelijk Overleg te doen geschieden. Vandaar dat deputaten getracht hebben langs den weg van de gereformeerde kerken de noodige gegevens bijeen te brengen. Op 24 Augustus 1943 is daartoe namens deputaten aan die kerken, welke in de nabijheid der bestaande arbeidskampen zijn gelegen, een missive gericht, op deze aangelegenheid betrekking hebbende. In deze missive wordt, nadat mededeeling is gedaan van de opdracht der synode, gezegd: „Daar het niet mogelijk is, deze enquête in te stellen met medewerking van de centrale organen van den N.A.D., staat alleen de weg van plaatselijk onderzoek daartoe open. Het is voor dit onderzoek, dat deputaten uwe medewerking inroepen, aannemende dat het u mogelijk zal zijn betreffende het arbeidskamp te ..... voldoende inlichtingen in te winnen om achterstaande vragenlijst te beantwoorden. Een spoedige terugzending der vragenlijst zal door ondergeteekende zeer op prijs gesteld worden”. Deze ondergeteekende was dr A. A. L. Rutgers, voorzitter van deputaten.

De vragenlijst luidt aldus:

- I. 1. Hoe groot is het gemiddeld aantal jongelieden in het kamp?
2. Hoeveel gereformeerden bevinden zich daaronder? (zoo noodig te schatten).
- II. 3. Waarin bestaat de geestelijke opleiding in het kamp?
4. Worden daarbij ook schriftelijke handleidingen gebruikt?
5. Kunt u mij c.q. daarvan een exemplaar bezorgen?
6. Worden er liederen geleerd en gezongen?
7. Is meezingen plicht?
8. Kunt u mij den tekst dier liederen bezorgen?
- III. 9. Wordt de Zondagsrust in het kamp in acht genomen?
10. Wordt den jongelieden de gelegenheid gegeven Zondags ter kerk te gaan?
11. Wordt den jongelieden de gelegenheid gegeven catechisaties bij te wonen?
12. Wordt er voor en na de maaltijden gelegenheid gegeven tot gebed en „stilte” gecommandeerd?

- IV. 13. Worden aan uwen kerkeraad regelmatig de namen der jongelieden, die tot de gereformeerde kerken behooren, door de betreffende kerkeraden verstrekt, met de noodige gegevens omtrent hun belijdenis en wandel?
14. Zoo niet, op welke wijze komt gij in het bezit der benodigde gegevens?
15. Heeft de plaatselijke predikant geregelde aanraking met de gereformeerde jongelieden in het kamp?
16. Hebben u klachten bereikt over kwetsing van de godsdienstige overtuiging in het kamp?
17. Welke samenwerking bestaat er met de andere protestantsche kerken ter plaatse ten aanzien van de geestelijke bearbeiding van den N.A.D. ter plaatse?
- V. 18. Wat kunt u nog meer mededeelen over de gebezigde middelen en de opgedane ervaringen bij de geestelijke bearbeiding van de jongelieden in het kamp?

Over de medewerking, welke de kerken in dezen verleend hebben, valt over het geheel niet te klagen, al is bij onderscheidene een herinnering om de ingevulde vragenlijst terug te zenden noodzakelijk gebleken en al zijn tot op heden nog steeds enkele kerken in gebreke gebleven aan het tot haar gerichte verzoek te voldoen.

Er zijn in totaal 61 kampen, welke voor ons doel in aanmerking komen. Geen gegevens zijn nog ontvangen omtrent de kampen te Balk, Diever, Heemse, Amerongen, Nisselrode, Tilburg en Hilvarenbeek, in het geheel dus 7 kampen. Bovendien zijn er enkele kampen, waaromtrent de antwoorden, die van de desbetreffende kerken zijn ingekomen, geen enkel of zoo goed als geen gegeven verschaffen.

Van het bestaan van één kamp, dat te Roggel (L.), is de kerk, die van Roermond, eerst door het schrijven van deputaten op de hoogte gekomen. De kampcommandant, die het niet nodig had gevonden om „mee te werken aan de onzinnige kerkelijke verscheurdheid”, had volstaan met zich in verbinding te stellen met den Nederlandsch hervormden predikant te Roermond; en deze heeft het blijkbaar niet nodig geacht contact te zoeken met zijn gereformeerden collega.

Voorts zijn lang niet alle kerken in staat geweest de gestelde vragen omstandig en tot in bijzonderheden te beantwoorden. Er is dus geen sprake van, dat deputaten thans met betrekking tot den toestand in de arbeidsdienstkampen over volledige inlichtingen zouden beschikken. Op grond van de beschikbare gegevens is het echter wel mogelijk zich dienomtrent een beeld te vormen, dat vrij getrouw de werkelijkheid benadert en dat in staat stelt tot het uitspreken van een welgefundeerd oordeel.

Van de voornaamste gegevens bieden deputaten aan uw synode een beknopt overzicht. Wat de bezetting der kampen betreft, de opgaven dienomtrent loopen uiteen tusschen de getallen 150 en 200; alleen in Doorn, waar de opleiding is, wordt een lager getal genoemd, te weten 100; een hooger getal dan 200 schijnt niet voor te komen. Het is mogelijk, dat het verschil in de opgaven deels te verklaren valt uit de omstandigheid, dat men in het eene geval het in een kamp zich bevindende kaderpersoneel wel heeft meegeteld, in het andere geval niet. Het aantal gereformeerden, dat zich onder deze jongelieden bevindt, is niet met precisie aan te geven. Meer dan eens hebben de kerken blijkbaar een schatting moeten doen. Soms is het aantal gedurende den diensttijd in vrij sterke mate teruggelopen, zoo te Winterswijk gedurende het eerste halfjaar 1943 van acht tot twee. Een ander maal rapporteert een predikant namens zijn kerk — het betreft het kamp te Eibergen —: „Ik ontving echter ook namen van jongens, die er heelemaal niet waren. Bovendien verdwenen er zoo af en toe een paar”. Door nadere correspondentie hebben deputaten gepoogd zich de gegevens te verschaffen, welke in staat zouden stellen een vergelijking te maken tusschen de aantallen gereformeerde jongelieden, die in het eerste halfjaar en die in het tweede halfjaar in de kampen zijn aangetroffen. Deze getallen bedroegen voor de kampen, waarover cijfers ter beschikking staan, respectievelijk 559 en 463. Laat het nu waar zijn, dat deze cijfers, absoluut genomen, niet geheel te vertrouwen zijn, wat hun onderlinge verhouding betreft behoeft een dergelijke twijfel niet in die mate te rijzen. Daaruit nu mogen wij de gevolgtrekking maken, dat onder onze gereformeerde jongens in afnemende mate de neiging bestaat om in den arbeidsdienst te gaan. Blijkbaar is het advies, dat de kerken te dezer zake geven, dus niet zonder vrucht gebleven.

Wat de geestelijke opleiding betreft, die in de kampen gegeven wordt, moet geconstateerd worden, dat deze, over het geheel genomen, in nationaal-socialistischen geest geschiedt. Er worden overal zoogenaamde vormingscursussen gehouden, welke, aan de hand van schriftelijke handleidingen, daartoe door de centrale leiding verstrekt, moeten dienen om den jongelieden een nationaal-socialistische opvoeding bij te brengen. Deze handleidingen zijn uiterst gematigd opgesteld, maar trachten niettemin langs geleidelijken weg met allerlei nationaal-socialistische voorstellingen en beschouwingen te infiltreren. Ook het zingen van allerlei liederen uit den „Zangbundel van den Nederlandschen Arbeidsdienst”, waarin, behalve tal van uitnemende liederen, ook verzen met nationaal-socialistische tendenzen voorkomen en die bij wijze van aan-

hangsel ook bevat twaalf liederen „uit den liederenschat — gelijk het heet — van den met ons door banden van oprechte kameraadschap verbonden Reichsarbeitsdienst” (met er aan toegevoegde verklarende toelichting: „Aangezien al deze liederen een waardevolle verrijking van onzen bundel vormen, zijn zij door ons met vreugde er aan toegevoegd”), moet tot hetzelfde doel bijdragen. Voorts zijn er nog andere middelen, als het houden van voordrachten en lezingen, het vertoonen van filmen, de verplichting om bijdragen voor de „Winterhulp” af te staan, die voor dat doel aangewend worden. Natuurlijk wil dit alles niet zeggen, dat deze propaganda door de jongelieden in werkelijkheid ook wordt geaccepteerd. Eén der predikanten schrijft als toelichting bij de ingevulde vragenlijst: „Van infectie door de propaganda bemerk ik niets. Het schijnt dat eer het tegendeel bereikt wordt”. Maar men verliese niet uit het oog, dat een geestelijke opleiding, welke in den aangeduiden zin gegeven wordt, niet zal nalaten op meer dan één een bepaalden invloed uit te oefenen.

Nu zijn er enkele kampen, waar, blijkens de verstrekte inlichtingen, door de leiding aan die nationaal-socialistische opvoeding niet precies de hand wordt gehouden. Men maakt daar van de gememoreerde schriftelijke handleidingen geen gebruik of tracht den inhoud daarvan zooveel mogelijk te neutraliseeren, terwijl het zingen der echt nationaal-socialistische liederen vermeden wordt. Men schenkt daar zijn aandacht in hoofdzaak aan de lichamelijke vorming. Maar het aantal dezer kampen is gering, en het is te verwachten dat dit aantal allengs geheel gaat verdwijnen. Vooral de invoering van de verplichting om den Germaanschen groet te brengen, welke kortgeleden heeft plaats gehad, zal dit zonder twijfel tot gevolg hebben, gelijk reeds eenigermate uit sommige mededeelingen van de kerken valt op te maken.

Thans komen wij tot het punt van het bezoek van kerk en catechisatie. In alle kampen wordt hiervoor officieel de gelegenheid gegeven. De medewerking van de zijde der kampleiding is evenwel gewoonlijk niet van dien aard, dat de jongelieden in werkelijkheid ook regelmatig kerk en catechisatie kunnen bezoeken. In de meeste gevallen zijn zij niet in staat des namiddags de kerk te bezoeken, omdat het tijdstip, waarop de maaltijd wordt gehouden, zulks onmogelijk maakt. In een enkel geval bestaat voor hen de verplichting om des morgens ter kerk te gaan, terwijl hun dan de vrijheid wordt gegeven om dit eveneens des namiddags te doen. De Zondagsrust wordt in de meeste kampen in acht genomen, al worden er soms wel marschen gehouden. Een uitzondering schijnt te vormen, wat ten aanzien van één kamp moest gerapporteerd worden. In bedoeld rapport heet het namelijk: „De jongens worden soms gedwongen marschen te maken of veldarbeid te verrichten. Wanneer zij dit om principieele redenen weigeren, worden zij hierover speciaal onder handen genomen, waarbij er hun op wordt gewezen, dat in den arbeidsdienst alleen de bevelen gelden van het kader, die onvoorwaardelijk gehoorzaamd moeten worden. Wanneer de beginselen van de jongens zich hiertegen verzetten, moeten zij deze laten varen. Met godsdienst en kerk hebben zij niets te maken”.

Van het geven van gelegenheid om de catechisaties te bezoeken komt in de practijk vaak slechts weinig terecht. Een afzonderlijke avond wordt voor dit doel nergens beschikbaar gesteld. Alleen op hun vrijen avond bestaat er voor de jongens gelegenheid desgewenscht ter catechisatie te gaan. Maar meermalen zijn zij zelfs dan daartoe niet in staat, omdat om allerlei redenen die vrije avond hun wordt onthouden. De klachten op dit punt zijn talrijk. Daarbij komt nog, dat ook de jongelieden van hun kant niet steeds groote bereidheid aan den dag leggen om van de hun geboden gelegenheid gebruik te maken. Zij besteden in vele gevallen den vrijen avond liever op andere wijze dan door de catechisatie te bezoeken.

Hierbij zij nog opgemerkt, dat van de zijde der desbetreffende kerken veel gedaan wordt om het kerk- en catechisatiebezoek te bevorderen. Zonder dat wij in dit opzicht tekort willen doen aan den ijver, door andere predikanten betoond, zij hier speciaal vermeld de predikant van de kerk van Venlo, ds H. R. de Jong, die in zijn ressort met niet minder dan zeven kampen te maken heeft. Onder meer is deze gewoon, reeds sedert September 1941, om eenmaal in de maand een dienst voor de jongens uit vier kampen te houden in Venray, op een afstand van 25 km van Venlo gelegen. Hij heeft bij dezen arbeid de medewerking der kampcommandanten genoten, terwijl ook verscheidene hervormde jongens deze diensten plegen bij te wonen.

Wat betreft de opgave van namen der jongelieden, die in den arbeidsdienst gaan, alsmede van andere gegevens omtrent hun belijdenis en wandel aan den kerkeraad van de kerken, binnen welker ressort de respectieve kampen zijn gelegen, dienomtrent levert de enquête een droef beeld op. De vrijwel algemeene klacht is, dat een aanmerkelijk gedeelte, voor het minst de helft, van de kerkeraden in dit opzicht in het nakomen van hun roeping tekortschieten. Slechts de kerk van Valkenswaard maakt een uitzondering, wanneer zij mededeelt dat de namen der jongens door de respectieve kerkeraden behoudens uitzondering verstrekt worden. Nu is het missschien waar, dat de schuld van dit in gebreke blijven niet uitsluitend bij de desbetreffende kerkeraden gezocht moet worden. Waarschijnlijk zullen de jongelieden zelf en speciaal ook hun ouders, die nalatig zijn geweest in het geven van bericht aan hun kerkeraden, daaraan

mede debet geacht moeten worden. Het blijkt namelijk, dat onder degenen, die in de kampen verschijnen, het getal der trouwe en ijverige gereformeerden niet groot valt te noemen. Het meerendeel schijnt, gelijk in verschillende antwoorden opgemerkt wordt, te komen uit slappe gezinnen. Ook wordt door onderscheidene kerken geconstateerd, dat de jongens veelal, ook wanneer zij genoodigd worden den Zondag in een gezin der gemeente door te brengen, er meer op bedacht zijn hun stoffelijke belangen te behartigen dan dat zij het waardeeren dat aan hun geestelijk welzijn zorg wordt besteed.

Het contact, dat de predikanten met de jongens hebben, beperkt zich voornamelijk tot de ontmoeting ter catechisatie en bij de bezoeken, welke, en dan nog vrij sporadisch, door hen in de pastorie gebracht worden. In het algemeen heeft de predikant tot de kampen geen toegang. Slechts aan de welwillendheid van den kampcommandant is het te danken, dat het in een bepaald kamp wel mag gebeuren.

Met betrekking tot verscheidene kampen wordt de klacht vernomen, dat er niet weinig gevloekt wordt. In één geval spreekt de opgave in de vragenlijst zelfs van een beestachtig vloeken.

Uit de bijzonderheden, die in de antwoorden op de lijsten staan vermeld, zij nog het volgende gememoreerd. Er is sprake van een meisje, dat dienst heeft genomen bij den meisjes-arbeidsdienst. Van haar was door den desbetreffenden kerkeraad een doopattest toegezonden, zonder eenige aantekening of toelichting evenwel. De predikant kreeg geen gelegenheid haar te bezoeken, terwijl haar ook niet werd toegestaan de catechisatie te bezoeken. Zelve verklaarde zij trouwens daarin geen belang te stellen evenmin als in het bezoeken van de kerkdiensten.

Voorts zij nog een aanhaling gedaan uit het schrijven namens den kerkeraad van Sellingen, aldus luidende: „Hartelijk dankbaar ben ik voor het kloeke geluid, dat de generale synode van 't begin af heeft laten hooren, ook in verband met den arbeidsdienst. De uitdrukking „geen actieve medewerking” liet niets aan duidelijkheid te wenschen over, en gaf zelfs aan „onwillige” verstaanders genoeg. Wat ik betreur is het gemopper van velen, die hun plicht zelf helaas niet altijd doen, over het slappe en trage van de generale synode. Eveneens betreur ik het optreden van de classis Utrecht met haar krachtig schrijven zonder onderteekening, welk schrijven dan helaas door lieden buiten 't officieele kerkelijke leven, d. w. z. geen predikanten of ouderlingen wordt verspreid. Dit alles is mijns inziens even droef als de arbeidsdienst zelf”.

REGISTER

(De arabische cijfers verwijzen naar de artt. der Acta, de romeinsche naar de bijlagen. Waar geen arabisch cijfer vóór het romeinsche staat, duidt dit laatste aan de artt. der Acta van de comité-zittingen, voor zoover deze op blz. 191—200 gepubliceerd zijn)

A

Aalten: afzetting kerkgebouw te — XXI.
Adresboekje: uitgave van — voor de kerken 648.
Accountants: voorwaarden bij benoeming van — 382, LXX.
Acta: vaststelling van de —, 50, 73, 84, 102, 140, 159, 183, 205, 223, 244, 247, 253, 278, 296, 359, 372, 374, 389, 400, 447, 561, 566, 589, 602, 607, 622; vraag naar het drukken der — 308; spoedige verschijning van het tweede deel der — van de synode Sneek/Utrecht 592.
Adviseerende leden: de pastores loci als — uitgenoodigd 6.
Afscheiding: deel III der archiefstukken betreffende de — aangeboden 46; rapport — collecte 240, LII.
Agendum: vaststelling van het — 17.
Amsterdam: voorstel van den kerkeraad van — tot nieuwe formulering der 3e conclusie 1942 aangaande het genadeverbond 448, 477, LXXIX en LXXX, 479, 481, 484, 485; verzoek van den kerkeraad van — ds De Graaf voorstel te doen toelichten 448, 471, 477; verzoek diaconie — 499.
Apeldoorn: afschrift voorstel classis — bij particuliere synode 401, 436; verzoek van de classis — 549, 639.
Appèl-nominaal: 32, 49, 72, 80, 99, 115, 134, 158, 170, 180, 200, 220, 243, 276, 295, 319, 336, 354, 378, 386, 397, 411, 428, 444, 465, 475, 483, 488, 502, 512, 521, 524, 528, 531, 536, 544, 560, 588, 605, 620.
Archief: rapport deputaten van toezicht op het — 26 VI; rapport archivaris van het — 81 XXIV.
Archiefkluis: rapport over — 60 XIX.
Armenzorg: rapport deputaten in-

zake de roeping der kerk ten aanzien van de — IV.
Art. XI K.O.: rapport deputaten ad — 239 II, L en LI.
Art. XIII K.O.: rapport deputaten ad — 230, 235 XLV, XLVa en XLVb; advies omtrent wijziging van de regeling tot uitvoering van — 231 XLVI; schrijven kerkeraad Groningen 232 XLVII; schrijven van de part. syn. van Zuid-Holland (zuid. ged.) 233 XLVIII; schrijven van de part. syn. van Overijssel 234, 265 LX; uitkeering naar — aan vrouwelijke familieleden van ongetrouwde predikanten 238; verhooging reserveering voor — 549, 580; — en de scheuring 585, 596, 645 XCV.
Attestaties: verstrekken van gegevens bij — 92.
Avondmaal: — viering op dezelfde Zondagen 63; veelvuldiger viering H. — en verkort formulier 89, 186 XXXVII; deelname van zieken aan H. — 261 LVII.
Axel: schrijven kerkeraad van — 338, 346, 508.

B

Belijdenis: — in „noodgemeente” 549, 595 LXXXVIII.
Belijdenisgeschriften: instemming met de — 7, 35, 221, 236, 320, 355, 363, 365, 398, 445, 466, 492, 532, 537, 545.
Benoeeming: — van deputaten 196, 213, 259, 264, 310, 313, 375, 460, 557, 584, 591, 613, 615.
Bergschenhoek: missive van den kerkeraad van — aan de kerken 361, 383.
Berkel en Rodenrijs: rapport over mededeeling van den kerkeraad van — 504 LXXXII.
Bezwaarde kerken en personen: rapport deputaten voor bezoek aan — 28.

Bezwaarschrift: — van zr E. Feenema-De Vries 45; — van br D. Roorda 57; — van ouderl. Reef 65; — van br P. Loeve Jr 88; — van brs L. A. Hartman en O. Mulder 95; — van br J. Boessenkool 118, 270, 549, 569; — van br P. van Wageningen 137 XXXIII; — van den kerkeraad van Kornhorn 181; — van br P. van der Linden 185; — van ds Joh. H. Rietberg 304; — van den kerkeraad van Doezum 331; rapport commissie van zwaarigheden over verschillende — 629 XCI.

Bezwaren: termijn voor indiening van — tegen de beslissingen der synode gesloten 271.

Bidstonden: rapport der classis 's Gravenhage over — 33 VII.

Bos: missive van ds B. A. — 338, 362 LXVII, 366.

Buitenbos: brochure van H. — 435.

Buitengewone generale synode: uitschrijven van een — 401, 412, 454 LXXVI; 629.

Buitenlandsche kerken: rapport van deputaten voor correspondentie met — 24 IV; afgevaardigden van — 548; schrijven van de generale synode der geref. kerk in Z.-Afrika 567.

C

Canada: collecten en giften voor — rapport 25 V.

Candidaten: beperking aantal proponeerende — 66; oplossing van het — probleem 67; verlenging preekconsent van — 68; instemming van — op classicale examina met leeruitspraken 171, 172, 173, 279, 286, 290, 338, 347, 423; hoe te handelen met — die geen instemming kunnen betuigen 258, 312.

Christelijke Gereformeerde kerk: samenspreking met — 36.

Christelijk Nationaal Vakverbond: schrijven van het — 549, 600.

Commissies van beheer: concept-reglement aangeboden voor — 212 XLIII.

Commissies van praeadvies: voorzitters der — benoemd 11, 416, 550; samenstelling en werkzaamheden der — 18, 416.

Credentiebrieven: nazien der — 2; stipulaties in de — der afgevaardigden naar de generale synode 187, 282 LXI, LXIa en LXIb.

Curaçao: rapport over de verzorging

van de geestelijke belangen van de gereformeerden op — 190 XXXVIII.

D

Diaconale zaken: rapport deputaten voor — 23 III, 193.

Dondorp: schrijven van Ds A. — 549; 555 LXXXV; 633.

Drachten: rapport deputaten voor moeilijkheden in de kerk van — 129.

Duursema: Ds N. — als secundus-assessor aangewezen 469.

Dijk: brief van dr J. J. C. van — XXII.

E

Eenheid: aanvulling rapport deputaten voor — tusschen de gereformeerde belijders 215.

Evacuatie: rapport deputaten voor — 94 XXVIII; — maatregel 182; finantieel verslag deputaten voor — 204 XLI; bevoegdheid deputaten voor — 368.

Evangelisatie: verslag van deputaten voor — in België 42, 262 XIII; brieven van dr Borkent inzake de — in België 549, 582; verzoek van deputaten voor — in Noord-Brabant en Limburg 58; rapport deputaten voor — onder studenten en studeerenden 62 XX; 194 XXXIX en XXXIXa.

Examen: rapport over het — naar art. 29, Acta Leeuwarden 44 XV.

F

Formuleering: andere — van de uitspraken 1939 en 1942 aangaande het genadeverbond 338, 343, 373, 381 LXIX; 549, 632 XCIII, 648; instellen van commissie voor het zoeken van nieuwe — 496, 549, 635.

Finantieele controle: rapport deputaten voor advies inzake de — 225 XLIV en XLIVa; rapport — over Utr. 1942, art. 24, 263 LVIII; schrijven deputaten voor advies inzake de — 367, LXVIII.

G

Ganzevoort: brief van ds B. W. — 425, 554 LXXXIV.

Gebed: — voor de zending 564; — na de capitulatie van Japan 594.

Geëvacueerden: kerkelijke positie der — 96.

Gelukwenschen: 10, 197, 468, 476, 533, 606.

Getuigenis: — tot het Nederl. volk 83; — van dankbaarheid en vermaan tot de kerken 549, 576.

Gevangenen: geestelijke bearbeiding van — te Veenhuizen 549, 597; van politieke — 549, 578; zondagsarbeid van politieke — 595 LXXXVIII; lijst van — genomen leden der kerk 614; materiele hulp aan — XXV.

Giessendam c. a.: besluit van den kerkeraad van — 323, 330; rapport bezoek aan den kerkeraad van — 339 LXII.

Goederen: inzameling van — IX.

Gravamina: praeadvies van commissie I inzake de — 144; verklaring van enkele leden van commissie I betreffende het praeadvies over de — 145 XXXV; besprekingen en beslissingen over de — 146, 148, 149, 150, 151, 153, 155, 160, 162, 165, 167; voorstellen aangaande de — 153, 164, 166; verklaring van enkele synodeleden over de beslissing aangaande de — 174; tegenverklaring tegen de verklaring over de — 175, 192; rapport aangaande ingekomen stukken in verband met beslissing over de — 256 LIV; rapport over samensprekingen met broeders, die — in dienden 289.

Grenswijziging: — Bergum-Bergum N., 43 XIV.

Greijdenus: antwoord van prof. — 21; prof. — zendt twee exemplaren van De Wachter 29; rapport inzake bezoek aan prof. — 268; schrijven aan praeses van prof. — 285; brief van prof. — 449, 450 LXXV; schorsing van — 518; beëindiging zaak van prof. — 630.

Groen: schrijven van P. — 380, 391, 421.

Gijzelaars: brief van medeleven aan gereformeerde—voor Indië XXIII.

H

Haagsche predikanten: rapport over brieven van — 421.

Hakvoort: schrijven van J. C. — 641.

Handelsmarine: rapport deputaten voor de — 59 XVIII.

Heij: rapport samenspreking met ds J. F. — 430, 431; rapport zaak ds J. F. — 451, 495 LXXXI.

Hongaarsche studenten: rapport steunverleening aan — 37 IX.

Hulpprediker: rechtspositie van den — 69; verzekering tegen invaliditeit van den — 237.

Huwelijksafkondiging: schrijven over — 119, 201.

Huwelijksbevestiging: uniforme regeling voor de kerkelijke—87, 119, 201, 211 XLII, 254.

I

I.K.O.: medewerken aan — 549, 615.

Ingekomen stukken: 135, 206, 208, 224, 279, 307, 322, 329, 338, 356, 380, 401, 404, 412, 422, 439, 440, 448, 449, 460, 513, 549; rapport over — 342 LXV, 371, 425, 437, 505, 515, 516, 583; termijn tot inzending van — gesloten 51, 461; besluit inzake — 407.

IJsselmeergebied: rapport geestelijke arbeid in het — 86 XXV; predikant voor arbeid in het — 86.

J

Japan: — wil capituleeren 594.

Jeugdwerk: besluiten aangaande — XII.

Joden: finantieele hulp aan — christenen 549, 581; rapport deputaten voor de zending onder de — XIII (bijlage C).

K

Kampen: brief kerkeraad van — 20; zaak kerkeraad — 323, 330; rapport bezoek aan kerkeraad van — 339 LXII; bereidverklaring van kerkeraad van — tot samenspreking 338, 360; verklaring van den kerkeraad van — 402; uitspraak van kerkeraad van — 403; samenspreking met deputatie uit kerkeraad van — 426; schrijven van de vrijgemaakte kerk te — 549, 617 LXXXIX.

K.O.: aanvulling — 90 XXVI.

Keucheniusschool: overdracht van de — 75.

Korpershoek: schrijven van J. — 549, 640.

Kuyper: eerherstel van dr H. H. — tegenover dr K. Schilder 631.

Kweekschool: liquidatie — te Solo, 75.

L

- Landsmeer:** schrijven van den kerkeraad van — 405 LXXI.
- Lectoraat:** afschaffing — aan de theol. Hoogeschool 552.
- Leeruitspraken:** instemming van hoogleeraren en predikanten met — 176, 260 LVI; rapport inzake binding der — 506.
- „Licht in 't Oosten“:** schrijven comité — 61.
- Liturgie:** rapport deputaten voor den bundel „Eenige gezangen“ en de — 52, 93, XVI.

M

- Madioen:** overname van — 75.
- Mazijk:** schrijven van R. van — 549, 637.
- Mededeelingen:** voorlezing van — in den eeredienst 53.
- Middelburg:** medische dienst van de kerk te — 75; verzoek der classis — ingekomen 338, en ingetrokken 406.
- Militairen:** rapport deputaten voor geestelijke verzorging van — 195, 207 XL; verslag van de financiële controle over den arbeid van deputaten voor — 263 LVIII; geestelijke verzorging van — te Londen 556, 570; opleiding jongelieden voor geestelijke verzorging van — 556, 572; brief classis Utrecht inzake geestelijke verzorging van hen, die teekenden voor militair dienstverband 549, 571; reisattestaties voor — 573.
- Moderamen:** verkiezing van het — 4; rapport van het — der vorige synode 19 I; of — terecht synode samenriep in spoedeischede vergadering 321, 326.
- Molenaar:** schrijven van A. — 423.

N

- Nederl. Arbeidsdienst:** voorstellen inzake den — VIII; enquête inzake den — XIV (bijlage CI); keuring voor den — XVI; mededeelingen en opwekkingen inzake den — XVII.
- Nederl. Herv. kerk:** gesprek met — 644.
- Nederl. Journalistenkring:** aansluiting van redacteuren van kerkelijke bladen bij den — XX.
- Nieuwe Testament:** rapport deputaten nieuwe vertaling van het — 22 II.

Noord-Brabant en Limburg: schrijven van particuliere synode van — 448, 455, 495 LXXXI.

O

- Oecumenische synode:** voorbereiding van — en afvaardiging naar een — 568, 591.
- Oostzaan:** schrijven van kerkeraad te — 549, 636.
- Opening** — der synode 1; der verdere openbare zittingen 31, 48, 71, 79, 98, 114, 132, 157, 169, 179, 199, 219, 242, 252, 275, 294, 318, 335, 352, 377, 385, 396, 410, 427, 443, 458, 464, 474, 482, 487, 501, 511, 520, 523, 527, 530, 535, 543, 559, 587, 604, 619.
- „De Open Poort“:** moeilijkheden met — 281.
- Opleiding:** — van volksonderwijzers op Soemba 75; — voor inheemsche onderwijzers te Solo 126.
- Oorlogsschade:** rapport deputaten hulpverlening aan door — getroffen kerken en diaconieën 141 XXXIV; vergoeding van overheidswege voor — 553.
- Oud-Beijerland:** vraag kerkeraad te — 266.
- Overheid:** mededeelingen van deputaten voor correspondentie met de hooge — 613; rapport van deputaten voor correspondentie met de hooge — VI, VII (bijlage XCVIII).
- Overvloed:** verslag comité „ — van werk en werkkrachten in de gereformeerde kerken“ 38 X.

P

- Papendrecht:** missive kerkeraad van — 459.
- Pers:** synodale verslagen van de — 228; rectificatie — bericht 300; concentratie der kerkelijke — 549, 599.
- Poel:** schrijven van W. M. van der — 509.
- Post:** missive van ds J. S. — 338, 345, 448, 507 LXXXIII.
- Praeadvies:** toezending — van commissie I 214; geen heropening van debat over het — 287; verdediging van het — 288.
- Praeadviseerende leden:** 3.
- Predikant:** vrijstelling van — (en) voor voorlichting inzake kerkelijke moeilijkheden 648.
- Preekconsent:** verlenging van — 68; hoe te handelen bij verlenging van — 432.

- Psalmberijming:** — ds Hasper in samenkomsten van leden der gemeente 56.
Psalmgezang: verslag stichting tot verbetering van het — 54 XVII.

R

- Radio:** rapport deputaten voor — kerkdienstuitzendingen 40 XII.
Rapporten: excerpereen van — 41; toezending — aan synodeleden 309.
Ridderbos: schrijven van prof. J. — 470.
Roepende kerk: — Breda, subsidiair Zwolle 314.
Rolloos: schrijven van ds A. — 408, 495 LXXXI.
Rondvraag: 332, 349, 648.
Rotterdam: samenspreking met deputatie classis — 426, 435, 459; schrijven van den kerkeraad van — 549, 634.
Rutgers: gevangenneming van dr A. A. L. — XVIII.
Rijksen: schrijven van ds G. W. — 549, 638.

S

- Samenspreking:** rapport en advies van deputaten voor — met bezwaarden 245 LIII, 248, 250, 257, 289, 292, 297, 298, 299; verklaring ds D. van Dijk inzake beslissing aangaande rapport over — 301.
Schilder: rapport deputaten voor samenspreking met cand. H. J. — 429 LXXIII, 431.
Schilder: missive van prof. dr K. — 279, 341 LXIII; schorsing van prof. — 392, 393; schrijven kerkeraad Kampen inzake excommunicatie van prof. — 403; bezoek aan prof. — 417; afloop schorsingstermijn prof. — 418; samenspreking deputatie classis Rotterdam en kerkeraad Kampen over schorsing van — 426, 459; correspondentie tusschen moderamen en prof. — 449, 472, 493; verlenging schorsing — 459; rapport over de verlangde opheffing der schorsing van — 489, 494; samenspreking van moderamen met prof. — 493, 514; afzetting van — 526; persuitlating van prof. — over tractement 608.
Schippers: rapport deputaten voor geestelijken arbeid onder — 34 VIII.

- Schrijven der synode van medeleven** 272; — aan ds J. Douma 280; — aan de kerken 256 LV; 341, LXIV; 420 LXXII; 435 LXXIV; 438; 629 XCII; schrapping zinsnede uit — aan de kerken 390; niet voorlezen van — aan kerken van den kansel 448, 462 LXXVIII.
Schuldbelijdenis: kort formulier van — en schuldvergeving 55.
Sluiting: — der zittingen 113, 131, 156, 163, 218, 251, 274, 293, 317, 334, 351, 395, 442, 457, 463, 500, 542, 558, 603, 651.
Statistiek: geen rapport van deputaten voor bestudeering van de — 27.
Stichting 1940—1945: schrijven van de — 549, 593, 598.
Studenten: request — Theol. Hoogeschool en Vrije Universiteit, 526, 540, 646; schrijven N.C.S.V. inzake — predikanten, 549, 579.
Synode: mededeeling van handelingen der — 82; wettigheid van de — Sneek/Utrecht 100 XXIX en XXIXa, 103, 104; sluiting en jaarlijksche vergadering der — 184 XXXVI.

T

- Telegrammen:** — aan H. M. de Koningin 547; — aan H.K.H. Prinses Juliana en Prins Bernhard 547; — van den kerkeraad te Kampen 255.
Tewerkgestelden: geestelijke verzorging van — in het buitenland X (bijlage XCIX); XI.
Theologische Hoogeschool: rapport van de curatoren der — 105, 108 XXX; promotierecht aan de — 105 XXXa, 107, 109, 110, 111, 112, 116, 117; verklaring van 14 synodeleden inzake beslissing promotierecht aan de — 202, 203; besluiten en benoemingen betreffende de — 552.
Toelating tot de synode: — van enkele personen 13, van de pers 14, 15.
„Toelichting“: verschijning van de — 419.
Toespraken: — van ds P. Ch. van der Vliet namens de roepende kerk 1; — van den praeses bij de aanvaarding van de leiding 5; dankwoord 8, 9, 441, 643; woord van welkom 10, 35, 74, 85, 229, 236, 478, 538, 563, 611; openingswoord 133, 222,

277, 321, 337, 353, 379, 399, 446, 467, 546; slotwoord 130, 217, 273, 315, 333, 350, 394, 650; — na de behandeling van het rapport aangaande de wettigheid van de synode Sneek/Utrecht 104; — na de behandeling van het zendingsrapport 128; — na de behandeling der gravamina 177; — in memoriam ds H. de Bruyn 358; — na de schorsing van Prof. Schilder 394; — van den assessor: dankwoord 316, 649; — van prof. Dijk 316.

Tucht: geen wijziging van de richtlijnen aangaande de — onder doopleden 91 XXVII.

Tuchtrecht: rapport over ingekomen stukken inzake — der meerdere vergaderingen 269.

U

Utrecht: missive van den kerkeraad van — met verklaring van gevoelen 549, 625 XC, 626, 628.

V

Veenhof, verklaring van ds C. — 623; ds C. — als adviseerend lid uitgesloten 624.

Veer, Schrijven van dr M. B. van 't — 344 LXVI.

Verstrooide Gereformeerden: rapport deputaten voor de geestelijke verzorging van de — in Frankrijk 39 XI; rapport deputaten voor de bearbeiding van de — in Ned. Indië 76 XXIII.

Vrije Universiteit: rapport deputaten voor het verband met de theologische faculteit der — I (bijlage XCVI); verzoek theologische faculteit der — II, V (bijlage XCVII).

W

Wapenveld: missive van den kerkeraad te — 549, 642 XCIV.

Wezeman: Ds R. — ter synode 590.

Wiel: schrijven van J. J. van der — 348.

Wonosobo: regeling ten aanzien van den arbeid te — 75.

Woude: aangevoerde redenen voor gevangenschap van ds C. van der — XXIV.

Wurth: dr G. Brillenburg — benoemd tot hoogleeraar aan de Theolo-

gische Hoogeschool 552; dr G. Brillenburg — aanvaardt benoeming 621.

Z

Zaandam: schrijven van classis — 448, 456 LXXVII.

Zeemanscentrale: verslag deputaten in de Nederlandsche — 264 LIX.

Zekerstelling: rapport deputaten inzake de — van de bezittingen der gezamenlijke kerken 136 XXXII.

Zending: rapport deputaten voor — onder heidenen en Mohammedanen 75 XXII, 128; — onder de Chineezzen 75; — onder studeerende inheemschen 75; — van Soerabaja 75; vergadering vertegenwoordigers der zending kerken enz. 75; — actie onder studenten 75; finantiën van de — 123; speciale voorzieningen voor de — 125; examinatie van — arbeiders door één classis 562; reglement voor den wederopbouw van den hoofddienst der — 562 LXXXVI; bidstond voor Nederlandsch Indië en de — 549, 575 LXXXVII; dank- en bidstond voor de — 616; dank van generale zendingsdeputaten voor de beslissingen inzake de — 601; bevrijdingscollecte voor de — XV; mededeeling aangaande Ver. Staten voor — XIX.

Zendingsarbeiders: vooropleiding van — 75.

Zendingsblad: 75.

Zendingsbureau: 189.

Zendingscentrum: stichten van een — 75; positie directeur — 424; machtiging tot aankoop van gebouw als — 562.

Zendingsconsulaat: 75.

Zendingsexamen: regeling van het — 124.

Zendingshoogleeraar: rapport arbeid — 77.

Zendingskalender: 75.

Zendingsman: afvaardiging — naar Indië 188.

Zendingsorde: rapport deputaten voor de — 64 XXI; rapport deputaten voor examen naar art. IV der — III.

Zendingsstudieraad: 75.

Zendingsraad (Nederlandsche): 127.

Ziekenhuis: hulp voor bouw en inrichting — te Amersfoort XXVI.

Zittingen: regeling van de — der synode 16, 216, 311, 503, 541.

Zondag: melklevering op — 142.

CORRIGENDA.

- Op bl. 10, regel 5 van bov. moet de naam Bovenhuis veranderd worden in Boverhuis.
- Op bl. 10, laatste regel moet de naam Hartsuiker veranderd worden in Hartsuijker.
- Op bl. 11, regel 15 van bov. moet Hilsersum veranderd worden in: Hilversum.
- Aan het slot van art. 61 moet worden toegevoegd: (dit punt is in comité-zitting afgehandeld).
- Op bl. 55, regel 11 van beneden moet het woord conclusie veranderd worden in: conclusies.
- In art. 173 sub c moet in plaats van „die” gelezen worden „dat”.
- In art. 266 moet (art. 224) sub 2° vervangen worden door: (art. 224, sub 19).
- In art. 322 moet sub 11° niet „Bericht”, maar „Telegram” gelezen worden.
- In art. 336 moet na „Steen” een komma worden geplaatst.
- Op bl. 101 moet in den laatsten regel na het eerste woord worden ingevoegd: „het rapport van commissie I aangehoord te hebben over het”
- In art. 354 moet na „Jonker” een komma worden geplaatst.
- In art. 382 moet in regel 16 van boven na „goedkeuring” worden ingevoegd: te vervangen.
- In art. 383 moet na „1944” worden ingevoegd: (cf. art. 361).
- In art. 426 moet na „advies” worden ingevoegd: (zie art. 459, sub c).
- In art. 459, sub c moet in den 2en regel aan het woord commissie worden toegevoegd: voor bedoelde samenspreking.
- In art. 632 moet op één na den laatsten regel van de eerste alinea tusschen de haakjes gevoegd: zie art. 648.
- Op bl. 154 moet in de zevende alinea in plaats van „doet” gelezen worden: deed.
- Op bl. 205 regel 14 van boven moet „adressen” veranderd worden in: „adviezen”.
- Op bl. 294 moet in regel 10 van boven de naam S. Visser vervangen worden door J. Sipkes.
- Op bl. 343 laatste regel moet 's Gravenhage vervangen worden door: Utrecht.
- Op bl. 404, regel 18 van boven staat: zijn geheel in overeenstemming. Moet zijn: geheel in overeenstemming zijn.
- Op bl. 404 moet in plaats van art. 530 gelezen worden: art. 549.